

UZROCI I POSLJEDICE NAPUŠTANJA OSNOVNOG OBRAZOVANJA ROMSKE I EGIPĆANSKE DJECE

Fana Delija

mr Fana Delija

**UZROCI I POSLJEDICE NAPUŠTANJA
OSNOVNOG OBRAZOVANJA ROMSKE I EGIPĆANSKE DJECE**

Urednik:
mr Aleksandar Saša Zeković

Izdavači:

GLAVNI GRAD PODGORICA
Sekretarijat za socijalno staranje
Služba Gradonačelnika
www.podgorica.me

CENTAR ZA ROMSKE INICIJATIVE
www.crink.me

Recenzenti:
prof. dr. Saša Milić
mr Slavko Milić
Đorđije R. Radulović

Biblioteka:
Društvena kohezija

Štampa: Golbi Podgorica

Tiraž: 300

Sadržaj i mišljenja iznijeta u ovom radu su isključivo stavovi autorke a ne nužno i izdavača.

mr Fana Delija

**UZROCI I POSLJEDICE NAPUŠTANJA
OSNOVNOG OBRAZOVANJA
ROMSKE I EGIPĆANSKE DJECE**

Podgorica
2026

SADRŽAJ

Rezime	7
---------------------	---

Predgovor:

“Prevazilaženje političke polarizacije i jačanje unutrašnjih integracija: jedinstvena prilika za uspjeh socijalne inkluzije Roma i Egipćana” - Stefan Vešović	9
---	---

Riječ urednika:

“Podgorica i Crna Gora - inkluzivno društvo: Sarađujemo sa etničkim zajednicama u zastupanju i promovisanju njihovih prava” - mr Aleksandar Saša Zeković.	14
--	----

UVOD

Obrazovanje, razvoj i ljudska prava	17
---	----

ZNAČAJ, ORGANIZACIJA I STATISTIČKA OBRADA ISTRAŽIVANJA

Populacija i uzorak	19
---------------------------	----

Statističke metode istraživanja	22
---------------------------------------	----

OSNOVNOŠKOLSKA OBAVEZA: KROZ NORMU I PRAKSU

Pristup problemu obrazovanja romske i egipćanske djece	24
--	----

Obrazovanje romske i egipćanske djece u Crnoj Gori: Pokazatelji stanja i školska statistika	25
--	----

Društvena hijerarhija, obrazovni sistem i socio-ekonomski status	30
--	----

Crna Gora: Unapređenje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja	31
--	----

Obrazovanje romske djece u Bosni i Hercegovini: Pokazatelji stanja i podaci	32
--	----

Obrazovanje romske djece u Srbiji: Pokazatelji stanja i podaci	35
---	----

Komparativni prikaz razloga odustajanja od osnovnog obrazovanja	40
---	----

Romska i egipćanska zajednica u regionu: Identični razlozi ranog napuštanja osnovnog obrazovanja	41
---	----

Školski, dački, prevoz i redovno pohađanje osnovnog obrazovanja	45
---	----

ISKUSTVA RODITELJA, NASTAVNOG OSOBLJA I PEDAGOŠKO-PSIHOLOŠKE SLUŽBE

Napuštanje osnovnih škola: Intenzitet i širina problema sa rodnom dimenzijom	48
Period (ciklus) u kojem dolazi do napuštanja osnovnog obrazovanja	52
Redovnost pohađanja nastave i razlozi odustajanja od školovanja	55
Odustajanje od obaveznog osnovnog obrazovanja: Institucionalni odgovor	60
Pokretanje postupka zbog napuštanja osnovnog obrazovanja	64
Praćenje pokrenutog postupka	69
Kućne posjete	69
Obrazovanje romske i egipćanske djece: Prepreke u radu pedagoške službe i nastavnog osoblja	70
(Ne) postojanje razlika.....	70

PREPORUKE

Predlozi roditelja, nastavnog osoblja i pedagoško-psihološke službe	72
Dalje političke, institucionalne i programske akcije	74

ZAVRŠNA RAZMIŠLJANJA

Obrazovanje zasnovano na saradnji, ljudskim pravim i vladavini prava	76
IZ RECENZIJA	78
LITERATURA	81

REZIME

“Uzroci i posljedice napuštanja osnovnog obrazovanja romske i egipćanske djece”, autorka mr Fana Delija, izdavači Glavni grad Podgorica i Centar za romske inicijative, Podgorica, 2026, uredio mr Aleksandar Saša Zeković

Empirijski rad posvećen i dalje visokoj stopi ranog napuštanja obaveznog obrazovanja. Polazeći od ustavne garancije da je osnovno školovanje obavezno i besplatno, autorka se potrudila da odgovorni u institucijama bolje upoznaju romsku i egipćansku zajednicu kao i brojne teškoće koje prate obrazovanje djece iz ovih etničkih zajednica. Ukazuje se da bez obrazovanja nema izlaska iz siromaštva, suzbijanja diskriminacije i stvarne integracije zajednice Roma i Egipćana u društvo. Na onima koji kreiraju i praktično sprovode obrazovne i socijalne politike je odgovornost da nijedno dijete ne napusti školu. Na njima je odgovornost da ublaže postojeću i spriječe buduću društvenu dezintegraciju.

Ključne riječi: Osnovno obrazovanje; Napuštanje škole; Romi i Egipćani; Društvena integracija i dezintegracija; Društvena kohezija;

SUMMARY

“Causes and Consequences of Early School Leaving among Roma and Egyptian Children”, by Fana Delija, published by the Capital City of Podgorica and the Centre for Roma Initiatives, Podgorica, 2026. Edited by Aleksandar Sasa Zekovic.

This empirical study addresses the persistently high rate of early school leaving from mandatory education. Starting from the constitutional guarantee that primary education is mandatory and free of charge, the author seeks to help public institutions gain a better understanding of the Roma and Egyptian communities, as well as the numerous challenges affecting the education of children from these ethnic groups. The study emphasises that without education there can be no escape from poverty, no effective reduction of discrimination, and no genuine integration of Roma and Egyptian communities into society. Those responsible for designing and implementing educational and social policies have the duty to ensure that no child leaves school prematurely. They also bear the responsibility of mitigating existing social exclusion and preventing future social disintegration.

Keywords: Primary education; School dropout; Roma and Egyptians; Social integration and disintegration; Social cohesion.

Preveo: Darko Bulatović

PREDGOVOR

PREVAZILAŽENJE POLITIČKE POLARIZACIJE: JEDINSTVENA PRILIKA ZA USPJEH SOCIJALNE INKLUZIJE ROMA I EGIPĆANA

Stefan Vešović¹

Glavni grad Podgorica u kontinuitetu je prisutan i proaktivno djeluje na polju društvenog uključivanja i osnaživanja romske i egipćanske zajednice. Prema rezultatima Popisa stanovništva iz 2023. godine u Podgorici živi gotovo četiri hiljade pripadnika i pripadnica romske (3.431) i egipćanske (528) etničke zajednice. Zajedno čine 2,2% ukupnog stanovništva.

Predstavljaju, zajedno, drugu najbrojniju manjinsku etničku grupu na teritoriji Glavnog grada.² Shodno Ustavu Crne Gore, domaćim i međunarodnim standardima to su podaci koji obavezuju podsticanje dijaloga zbog daljeg stvaranja tolerantnog okruženja i preduzimanja dodatnih mjera kako bi se ostvarila jednakost svih u Podgorici.

Brojni su pokazatelji koji jasno ukazuju na širinu i posljedice višedecenijske društvene isključenosti ovih grupa. I pored napora koje udruženo preduzimaju vlasti na svim nivoima, civilno društvo, međunarodni partneri i donatori i dalje je stanje teško. Jaz između Roma i Egipćana i ostatka stanovništva (svi ostali narodi Crne Gore) i dalje je neprihvatljivo izražen. Uz strukture koje okupljaju i reprezentuju romsku i egipćansku etničku grupu i koje su njihov autentičan i prirodan glas, odgovornost je svih ostalih u društvu da - samostalno i u kosaradnji - unaprijedimo odgovornost a socijalnu inkluziju Roma i Egipćana učinimo uspješnijom.

Svi politički koncepti u Podgorici i Glavnom gradu su svjesni isključenosti romske i egipćanske etničke zajednice. Kao i njenih uzroka. O potrebi za širom političkom akcijom i predanosti takođe su svi saglasni. Sve političke partije su svjesne: hroničnog siromaštva u ovih manjinskih grupa, lošeg kvaliteta (ishoda) obrazovanja, otežanog pristupa tržištu rada, nedostatka preduzetničkih i projekata socijalno odgovorne ekonomije, nepostojanja (olakšane) mogućnosti za dobijanje mikrokredita

¹ Sekretar Sekretarijata za socijalno staranje Glavnog grada Podgorica. Autorski prilog u formi predgovora.

² Saopštenje Monstat od 15.10.2024; Dostupno onlajn: https://www.monstat.org/uploads/files/popis%202021/saopstenja/SAOPSTENJE_Popis%20stanovnistva%202023%20II_cg.pdf; Pristupljeno: 26.06.2026.

za samozapošljavanje, nepostojanja ili redukcije ranijih alternativnih izvora prihoda, nemogućnost bavljenja poljoprivredom zbog neposjedovanja zemlje...³ Politički akteri listom se javno zalažu za odsustvo svake vrste diskriminacije prema Romima i Egipćanima - nulta tolerancija.

Razmišljanja o komparativnoj politici želim i u nastavku komentarisati. Intencija mi je da dokažem tvrdnju da razumijevanje (saglasnost) različitih političkih aktera oko potrebe za boljim rezultatima na polju socijalne inkluzije Roma i Egipćana i operativnim strategijama koje do njih vode treba iskoristiti za zajedničku političku platformu i akciju. Interes za dobrobiti svih građana i građanki, danas je cilj koji potire sve razlike.⁴ Konsultujući se sa mnogima koji unutar Glavnog grada, a i šire na stručan način prate problematiku društvene kohezije u ekonomskom, društvenom, akademskom smislu kao i na polju praktičnih primjenjivih politika, zaključujem da naše zajedništvo može postati ključna snaga u daljem razvijanju i praćenju koncepta društvene kohezije.

Predstavnici i predstavnice romske i egipćanske zajednice kao nesporno najugroženije etničke i društvene grupe u Podgorici, sa aspekta ljudskih prava i integracije, nema razloga ni opravdanja da podršku za svoje inicijative i projekte isključivo traže u navodno lijevo orijentisanim političkim partijama.⁵ Kompletna politička scena je njihov prirodni i pouzdan saveznik. To naročito postaje vidljivo nakon 2020. godine. Konsenzus oko ljudskih prava naročito uključuje i pitanje (re)distribucije kojim se svakodnevno zanimam, autentično kao ekonomista ali i u svijetlu politike.⁶

Kao čovjek koji se bavi politikom, između mlađe i srednje generacije prilično držim do prosvjećivanja, sveukupne emancipacije kao i političkog, teorijskog i praktičnog, obrazovanja. Pripadam političkoj organizaciji odnosno demokratskom pokretu koji kroz savremeno djelovanje, bez sebičnosti i ignorisanja interesa i potreba drugih, drži do tradicije, nacionalne kulture i patriotizma.

Od političkih promjena od 30. avgusta 2020. godine stalno se unapređuju institucionalne i političke prakse. Pokrenuti važni procesi na državnom i lokalnom nivou doprinose i uspješnijoj socijalnoj inkluziji Roma i Egipćana i boljoj saradnji svih aktera

3 "Prilozi socijalnoj inkluziji Roma u Crnoj Gori", Aleksandar Saša Zeković i Sabahudin Delić, grupa izdavača predvođenih sa DVV International i Fondacijom za otvoreno društvo, Podgorica, 2008, stana 75.

4 To nije populistički pristup kako se ocjenjuje iz krugova koji dosljedno kritikuju partitokratski sistem, već je realnost da oko određenih pitanja imamo i trebamo jedinstvena višestranačka rješenja. To se naročito pokazuje u praksi Skupštine Glavnog grada od 13.04.2023. godine.

5 Kroz dalju diskusiju postaje jasnije zašto koristim termin "navodno" uz napomenu, već sada, da je jednako prikladan i za ono što se zove političkim centrom ili desnicom.

6 Human Rights and Economics: Tensions and Positive Relationships", The World Bank. Dostupno onlajn: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/568971607704442026/pdf/Human-Rights-and-Economics-Tensions-and-Positive-Relationships.pdf>; Pristupljeno 29.06.2026.

na tom polju. Da se kao društvo krećemo dobrim putem, potvrđuju i međunarodne, primarno evropske, integracije zemlje. Ubrzano pridruživanje i članstvo u EU treba iskoristiti da pobjednici demokratske, institucionalne i vrednosne tranzicije budu svi u Crnoj Gori, kako pojedinačno tako i kao pripadnici različitih kolektiva u kulturološko-identitetskom smislu.

U kontekstu teme kojom se bavimo naročito treba istaći činjenicu da je uz nepodijeljenu političku podršku konačno uspostavljeno besplatno osnovno školovanje. Uz sistem besplatnih udžbenika, djeci se rješava i pitanje prevoza. Ova dva faktora su proteklih decenija opterećivala brojne porodice, naročito one u romskoj i egipćanskoj manjini.

Kao sekretar Sekretarijata za socijalno staranje Glavnog grada, svojim znanjem, iskustvom i kroz dalje učenje i sazrijevanje, trudim se da doprinosim boljim praksama i motivišem i druge u tome. Praktikovanje upravljanja koje mi je povjereno na osnovu iskustvenog i političkog legitimiteta doživljavam i jedinstvenom prilikom da, zajedno sa svim zaposlenima, gradimo održiv sistem koji vjerodostojno slijedi javni interes i služi svima u lokalnom društvu.

Kroz sveukupno unapređenje inkluzivnosti institucionalnog okvira i pružanja mogućnosti da svi učestvuju u donošenju odluka, političke podjele i razlike nisu više tako "tvrde" kako je to ranije bio slučaj ili se činilo da jeste. Strogo formalistički gledano, klasična politička podjela će uvijek postojati: ljevica, centar i desnica. Ipak, sadržajno i u realnom životu (ranije) podjele blijede. Prevazilaze se. A na političkoj sceni sve je prisutniji konsenzus, naročito oko pitanja ljudskih prava, standarda i kvaliteta života, bezbjednosti i evropskih integracija.⁷ Liberalna demokratija pripada svima. Takođe, svi smo svjesni njenih povremenih ili stalnih slabosti i izazova (kriza), ali srećom, od nje ne odustajemo. Bez obzira na razlike. Naprotiv, i mi ovdje u Podgorici i Crnoj Gori, iako smo skoro pa i bez iskustva, "tanki", sa demokratskim trajanjem (tradicijom) tražimo načine da je učinimo funkcionalnijom. Posežemo, svi bez razlike, deliberativnoj demokratiji - komunikaciji s javnošću (građanima) i dogovoru s njima, kroz proces konsultacija i uvažavanja njihovih potreba. Posebno to činimo mi koji institucionalno i politički djelujemo na lokalnom nivou. Uz punu saglasnost svih u političko-društvenom prostoru - uključuje i civilno društvo u najširem smislu - takav pristup je i ključan za uspjeh i rezultate društvenog uključivanja romske i egipćanske etničke zajednice. Gotovo da nema razlika ni oko građanskog karaktera savremene Crne Gore. Nijedan političko-društveni koncept ne osporava višetetnički, viševjerski i multikulturalni karakter društva. Odluke koje donosimo, posebno na lokalnom nivou, idu u susret potrebama različitih društvenih grupa. To vodi i zaključku da svi naši

⁷ Npr. 2019. godine podrška za članstvo zemlje u EU (na potencijalnom referendumu) je bila nešto iznad 60%, dok je 2025. godine iznosila preko 80%; Takođe, 2019. članstvo u NATO je podržavalo 38% javnosti a 2024. ta podrška je iznosila 49.5%. Dostupno onlajn: <https://www.cedem.me/vijesti/zabiljezen-opsti-pad-povjerenja-gradana-u-drzavne-institucije/>; Pristupljeno 27.06.2026.

politički koncepti sve više dobijaju i socijalnu prepoznatljivost. Svi na neki način, nije pretjerano reći, baštinimo i rješenja socijalne demokratije. To što neka politička linija u svom nazivu uključuje riječi poput socijalne demokratije i ne mora praktično puno da znači.

Svjedočimo jačanju unutrašnjih integracija i smanjivanje etničke distance između naroda Crne Gore i građana koji im pripadaju. To potvrđuju relevantna istraživanja. Posebno ohrabruje činjenica da su mladi "tolerantniji od starije populacije".⁸ Predstavljeni nalazi iz 2023. godine upoređeni su s onima iz 2019. godine. Nalazi i ocjene dr Bešića ukazuju da svi narodi Crne Gore - Srbi, Crnogorci, Bošnjaci, Muslimani, Albanci, Hrvati značajno smanjili nivo međusobnih distanciranja.⁹ Pripadnici i pripadnice svih navedenih naroda Crne Gore i dalje imaju najveću distancu prema Romima, ali i tu se se registruju važne pozitivne promjene: "Podaci ukazuju značajno niži nivo etničke distance prema Romima od strane svih ostalih etničkih zajednica nego što je to bio slučaj prije četiri godine. Ovo smanjenje distanciranja je gotovo proporcionalno, dakle, pripadnici svih etničkih zajednica veoma uravnoteženo smanjuju svoj stepen distanciranja prema Romima".¹⁰ Stručnjaci tvrde da kada se u društvu smanjuje etnička distanca to se neminovno održava na toleranciju, društvenu stabilnost i mir. Zaustavljanje dezintegrativnih unutrašnjih procesa i povećanje povezanosti, bliskosti, pruža priliku da se zajednički posvetimo nepreknu i osnaživanju manjinskih etničkih zajednica Roma i Egipćana u Podgorici čiji su pripadnici i pripadnice u brojnim oblastima života, rada, obrazovanja, kulture još uvijek isključeni, trpe nepravdu i posledice ranijih loših odluka i prakse zanemarivanja.

Transformacija ranijih političkih neprijateljstava, političke nepromišljenosti i brzopletosti uz sve prisutnije pozitivnije stavove jednih o drugima, jačanje povezanosti, međusobnih sličnosti i pripadanja postaju naša snaga. To pruža osnov da se solidarno okrenemo onima koji su još na marginama društva i trebaju inkluzivne politike i rješenja koja doprinose konačnoj jednakosti u pravima i mogućnostima za Rome i Egipćane.

Glavni grad je, preko Sekretarijata za socijalno staranje, aktivno učestvovao u izradi nove Strategije Vlade Crne Gore za unapređenje kvaliteta života Roma i Egipćana u Crnoj Gori za period 2026 - 2030.¹¹ Objavljivanje ovog rada prati definisane aktivnosti u pratećem Akcionom planu. Kod napora za povećanje upisa djece iz romske i egipćanske zajednice u predškolske i školske vaspitno-obrazovne ustanove, njihov

8 "Etnička distanca u Crnoj Gori", dr Miloš Bešić, Centar za demokratiju i ljudska prava i Hans Seidel Stiftung, Podgorica, 2023, strana 9. Dostupno onlajn: <https://www.cedem.me/wp-content/uploads/2024/02/Etnicka-distanca-u-Crnoj-Gori-Decembar-2023.-2.pdf>; Pristupljeno: 26.06.2026.

9 Isto, strane 12-18.

10 Isto, strana 18.

11 Dostupno onlajn: <https://wapi.gov.me/download-preview/33e33c74-157d-47e4-9800-2b5259beb28d?version=1.0>; Pristupljeno: 27.06.2026.

opstanak u predškolskoj i školskoj mreži i ostvarivanje što boljeg stvarnog rezultata u obrazovanju i kasnijem zapošljavanju, uključujući i u javnoj upravi, cijenili smo važnim da sveobuhvatno ukažemo na uzroke i rizike koji ometaju obrazovni napredak djece i dovode do napuštanja obrazovnog sistema. Strategija ima rodno osjetljivi pristup. Glavni grad se pridružuje tom konceptu i kroz ovo izdanje ga i aktivno podržava.

U Glavnom gradu smo uvjereni da će rad koji objavljujemo pomoći kod unapređenja profesionalnog i društveno šireg razumijevanja ovog složenog pitanja i doprinijeti kvalitetnijem praćenju i kreiranju odgovarajućeg i blagovremenog odgovora na problematiku napuštanja obrazovnog sistema.

Ključne riječi: Obrazovanje; *Politička kultura i politički identiteti; Socijalna inkluzija Roma i Egipćana; Tradicionalizam, emancipacija i društvene promjene; Tranzicija i redistribucija.*

PODGORICA I CRNA GORA - INKLUZIVNO DRUŠTVO **Sarađujemo sa etničkim zajednicama u zastupanju i** **promovisanju njihovih prava**

Biblioteka "Društvena kohezija" preispituje društveno i kulturno nasljeđe u Podgorici i kako se ono implicira na svakodnevni život, posebno onih koji pripadaju marginalizovanim zajednicama. Podržano vladavinom prava, zalaganje za ljudska prava i njihovo dosljedno zastupanje, doprinosi integraciji, prevladavanju i odbacivanju zaostalih društvenih normi, tradicionalizma i uspostavljanje novih kulturnih identiteta.

Glavni grad Podgorica čvrsto stoji uz romsku i egipćansku aktivističku politiku u Crnoj Gori. Uz ponosno autentično predstavljanje svoje istorije i kulture, aktivisti_kinje iz romske i egipćanske zajednice zahtijevaju i očekuju od vlasti i većinskog stanovništva da dosljedno primjenjuju i slijede zakon(e). Nerad, nezainteresovanost, neznanje, odsustvo solidarnosti i antiromsko raspoloženje ne smiju se prikrivati ili pravdati pozivanjem na tradicionalizam i negativno nasljeđe u etničkim zajednicama. Biblioteka "Društvena kohezija" romsko i egipćansko civilno društvo podržava u razbijanju mitova i stereotipa i prikrivene diskriminacije koja usporava ili ometa jednakost svih u društvu. Takođe se teži snažnijem uključivanju rodni pitanja u rad lokalne samouprave i jačanju partnerstava posebno sa ženskim organizacijama.

Društvo i njegove strukture trebaju da koriste terminologiju koja je prihvatljiva za organizacije civilnog društva koje predstavljaju i zastupaju prava zajednica Roma i Egipćana u Crnoj Gori. Širom Evrope uspostavljeni su konsenzusi o imenima različitih etničkih i društvenih grupa. U Glavnom gradu, kao i u slučaju drugih društvenih grupa, često se koristi i termin "zajednica". U konkretnom slučaju kada kažemo "zajednica(e) Roma i Egipćana" misli se na sve pripadnike_cе romske i egipćanske manjinske etničke grupe. Koristim(o) priliku pozvati da se konačno prestane sa javnom upotrebom (korišćenjem) akronima "RE" ("RE populacija") kada se govori o romskoj i egipćanskoj zajednici. Tu skraćenicu, bez obzira koliko (ni)je praktična, smatramo nepotrebnom, neodrživom i bez komparativnog primjera u odnosu na druge narode i etničke grupe. Kada govorimo o Crnogorcima, Srbima, Bošnjacima, Albancima, Muslimanima, Hrvatima u Crnoj Gori precizno se, pažljivo i dosljedno izražavamo.¹² Nema razloga da tako, s jednakim poštovanjem, ne oslovljavamo i Rome i Egipćane.¹³ Tokom različitih aktivnosti koje prate razvijanje kohezivne politike, primjetio sam da osoblje zapošljeno u međunarodnim organizacijama možda češće nego drugi koristi ovu skraćenicu za zajednice Roma i Egipćana. Za očekivati je da medijska zajednica

¹² Kod svih navedenih grupa takođe su brojni elementi za njihovu (međusobnu) homogenizaciju (po vjeri, boji kože, sličnosti jezika kojim zборе, socijalno-ekonomskom statusu...) pa se tome ne pristupa.

¹³ U demokratskom svijetu se koriste akronimi kod prikupljanja i sređivanja određenih statističkih podataka ali je nedopustivo i nepotrebno da se oni koriste i u širem kontekstu, gotovo ustaljeno. U prilog tome pažnji preporučujemo tekst "Please, don't call me BAME or BME!", autorka Zamila Bunglawala, koji može pomoći u razumijevanju pitanja koje s pravom otvaramo i u Crnoj Gori. Dostupno onlajn: <https://civilservice.blog.gov.uk/2019/07/08/please-dont-call-me-bame-or-bme/>. Pristupljeno 01.07.2026.

kritički mobiliše razobličavanje stvarne pozadine skraćenice, problematizuje njenu upotrebu koja vodi daljem nerazumijevanju i marginalizaciji romske i egipćanske zajednice. Brojni autori tvrde da se iza korišćenja skraćenica za imena pojedinih etničkih grupa kriju “šira pitanja moći”.¹⁴

Objavljivanje stručnog rada “Uzroci i posljedice napuštanja osnovnog obrazovanja romske i egipćanske djece” jeste podsticaj uspostavljanju komunikacije i saradnje, koja se zasniva na solidarnosti i boljem razumijevanju materije. Pojam inkluzija, naročito u kontekstu (pokušaja) poboljšanja kvaliteta života pripadnika romke i egipćanske manjine, intenzivno se pa i pretjerano koristi. Ovaj empirijski rad je i pokušaj da se odbace klišeji. Njegova autorka, mr Fana Delija, diplomirana pedagoškinja, autentično pripada egipćanskoj etničkoj grupi u Crnoj Gori. Još važnije, autorka nosi originalno sopstveno iskustvo iz obrazovnog procesa - od osnovne škole do odbrane magistarskog rada na državnom univerzitetu. Autorka je u svoj rad integrisala i sopstveno životno iskustvo pomažući praksu rodnog osvještavanja obrazovne i socijalne politike na državnom i lokalnom nivou.

Autorka je izvršna direktorka Centra za romske inicijative, organizacije sa višedecenijskim iskustvom u obrazovanju djece, suzbijanju dječijih i prisilnih brakova i borbi protiv nasilja. Delija je aktivno učestvovala u definisanju svih dosadašnjih vladinih politika na polju socijalne inkluzije romske i egipćanske zajednice. Kako sam i sam značajan dio svoje karijere posvetio demokratskoj izgradnji i razvoju crnogorske policije, posebno želim da istaknem doprinos Fane Delije u jačanju kapaciteta Uprave policije u razumijevanju i efikasnom suzbijanju i procesuiranju nasilja u porodici i nasilja nad ženama. Autorka je jedna od vodećih braniteljki ljudskih prava u zemlji. Njena aktivistička i stvaralačka aktivnost prepoznatljiva je u regionu i Evropi. Laureatkinja je i Nagrade Ane Lint (Anna Lindh Prize) zbog iskazane hrabrosti u borbi protiv indiferentnosti i bezosjećanosti, predrasuda, ugnjetavanja i nepravde i podsticanja društva u cjelini da se poštuju ljudska prava.¹⁵

Da nešto kažem o knjizi i iz perspektive njenog urednika. Autorka je dobro postavila problem i pristupila njegovom sveobuhvatnom i inspirativnom istraživanju. Polazi se od ustavne garancije da je osnovno školovanje obavezno i besplatno (član 75 Ustava Crne Gore). Potrudila se da šira javnost što više sazna o ranom napuštanju školovanja djece iz romske i egipćanske zajednice. Rad uzima u obzir i regionalni

¹⁴ Zbog dalje “valjanosti” i “relevantnosti” upotrebe akronima BAM i BAME u javnom diskursu za određene manjinske grupe po osnovu rase i porijekla, BBC je inicirao “rigorozan proces kvantitativnih i kvalitativnih akademskih istraživanja”. Preporučujemo pažnji: “BAME: A report on the use of the term and responses to it - Terminology Review for the BBC and Creative Industries” (“BAME: Izvještaj o upotrebi termina i odgovorima na njega - pregled terminologije za Bi-Bi-Si i kreativne industrije”), grupa autora_ki: profesorica Sarita Malik i Marcus Ryder (akademski i praktično vodili proces), dr Stevie Marsden, dr Robert Lawson i Matt Gee, Birmingham City University - Sir Lenny Henry Centre for Media Diversity; Dostupno onlajn: <https://bcuassets.blob.core.windows.net/docs/csu2021325-lhc-report-bbchi ghres231121-1-132828299798280213.pdf>. Pristupljeno: 02.07.2026.

¹⁵ Za dalja saznanja posjetiti https://www.eeas.europa.eu/node/8394_en; pristupljeno 02.07.2026.

kontekst. Uz Crnu Goru, govori se i o iskustvima u našem susjedstvu - Bosni i Hercegovini i Srbiji. Ističe se institucionalna odgovornost da se konačno uspješno obrazuje ("izvede") generacija Roma i Egipćana koji će kao budući roditelji postati zastupnici obrazovanja i nosioci prestanka slijeđenja lošeg nasljeđa. Detaljno se analiziraju brojni međusobno povezani faktori koji su važni za suočavanje i rješavanje i dalje visoke stope ranog napuštanja obaveznog obrazovanja.

Glavni grad Podgorica i civilno društvo ovim se izdanjem zajedno pridružuju naporima Vlade Crne Gore, Ministarstva prosvjete, nauke i inovacija i Ministarstva za ljudska i manjinska prava da se smanji broj djece i mladih koji napuštaju škole i poveća broj onih koji uspješno i s kvalitetom izlaze iz obrazovnog sistema.

mr.sc. Aleksandar Saša Zeković

UVOD

Obrazovanje, razvoj i ljudska prava

U radu se bavimo uzrocima i posljedicama ranog napuštanja osnovnog obrazovanja romske i egipćanske djece iz ugla roditelja, nastavnika_ca i pedagoga_škinja. U teorijskom i empirijskom smislu analizirani su brojni stavovi kako prosvjetno-pedagoškog kadra tako i roditelja u vezi sa ranim napuštanjem obaveznog školovanja (obrazovanja). Takođe, u radu je analizirana komunikacija i saradnja nastavnog osoblja, roditelja i relevantnih obrazovnih institucija ključnih za suzbijanje ranog napuštanja osnovnog obrazovanja kod romske i egipćanske djece. U studiji je predstavljen i komparativni prikaz iskustva tri države regiona - Crne Gore, Bosne i Hercegovine i Srbije. Sve navedene države su u procesu evropskih integracija a u prošlosti su pripadali jedinstvenom državnom okviru. U radu se diskutuje o uzrocima i posljedicama ranog napuštanja osnovnog obrazovanja. Date su i preporuke koje idu u dva smjera: (1) rad sa roditeljima i (2) rad sa relevantnim obrazovnim ustanovama. Ukazano je, veoma jasno, na značaj i vrijednosti osnovnog obrazovanja koje su od ključnog značaja za dalju društvenu integraciju.

Cijenimo da rad ima posebni naučni značaj jer se bavi empirijom i samom praksom koju potvrđuje autoričino višedecenijsko praktično iskustvo u radu sa marginalizovanom društvenom zajednicom u oblasti sprječavanja odustajanja od redovnog školovanja ali i činjenice da je i sama bila dio obrazovnog sistema kao pripadnica egipćanske zajednice u Crnoj Gori.

Rad ima i stručnu i društvenu vrijednost jer može poslužiti i pomoći prosvjetnoj zajednici da kvalitetnije sagleda izazove i slabosti procesa školovanja romske i egipćanske djece. Osnovno obrazovanje je obavezno u Crnoj Gori, Bosni i Hercegovini i Srbiji. Zbog brojnih sličnosti poželjno je koristiti dobru praksu i uspješna projektna iskustva iz regiona. Uloga obrazovnog sistema je nemjerljiva za razvijanje sposobnosti sticanja znanja svakog pojedinca. U tako kompleksnom procesu koji je intenzivan učestvuju škola, porodica, vršnjaci, mediji, društveno okruženje i mnogi drugi faktori. Zbog toga je neophodno svakoj osobi osigurati jednake mogućnosti na svim nivoima obrazovanja. Međutim, pored ovih činjenica, na osnovu brojnih pokazatelja kada su u pitanju djeca romske i egipćanske zajednice, potvrđuje se da postoje brojni faktori ranog napuštanja osnovnog obrazovanja koji su uzajamno povezani. Teško je govoriti o pojedinačnim uzrocima a da se istom prilikom ne govori i o više usko povezanih faktora koji utiču da dijete bude djelimično ili trajno isključeno iz obrazovnog sistema. Neki od njih su: diskriminacija i antiromsko raspoloženje, izraženo siromaštvo, uslovi

stanovanja.¹⁶ Takođe prepoznaje se i nedostatak prethodnog predškolskog vaspitanja i obrazovanja, kvalitet obrazovanja, rani dječji ugovoreni brakovi i sporo i nedosljedno sprovođenje (primjena) zakona namijenjenih poboljšanju cjelokupnog statusa Roma i Egipćana. Posljedice odustajanja iz obrazovnog sistema su dalekosežne, ozbiljne i ograničavajuće za svako dijete. Bez uspješnog obrazovanja ne može se očekivati (uspješna i održiva) društvena integracija.

Siromaštvo, tradicionalizam, nedostatak saradnje između roditelja i nastavnog i školskog stručnog osoblja, ključni su razlozi za odustajanje od obrazovanja romske djece u periodu od V do IX rareda osnovne škole. Dodatno, kako je Crna Gora u gotovo samoj završnici procesa evropskih integracija, ovaj rad doprinosi i afirmaciji važnosti i značaja političkih kriterijuma pridruživanja EU pa se tako prepoznaje i ključni, noseći, razlog, napuštanja i odustajanja od osnovnoškolskog (obaveznog) obrazovanja i vaspitanja: nepreduzimanje zakonskih mjera odnosno nedovoljna vladavina prava (primjena zakona).¹⁷

mr Fana Delija

16 Brojni pripadnici ce romske i egipćanske etničke zajednice i dalje se suočavaju se jako lošim, zdravstveno rizičnim i nebezbednim uslovima stanovanja. Potvrda toga je tragedija u Baru (2024), dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/crna-hronika/694307/tragedija-u-baru-nesreca-koja-je-cekala-da-se-desi> i <https://www.ombudsman.co.me/35087.news.html>. Evropski centar za prava manjina (ERRC) je podnio pritužbu Zaštitniku ljudskih prava i sloboda Crne Gore. O tome detaljnije: <https://www.errc.org/news/montenegro-errc-calls-for-action-following-blaze-which-killed-four-roma>; Pristupljeno 25.04.2026.

17 "Politički kriterijumi u procesu stabilizacije i pridruživanja Crne Gore Evropskoj uniji", mr Aleksandar Saša Zeković, grupa izdavača, Podgorica, 2008, strana 138. Dostupno onlajn: <https://media.cgo-cce.org/2013/10/Politickikriterijumi.pdf>; Pristupljeno 17.05.2026.

ZNAČAJ, ORGANIZACIJA I STATISTIČKA OBRADA ISTRAŽIVANJA

Ovaj rad može doprinijeti rasvjetljavanju i boljem razumijevanju problematike vezane za odustajanje i nepohađanje osnovnog obrazovanja od strane djece iz romske i egipćanske etničke zajednice. Intencija je da se zainteresuju nadležni donosioci_teljke odluka, obrazovne i druge institucije, kao i civilno društvo, uključujući i strukovna profesionalna udruženja, da ovu problematiku snažnije integrišu u prioritete svog djelovanja.

Rad je zasnovan na aktuelnoj pedagoškoj praksi i primijenjenom odnosno operativnom istraživanju. S obzirom na reprezentativnost istraživačkog uzorka, pripada grupi malih – mikro istraživanja. Budući da je riječ o specifičnom istraživanju, uloženi su ozbiljni naponi za izradu istraživačkih instrumenata. Pod metrijskim karakteristikama instrumenata podrazumijevaju se one osobine koje nam daju određenu pouzdanost rezultata dobijenih njihovom upotrebom. Metrijske karakteristike su: valjanost, pouzdanost, objektivnost, osjetljivost, ekonomičnost i standardizovanost.

Populacija i uzorak

Populaciju (osnovni skup) u ovom istraživanju čine nastavnici_ce i pedagozi_škinje Javne ustanove (JU) Osnovne škole (OŠ) “Božidar Vuković - Podgoričanin” u Podgorici, JU OŠ “Mileva Lajović – Lalatović” u Nikšiću i JU OŠ “Radomir Mitrović” u Beranama, u Crnoj Gori, zatim JU OŠ “Podrinje”, Mihatovići u Tuzli, JU OŠ “Jovan Dučić” u Bjeljini i JU OŠ “Kiseljaku” u Kiseljaku, u Bosni i Hercegovini i JU OŠ “Jovan Cvijić” u Beogradu, JU OŠ “Vuk Karadžić” u Nišu i JU OŠ “Nada Popović” u Kruševcu, u Srbiji. Riječ je o uzorku kojim je obuhvaćeno 36 nastavnika_ca koji_e u svom odjeljenju imaju romsku i egipćansku djecu, 9 pedagoga_škinja u tim ustanovama kao i 90 romskih i egipćanskih roditelja u devet romskih naselja u navedinim gradovima i opštinama.

Precizni podaci o uzorku dati su u tabeli strukture uzorka.

Naziv škole	Struktura ispitanika_ca	Broj nastavnika_ca
JU OŠ „Mileva Lajović La-latović“ – Nikšić	Predmetni nastavnik/ca	4
JU OŠ „Mileva Lajović La-latović“ - Nikšić	Pedagog/ica	1
JU OŠ „Božidar Vuković – Podgoričanin“ - Podgorica	Predmetni nastavnik/ca	4
JU OŠ „Božidar Vuković – Podgoričanin“ - Podgorica	Pedagog/ica	1
JU OŠ „Radomir Mitrović“ - Berane	Predmetni nastavnik/ca	4
JU OŠ „Radomir Mitrović“ – Berane	Pedagog/ica	1
JU OŠ „Jovan Cvijić“ - Beograd	Predmetni nastavnik/ca	4
JU OŠ „Jovan Cvijić“ – Beograd	Pedagog/ica	1
JU OŠ „Vuk Karadžić“ – Niš	Predmetni nastavnik/ca	4
JU OŠ „Vuk Karadžić“ – Niš	Pedagog/ica	1
JU OŠ „Nada Popović“ – Kruševac	Predmetni nastavnik/ca	4
JU OŠ „Nada Popović“ – Kruševac	Pedagog/ica	1
JU OŠ „Podrinje“ – Miha-tović, Tuzla	Predmetni nastavnik/ca	4
JU OŠ „Podrinje“ – Miha-tović, Tuzla	Pedagog/ica	1
JU OŠ „Jovan Dučić“ - Bi-jeljina	Predmetni nastavnik/ca	4
JU OŠ „Jovan Dučić“ - Bi-jeljina	Pedagog/ica	1

JU OŠ „Kiseljak“	Predmetni nastavnik/ca	4
JU OŠ „Kiseljak“	Pedagog/ica	1
Roditelji iz romske zajednice u Nikšiću	Jedan od roditelja	5
Roditelji iz romske zajednice u Podgorici	Jedan od roditelja	5
Roditelji iz romske zajednice u Beranama	Jedan od roditelja	5
Roditelji iz romske zajednice u Beogradu	Jedan od roditelja	5
Roditelji iz romske zajednice u Nišu	Jedan od roditelja	5
Roditelji iz romske zajednice u Kruševcu	Jedan od roditelja	5
Roditelji iz romske zajednice u Tuzli	Jedan od roditelja	5
Roditelji iz romske zajednice u Kiseljiku	Jedan od roditelja	5
Roditelji iz romske zajednice u Bjeljini	Jedan od roditelja	5
Ukupno		90

Statističke metode istraživanja

U istraživanju je korišćena deskriptivna metoda (servej), kao istraživačka tehnika korišćeno je intervjuisanje u okviru kojeg su primijenjeni instrumenti standardizovani intervju i anketa (usklađeni sa ciljevima i zadacima istraživanja).

U skladu sa ciljevima istraživanja i postavljenim osnovnim hipotezama, nakon prikupljenih podataka pristupilo se (de)kodiranju iskaza po postavljenim pitanjima. Anketna pitanja su bila zatvorenog, poluotvorenog i otvorenog tipa. Poluotvorena i otvorena pitanja svrstana su u racionalan i optimalan broj kategorija - modaliteta. Kako se i vidi, kategorijalne varijable su bile trostepene, četvorostepene i petostepene. S obzirom da su ispitanici_e na isto pitanje davali subjektivne odgovore, bilo je potrebno iskustvo i vrijeme kako bi se dobijeni odgovor svrstao u kategoriju tri, četiri ili pet. Urađena je i statistika na nacionalnom, generalnom nivou kao i na regionalnom nivou (Crna Gora, BiH i Srbija). Na neka pitanja ispitanici_e nijesu dali_e odgovor, što je bilo njihovo diskreciono pravo.

Ukupan broj anketiranih kao što smo već pomenuli bio je 45 roditelja i 45 osoba iz nastavnog osoblja. Dakle 90 anketiranih lica, odnosno po 30 osoba iz svake države. Anketa za roditelje se sastojala od 8 pitanja i 5 potpitanja, za nastavno osoblje od 15 pitanja i za pedagoge_škinje od 12 pitanja.

Obrada podataka izvršena je u statističko-matematičkim programu *SPSS* i statističkom programu *Statistica Release 7*.

Za svaku varijablu izračunate su distribucije slučajeva (Frequency, Percent, Valid Percent i Cumulative Percent) na ukupnom nivou i na pojedinačnom tj. državnom nivou.

Za utvrđivanje statističkih razlika primijenjene su različite varijante neparametrijskih testova: Chi-square, V-square, Yates corrected Chi-square, Phi-square, Yates corrected Chi-square, Fisher exact p, One tailed, two-tailed McNamer Chi-square A/D i Shi-square B/C. Kako se vidi, izračunate su apsolutne i relativne vrijednosti za svaku ćeliju u tabeli kao i ukupne apsolutne i relativne vrijednosti za svaki red i kolonu svake tabele.

Zbog boljeg sagledavanja i vizuelnog uočavanja razlika i relacija za neke tabele izvršen je grafički prikaz.

S obzirom na tip mjernog instrumenta u primjeru Ankete i sama pitanja čiji se odgovori svode na dihotomizaciju ili na više kategorija. U ovom istraživanju izostala je parametrijska statistika, aritmetičke sredine, standardne devijacije, varijanse, kovarijanse, testiranje razlike aritmetičkih sredina i sl. Matematičko-statistički to je

izvodljivo, ali je neprimjereno mjernom instrumentu ankete i tipu pitanja. Imali smo bojazan da takva statistika bi više zamaglila nego osvijetlila problem istraživanja.

Rezultati dobijeni primjenom ovih postupaka iskazani su kvantitativno i kvalitativno.

Narativna forma izvještaja izvire iz audio-zapisa, realna je i informativna.

Na osnovu upoređivanja i vrijednovanja dobijenih rezultata izvedeni su ključni nalazi. U cilju potpunijeg i preglednog uvida pored tekstualnog, zastupljen je i tabelarni i grafički način prikazivanja podataka.

Cjelokupna statistička obrada prikupljenih podataka izvršena je primjenom softverskog paketa SPSS 20.0 for Windows, pri čemu je izračunato:

- Faktorska analiza
- Frekvencije i procenti
- Aritmetičke sredine (M) i standardnu devijaciju (SD)
- Značajnost razlika aritmetičkih sredina (t- vrijednost)
- F – Omjer
- Pirsonov koeficijent korelacije (r)

Navedeni postupci isu korišćeni zbog određivanja metrijskih karakteristika instrumenata primijenjenih tokom istraživanja kao i za obradu prikupljenih podataka (saznanja) do kojih se došlo provjeravanjem polaznih osnovnih hipoteza.

OSNOVNOŠKOLSKA OBAVEZA: KROZ NORMU I PRAKSU

Ovaj rad se bavi osnovnoškolskom obavezom kako u Crnoj Gori tako i zemljama u njenom neposrednom okruženju - Bosni i Hercegovini i Republici Srbiji. Intencija je da se (na osnovu komparativne analize) identifikuju razlozi i posljedice koji doprinose da romska i egipćanska djeca rano napuštaju osnovno obrazovanje, posebno u periodu od V do IX razreda osnovne škole.

Osnovno obrazovanje i vaspitanje je dostupno svima i ne može biti neposredno ili posredno ograničeno po bilo kojem osnovu. Osnovni zadatak škole je da omogući kvalitetno obrazovanje i vaspitanje svima, pod jednakim uslovima. Svi koji obavljaju obrazovno-vaspitni rad i druge osobe zaposlena u školi dužni su da promovišu jednakost među svim učenicima, a i aktivno se suprotstavljati svim vrstama diskriminacije i nasilja. Obaveznost osnovnog obrazovanja i vaspitanja u svim zemljama regiona prate brojni problemi u praksi. Ova materija je dodatno složena i izazovna za učenike i učenice iz etničkih zajednica Roma i Egipćana zato što se suočavaju sa siromaštvom, diskriminacijom, nepodržavajućom atmosferom u sopstvenoj i široj zajednici.¹⁸

Predmet istraživanja jeste identifikovanje uzroka kao i posljedica napuštanja osnovnog obrazovanja i vaspitanja od strane učenika od V do IX razreda osnovne škole koji dolaze iz romske i/ili egipćanske etničke manjine. Istraživanje je sprovedeno u Crnoj Gori - Podgorica, Nikšić i Berane, u Bosni i Hercegovini - Tuzla, Bijeljina i Kiseljak i Republici Srbiji - Beograd, Kruševac i Nišu.

Pristup problemu obrazovanja romske i egipćanske djece

Teorijski pristup sveobuhvatno ukazuje na stanje u obrazovanju djece iz romske i egipćanske zajednice u Crnoj Gori i regionu. Obrazovna istraživanja koja se sprovode u osnovnim školama pokazuju da i dalje značajan broj djece iz romske i egipćanske zajednice napušta redovno školovanje u periodu od petog do devetog razreda osnovne škole. Ranije studije o obrazovanju identifikovale su indirektno faktore koji utiču na problem nemogućnosti preciznijeg istraživanja ovih pojava, a to su: pravna nevidljivost djece (posebno izbjeglica i interno raseljenih lica sa prostora Kosova) i nepostojanje dokumentacije, njihov neriješeni pravni status, socijalna

¹⁸ V. <https://wapi.gov.me/download-preview/4b101cb1-b86a-41dc-b32a-99a010263281?version=1.0>; <https://www.paragraf.ba/propisi/bih/okvirni-zakon-o-osnovnom-i-srednjem-obrazovanju-u-bosni-i-hercegovini.html>; <https://www.narodnaskupstinars.net/la/akti/usvojeni-zakoni/zakon-o-osnovnom-obrazovanju-i-vaspitanju>; https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_osnovnom_obrazovanju_i_vaspitanju.html; Pristupljeno 11.04.2026.

deprivacija i isključenost, kao i jezičke barijere.¹⁹ Posljednjih godina stanje se prilično mijenja. Naročito u slučaju Crne Gore. Ukupan institucionalni okvir se mijenja a profesionalizam i odgovornost svakodnevno dobijaju na značaju.

Obrazovanje romske i egipćanske djece u Crnoj Gori: Pokazatelji stanja i školska statistika

Praćenje ukupnosti obrazovanja kao univerzalno širokog pojma je veoma ozbiljan i delikatan zadatak, pa samim tim i njegovih pojedinih segmanata kao što je odustajanje djece iz redovnog sistema obrazovanja koje zahtijeva prije svega podatke na osnovu kojih se takav broj može pratiti. Za razliku od ranijih decenija, Crna Gora ima sve pouzdaniju školsku statistiku koja podržava vjerodostojnu diskusiju i planiranje korektivnih intervencija.

Crna Gora je multietično društvo u kojoj prema popisu iz 2023. godine, živi 7.284 pripadnika_ca romske i egipćanske manjine ili 1,17% ukupnog stanovništva.²⁰

Djeca Crne Gore prema najnovijim zvaničnim statističkim podacima čine 22.4% ukupnog broja stanovništva.²¹ Broj djece je teško utvrditi po nacionalnoj osnovi, samim tim i djece iz romske i egipćanske zajednice. Međutim, zvanična školska statistika konačno nam nudi kvalitetne podatke o broju romske i egipćanske djece u osnovnim školama. Da bi se pažljivo sagledao problem ovdje ćemo, iz više razloga, paralelno ukazivati na ranije i aktuelne podatke. Naročito kako bi se prepoznao napredak koji Crna Gora nesporno postiže na polju obrazovanja ali i potvrdila teza da s većom političkom i društvenom pažnjom inkluzija je uspješnija.

Ranija istraživanja različitih organizacija, prije svega UNICEF-a ukazuju, posebno kada su romska djeca u pitanju, da 77% romske i egipćanske djece osnovnoškolskog uzrasta pohađa osnovnu ili srednju školu, 7% djece srednjoškolskog uzrasta u romskim naseljima pohađa srednju školu ili viši stepen obrazovanja. Ovakvi podaci su zabrinjavajući posebno ako se uzme u obzir činjenica da je stopa

19 "Više od 200 romske djece u Podgorici nema riješen pravni status", autorka Damira Kalač, portal Vijesti, 7.07.2021; Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/554419/vise-od-200-romske-djece-u-podgorici-nema-rijesen-pravni-status>; V. i "Studija o preprekama u obrazovanju u Crnoj Gori-romska i egipćanska djeca", autor_ke: Ana Delić, Milica Erić, Milena Lazić, Predrag Kurčubić, Unicef, Podgorica, 2013, str. 39-41; Dostupno onlajn: <https://www.unicef.org/montenegro/media/2991/file/MNE-media-MNEpublication45.pdf>.Pristupljeno 25.04.2026.

20 Stanovništvo Crne Gore prema nacionalnoj odnosno etničkoj pripadnosti, vjeri, maternjem jeziku i jeziku kojim se uobičajeno govori. Dostupno onlajn: https://www.monstat.org/uploads/files/popis%202021/saopštenja/SAOPSTENJE_Popis%20stanovnistva%202023%20II_cg.pdf; Dostupno onlajn: https://www.monstat.org/uploads/files/popis%2021/saopštenja/SAOPSTENJE_Popis%20stanovnistva%202023%20I_cg.pdf; pristupljeno 26.04.2026.

21 Stanovništvo Crne Gore prema polu i starosti, saopštenje od 15.10.2024. Dostupno onlajn: https://www.monstat.org/uploads/files/popis%2021/saopštenja/SAOPSTENJE_Popis%20stanovnistva%202023%20I_cg.pdf; pristupljeno 26.04.2026.

završavanja osnovne škole iznosi 56%, dok je ista stopa značajno niža za srednju školu i iznosi samo 3 procenta. Inače, raniji podaci ukazuju da 22% djece iz ovih zajednica osnovnoškolskog uzrasta ne pohađa školu, 77% djevojčica i 74% dječaka srednjoškolskog uzrasta. Kako se pored brojnih uzroka, kao jedan od razloga navode rani dječji brakovi, naglašavamo da je 23% žena u romskim naseljima starosti od 20–24 godine stupilo u brak prije petnaeste godine života. To je znatno više u poređenju sa 6 procenata muškaraca iste starosti, koji su u brak stupili prije navršene petnaeste godine života. U bračnu zajednicu je prije osamnaeste godine života stupilo čak 55% žena i 25% muškaraca starosti 20–49 godina. Dakle, sasvim je jasno da prema pomenutom ranijem istraživanju UNICEF-a postoji negativan kauzalni odnos između nivoa obrazovanja i braka prije osamnaeste godine među osobama ženskog pola starosti od 20–49 godina, koja iznosi 59% kod osoba ženskog pola sa predškolskim obrazovanjem ili bez obrazovanja i taj procenat je niži i iznosi 25% među onima sa srednjim ili višim obrazovanjem.²² Istraživanja i praksa ukazuju na postojanje nejednakog odnosa i manjkavosti u ostvarivanju dječjih prava u Crnoj Gori. Gotovo sve dosadašnje analize potvrđuju da veliki broj romske i egipćanske djece u Crnoj Gori živi u siromaštvu. Kada je obrazovni segment kod romske i egipćanske populacije u pitanju u izvještajima iz 2013. godine se između ostalog navodi da 19% djece iz zajednica Roma i Egipćana, uzrasta od 36 do 59 mjeseci, pohađa predškolsko obrazovanje i to: (21% djevojčica i 16% dječaka). Ako se uporedi s opštom većinskom populacijom taj broj je 2013. iznosio 40% (42 procenta djevojčica i 39 procenata dječaka).²³

Važno je istaći da se broj upisane djece u predškolskim ustanovama u Crnoj Gori stalno, iz godine u godinu, povećava. Prema podacima o predškolskom vaspitanju i obrazovanju iz 2025. godine u zemlji je postojalo 55 predškolskih ustanova, od kojih 21 javna i 34 privatne, sa mrežom od 162 vaspitne jedinice, u okviru kojih su bile organizovane 894 vaspitne grupe. Ukupan broj upisane djece u predškolskim ustanovama u školskoj 2024/2025. godini je iznosio 25.932. Od ukupnog broja upisane djece djevojčica je 47,7% (12.366), a dječaka 52,3% (13.566). U odnosu na školsku 2023/24 godinu upisane djece je bilo više za 3,4%. Od ukupnog broja upisane djece u javnim ustanovama je upisano 94,8%.²⁴

22 Istraživanje višestrukih pokazatelja u romskim naseljima u Crnoj Gori (MICS) je sproveda Uprava za statistiku (MONSTAT) tokom 2018. u sklopu globalnog MICS programa. Tehničku podršku obezbijedio je Dječji fond Ujedinjenih Nacija (UNICEF). UNICEF, Vlada Crne Gore i UNHCR pružili su finansijsku podršku. Dostupno onlajn: https://wcmprod.unicef.org/montenegro/sites/unicef.org.montenegro/files/2019-12/MNE_MICS6%20Statisti%C4%8Dki%20pregled%20Obrazovanje%20MNE_Romska%20naselja%20u%20Crnoj%20Gori%202018_FINAL.pdf?cf_chl_f_tk=c8RWf_GtltfgX9_1UKgFoo8G5VpOwu_x3XpjDwRx1c-1783374462-1.0.1.1-TlfZeUnn1ow5fs37MoOEXYU8pyc.vNmYcn4r.x7cF4k; Pristupljeno 26.04.2026.

23 Djeca do tri godine starosti pohađaju jaslice, a uzrasta od tri do šest godina starosti pohađaju vrtiće. Detaljnije o sistemu predškolskom vaspitanju i obrazovanju u Crnoj Gori i pratećim politikama dostupno onlajn: <https://www.gov.me/mps/resor-prosvjete/predskolsko-obrazovanje>; Pristupljeno 28.04.2026.

24 Dostupno onlajn: https://monstat.org/uploads/files/obrazovanje/predskolsko/24_25/Predskolsko%20%20obrazovanje%20i%20vaspitanje%202024-2025.pdf; Pristupljeno 26.04.2026.

Prema školskoj statistici Ministarstva prosvjete, nauka i inovacija (MPNI) u školskoj 2025/26 dolazi do određenog povećanja upisa djece iz romske i egipćanske etničke zajednice. Upisano je 333 djece u odnosu na školsku 2024/25 kada je bilo upisano 291 dijete odnosno 295 djece u školskoj 2023/24 godini.²⁵

Školska statistika MPNI daje precizne podatke i o broju djece iz romske i egipćanske zajednice u osnovnim školama. Suštinski je važno što država kreira i prati ovu vrstu podataka. Ranijih godina (i decenija) vlasti su tvrdile da nemaju osnov i mogućnosti da vode takvu vrstu statistike. Školske 2023/24 u osnovnim školama je bilo upisano 1.809 djece od čega 921 muške i 888 ženske djece. Školske 2024/25 dolazi do izvjesnog smanjenja (63) broja djece iz romske i egipćanske zajednice u osnovnim školama - 1.746 od čega 880 muške i 866 ženske djece. Školske 2025/26 godine u crnogorskim osnovnim školama je bilo upisano 1.748 djece iz romske i egipćanske zajednice od čega 884 dječaka i 864 djevojčice.²⁶

Školska statistika pruža i zanimljive podatke o broju učenika_ca iz romske i egipćanske etničke zajednice po razredima osnovne škole u školskoj 2025/26 godini. U prvom razredu je bilo upisano ukupno 204 učenika_ce (110 dječaka i 94 djevojčice), u drugom razredu 182 (95 - 87), u trećem razredu je bilo 214 učenika_ca romske i egipćanske nacionalnosti od čega 104 dječaka i 110 djevojčica. Iste godine IV razred je pohađalo 182 učenika_ce od čega 78 učenika i 104 učenice. Peti razred osnovne škole pohađalo je 229 učenika_ca od čega 130 dječaka i 99 djevojčica. U šestom razredu je bilo upisano 261 učenik_ca iz romske i egipćanske zajednice, od čega 143 dječaka i 118 djevojčica. Sedmi razred je pohađalo 214 djece od čega 106 dječaka i 108 djevojčica. U osmom razredu je bilo svega 152 djece od čega 74 učenika i 78 učenica dok je u završenom, devetom, razredu osnovne škole bilo 110 djece iz romske i egipćanske etničke manjinske grupe od čega 44 dječaka i 66 djevojčica.²⁷

Uzimajući u obzir dostupne izvještaje (podatke) i njihovo upoređenje između pripadnika_ca romske i egipćanske zajednice i ostatka stanovništva u našoj zemlji može se zaključiti da je stanje i dalje zabrinjavajuće. Stope pohađanja predškolskog obrazovanja a naročito osnovne i srednje škole kod Roma i Egipćana su i dalje veoma niske.

Posebno se fokusirajmo na i dalje zabrinjavajuće podatke o djeci iz romske i egipćanske zajednice koja uspješno završe osnovnu školu. Uzroci ovakvih pojava su brojni. Sagledavamo ih i diskutujemo i u ovom radu. Čini se ključnim navesti: neadekvatno sprovođenje politika i propisa iz oblasti obrazovanja, različite barijere ali i ugovoreni brakovi. Ugledna nevladina organizacija Evropski centar za prava Roma (ERRC) iz Budimpešte je informisao tijela UN-a o "štetnoj praksi dječijih brakova u

²⁵ Dostupno onlajn: <https://www.skolskastatistika.edu.me>; Pristupljeno 26.04.2026.

²⁶ Isto. Pristupljeno 27.04.2026.

²⁷ Isto. Pristupljeno 27.04.2026.

romskim zajednicama”.²⁸ O povezanosti dječijih, dogovorenih i prisilnih brakova u romskoj i egipćanskoj zajednici s napuštanjem, prekidom, obrazovanja djevojčica i djevojaka ukazuje i UNICEF u jednom od svojih izvještaja.²⁹

Dugogodišnji istraživač kršenja ljudskih prava u Crnoj Gori, Aleksandar Saša Zeković, istražujući pristupačnost obrazovanja za djecu prepoznao je 2001. i 2002. antiromsko raspoloženje u upravama i nastavnom kadru osnovnih škola u Nikšiću. Direktor jedne od gradskih škola je tvrdio da se prije svega treba voditi računa “o interesima crnogorske djece” dok je nastavnica tvrdila da se “ne može raditi ako u odjeljenju ima više od dva Roma”. Nakon njegovog obraćanja Ministarstvu prosvjete i nauke sva djeca su upisana u školu. Uz ovaj, on je identifikovao i ove prepreke za uključanje romske i egipćanske djece u osnovno obrazovanje: loše ekonomske prilike u porodici, izražena nepismenost roditelja čime su djeca uskraćena za podršku, teškoće oko izrade domaćih zadataka, nerazumijevanje koje prosvjetni radnici pokazuju prema uslovima i prilikama u kojima romska deca žive, nedostatak udžbenika i školskog pribora.³⁰ Kada govorimo o istoriji ljudskih prava Roma i Romkinja u Crnoj Gori treba napomenuti da su na posebne teškoće (prepreke) kod integracije i obrazovanja nailazili mladi koji su prisilno deportovani (vraćeni) iz zemalja EU. Ovaj problem je zajednički i u odnosu na druge posmatrane zemlje u regionu: Srbiju i Bosnu i Hercegovinu.

Već pomenuta Studija o preprekama u obrazovanju u Crnoj Gori ukazala je da se kod napuštanja osnovnog obrazovanja radi o prisustvu više međusobno povezanih i zavisnih faktora. Sasvim je jasno da su to teški uslovi života i siromaštvo zajednice, stanovanje kao opšti problem i higijena unutar naselja. Međutim, tu spadaju i diskriminacija djece, stigmatičan odnos drugih prema njima i zajednicama iz kojih dolaze u cjelini, kulturološki stavovi, običaji i tradicionalizam u zajednici, gotovo zanemarljivo pohađanje ustanova predškolskog tipa, obrazovni kvalitet, nedostaci u sistemu praćenja promjena te usporena i nedosljedna implementacija zakona za poboljšanje statusa zajednice.³¹

28 Dostupno onlajn: <https://www.errc.org/press-releases/errc-reports-concerns-about-child-marriages-to-un-committees>; pristupljeno 27.04.2026.

29 Evaluacija sistema za praćenje stanja dječijih prava u Crnoj Gori za 2014-2017. godine i planirani pristup ovoj temi za period 2017-2021. godina – Izvještaj o evaluaciji, autorke Carolyn Hamilton, Awaz Raoof, Ruth Barnes i Jorun Arndt, Unicef, Podgorica, strana 47. Dostupno onlajn: <https://www.unicef.org/montenegro/media/2571/file/MNE-media-MNEpublication22.pdf>; Pristupljeno 28.04.2026.

30 “Ljudska i manjinska prava u praksi”, autor mr Aleksandar Saša Zeković, “Ljudska i manjinska prava u praksi”, urednica Daliborka Uljarević, CGO i CRNVO, Podgorica, 2006, strane 162-3. Dostupno onlajn: <https://media.cgo-cce.org/2013/10/cgo-ljudska-prava-u-praksi.pdf>. Pristupljeno 27.04.2026

31 Konstatovali smo da država danas preko aktivnosti MPNI značajno poboljšava školsku statistiku u kojem se jasno i bez dilema prepoznaju djeca iz romske i egipćanske zajednice. Raniji podaci govore da djeca koja više ne pohađaju redovno školu ipak nijesu i službeno ispisana iz škole. To potvrđuje i pomenuta UNICEF studija: 48% njih nije zvanično ispisano iz škole iako im je kroz kontakt s roditeljima potvrđeno da su djeca prestala da pohađaju školu. To suštinski je označavalo prestanak njihovog daljeg školovanja. Takva izričitost u stavu roditelja je bila visoka i iznosila je čak 86%.

Cijenimo važnim nastaviti diskusiju o faktorima koji se nepovoljno održavaju na opstanak djece u osnovnom obrazovanju, kao i o onima koji doprinose njegovom uspjehu. Tu naročito izdvajamo stependijske programe i obezbjeđivanje školskog pribora.³² Prilika je da napomenemo na raniju lošu praksu koja je srećom danas prevaziđena a na koju je ukazao Romski obrazovni fond (REF) u svom izvještaju iz 2009. godine. Konstatuje se izuzetno mali broj upisa djece od svega 25,2% u odnosu na opštu populaciju kod koje je taj procenat 96,9. Ukazano je i na postojanje segregiranih škola i razreda.³³ Međutim, danas nemamo segregiranih tj. izolovanih škola, što je značajan obrazovni i inkluzivni napredak. Posebnu pažnju kod napuštanja škola zahtijevaju učenici koji sporije napreduju kako bi uspjeli da dostignu bar minimalni nivo funkcionalne pismenosti na kraju obaveznog obrazovanja.³⁴

Ugledna NVO "Mladi Romi" u jednom od svojih monitoring izvještaja (2016) prepoznala je ove razloge zbog kojih romska djeca napuštaju pohađanje osnovne škole: ekstremno loš materijalni položaj romskih porodica, naglašena jezička barijera između Roma koji govore albanski i romski jezik u odnosu na jezik koji koristi većinska populacija u opštinama u kojima žive, nedovoljno razvijena svijest o važnosti obrazovanja, bezuspješna socijalna integracija, česta porodična preseljavanja, prosjačenje, prerano ugovoreni brakovi, registrovanje romske djece predstavlja problem za škole (zakon zabranjuje postavljanje pitanja povodom nečije nacionalnosti, tako da se škole isključivo oslanjaju na djecu koja se otvoreno izjašnjavaju o svojoj nacionalnosti (samodeklarisanje), neriješeno pravno pitanje (državljanstvo), diskriminacija romske djece od strane većinske populacije, slabo zdravlje roditelja.³⁵

Prema podacima MPNI u školskoj 2023/24 godini u predškolskom vaspitanju i obrazovanju je bilo 295 djece, u osnovnim školama (I-IX zrazred) bilo je upisano 1.879 učenika_ca a u srednjim školama 211 učenika_ca iz romske i egipćanske zajednice.³⁶

32 Za razliku od ranije, udžbenici su danas dostupni (besplatni) svoj djeci o čemu u svom autorskom predgovoru govori i sekretar Sekretarijata za socijalno staranje Stefan Vešović; U Crnoj Gori, pravo na besplatne udžbenike za osnovnu školu, na teret budžeta države, ima svaki učenik_ca (član 2b Zakona o osnovnom obrazovanju i vaspitanju).

33 "Unaprijeđenje obrazovanja Roma u Crnoj Gori: Procjena situacije u zemlji i strateški smjerovi Romskog obrazovnog fonda", autori_ka Ivana Petričević, Senad Sejdović i Aleksandar Saša Zeković, Roma Education Fund, Budimpešta, 2009, strana 9. Dostupno onlajn: https://old.romaeducationfund.org/sites/default/files/publications/montenegro_assessment_montenegrin.pdf. Pristupljeno 27.04.2026.

34 Strategija za ostvarivanje prava djeteta u Crnoj Gori 2019-2023. Podgorica, 2019, strana 44. Dostupno onlajn: https://www.ombudsman.co.me/docs/1611915909_strategija-za-ostvarivanje-prava-djeteta-2019-2023.pdf. Pristupljeno 27.04.2026.

35 Socijalna integracija Roma u Crnoj Gori NVO – Mladi Romi - Monitoring izvještaj za 2016. godinu, Herceg Novi, strana 8; Dostupno za preuzimanje onlajn: <https://www.mladiromi.com/2014-07-21-09-36-07/dokumenta/category/3-publikacije?start=20>. Pristupljeno 27.04.2026.

36 Podaci su, što je pohvalno, rodno osjetljivo prepoznati i predstavljeni pa konstatujemo da je posmatrane školske godine u vrtićima bilo 144 djevojčice, u osnovnom obrazovanju njih 888 a u srednjim školama njih 88. Strategija reforme obrazovanja 2025-2035, strana 30.

Društvena hijerarhija, obrazovni sistem i socio-ekonomski status

Jedna od vodećih nevladinih organizacija (NVO) u Crnoj Gori "Centar za demokratiju i ljudska prava" kontinuirano sprovodi periodična istraživanja o socijalnom i ekonomskom položaju Roma. Intencija je da se ukaže na stvarnu društvenu (ne) moć i napredak u ostvarivanju prava. Prema riječima Milene Kovačević u periodu 2023-25. godina dolazi do pada broja djece koja su napustila osnovnu školu ali je došlo do "drastičnog porasta djece koja uopšte nijesu uključena u obrazovni sistem, što ukazuje na dubinske prepreke u pristupu obrazovanju najranjivijih".³⁷ Iz ove NVO su ukazali i na primjetne varijacije. Nakon nekoliko godina napretka dolazi da nazadovanja "što ukazuje na potrebu za održivim rješenjima, a ne samo privremenim poboljšanjima". Nezaposlenost i obrazovanje i dalje predstavljaju ključne pokazatelje društvene inferiornosti romske etničke manjine. U periodu od 2023. do 2025. godine "nije zabilježena značajna promjena u stopi nezaposlenosti" a ukazuje se na naročito otežan pristup žena tržištu rada.³⁸ Pozitivno je što se 2025. bilježi "najznačajniji procentualni rast onih koji govore crnogorski jezik bez problema što ukazuje na osnaživanje kapaciteta Roma da se integrišu u crnogorsko društvo i lokalnu zajednicu" (75% ispitanе populacije u odnosu na 2016. kada je crnogorski jezik govorilo bez problema 62% Roma).³⁹ Podaci Cedem-a pokazuju pad broja djece uključene u predškolsko i osnovnoškolsko vaspitanje i obrazovanje. Preko 61% djece je 2016. godine pohađalo vrtić i školu dok taj procenat u 2025. godini iznosi svega 27.7%. Podaci o napuštanju obrazovnog sistema govore da je 2016. 12,2% djece napustilo vrtić/školu dok je 2025. to učinilo blizu 20% djece.⁴⁰

Iz Vlade Crne Gore, jula 2026. godine, saopštili su interesantne podatke o današnjem statusu i napretku romske i egipćanske zajednice. Ministar za ljudska i manjinska prava Fatmir Gjeka za Adria TV je kazao da se današnji status Romai Egipćasna ne može uporediti s onim od prije desetak godina. Naveo je brojne rezultate i pomake, a naročito je izdvojio smanjenje nezaposlenosti i napredak u obrazovanju. Stopa nezaposlenosti Roma i Egipćana u različitim sektorima pala je sa 81 na 64%."Povećan je broj saradnika u oblasti obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite, zapošljavanja"kazao je Gjeka.⁴¹

37 Izvještaj sa konferencije za štampu 24.06.2025. Dostupno online: <https://www.cedem.me/vijesti/objavljen-izvjestaj-o-socio-ekonomskom-polozaju-roma-u-crnoj-gori-2025/>; Pristupljeno 20.04.2026.

38 "Socio-ekonomski položaj Roma u Crnoj Gori", autor prof. dr Miloš Bešić, Cedem, Podgorica, 2025, strane 9-10. Dostupno online: <https://www.cedem.me/wp-content/uploads/2025/06/Socioekonomski-polozaj-Roma-2025-CEDEM.pdf>; Pristupljeno 01.05.2026.

39 Isto, strana 12.

40 Isto, strana 14.

41 "Đeka: Romska djeca sve više završavaju osnovnu i srednju školu, na studijama njih 18", portal RTV Nikšić, 07.07.2026. Dostupno online: <https://rtk.me/drustvo/djeka-romska-djeca-sve-vise-zavravaju-osnovnu-i-srednju-skolu-na-studijama-njih-18/>; Pristupljeno 11.07.2026.

Crna Gora: Unapređenje kvaliteta i dostupnosti obrazovanja

Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija Crne Gore, uz podršku prof. dr Tinde Kovač Cerović i ekspertskog tima međunarodne konsultantske agencije Genesis Analytics, je izradilo Strategiju reforme obrazovanja u Crnoj Gori za period od 2025. do 2035. godine. Riječ je o desetogodišnjem strateškom okviru sa intencijom da se unaprijedi pristupačnost, kvalitet i rezultati obrazovanja. Značajna pažnja u dokumentu je posvećena pitanjima obrazovanja djece iz romske i egipćanske etničke zajednice. Insistira se, veoma važno, na "jednako polaznoj osnovi".

Iznijeti podaci, zapažanja, ocjene i preporuke su od značaja za sve aktere, na lokalnom i državnom nivou. U Crnoj Gori se 96% djece upisuje u osnovnoškolsko obrazovanje. Svega 16% djece iz romske i egipćanske etničke grupe pohađa predškolsko vaspitanje i obrazovanje. Jednako drastičan i zabrinjavajuću podatak je da svega 7% učenika_ica romske i egipćanske nacionalnosti nastavlja školovanje nakon završene osnovne škole.⁴² Glavni grad Podgorica i autorka pohvaljuju pristup MPIN prilikom izrade Strategije (2024): organizovane su konsultacije s djecom i adolescentima sa romske i egipćanske etničke manjinske zajednice u formatu posebnih fokus grupa. Sprovedene konsultacije novijeg datuma u potpunosti potvrđuju nalaze iz ranijih godina i decenija a iza kojih stoje NVO i međunarodne organizacije. Kao prepreke za pohađanje i opstanak u obrazovnom sistemu MPIN je utvrdilo: postojanje jezičke barijere, postojanje diskriminacija i nedostatak prilagođene podrške. "Navode da su često doživljavali diskriminaciju, kako od strane nastavnika_ica tako i od vršnjaka. Udžbenici su im teško razumljivi zbog obimnog sadržaja ili zbog toga što su napisani na službenom jeziku kojim još nijesu dovoljno ovladali. Osim toga, nepouzdan prevoz do škole doprinosi njihovom neredovnom pohađanju nastave, što dodatno otežava mogućnosti da održe korak sa svojim vršnjacima. Uprkos ovim izazovima, Romi/kinje i Egipćani/kinja i izrazili su optimizam, vjerujući da bi mogli poboljšati svoje obrazovne ishode ako bi imali više vremena i podrške prilikom korišćenja za njih prilagođenih materijala".⁴³

Definisan je operativni cilj (1.1): Svoj djeci je obezbijeđen pristup obrazovanju, a rezultati ispunjavaju ciljeve održivog razvoja i u skladu sa prosječnim dostignućima država članica EU. MPNI je preuzelo odgovornost da postepeno poveća procenat uključenosti romske i egipćanske djece u rano obrazovanje: sa početnih 15% na 30% (2030) do 60% (2035). Takođe, prepoznaje se odlučnost i ambicioznost i u odnosu na stopu prelaska iz osnovne u srednju školu. MPIN tvrdi da je trenutna polazna osnova (2025) iznosila 10%. Očekuje se da se prelaznost za oba pola do 2030. poveća za 25% odnosno 35% do 2035. (za oba pola djece iz romske i egipćanske zajednice).⁴⁴

⁴² Strategija reforme obrazovanja u Crnoj Gori 2025.-2035, izdavač MPIN uz kofinansijsku podršku EU i UNICEF-a, strana 9. Dostupno onlajn: <https://www.unicef.org/montenegro/media/25471/file/Strategija-reforme-obrazovanja-2025.pdf.pdf>. Pristupljeno 02.05.2026.

⁴³ Isto, strana 55.

⁴⁴ Isto, strane 102, 104.

Obrazovanje romske djece u Bosni i Hercegovini: Pokazatelji stanja i podaci

Romi su najbrojnija etnička manjina u Bosni i Hercegovini (BiH) a ujedno, u socio-ekonomskom pogledu, i najugroženija društvena grupa u toj zemlji.⁴⁵ Prema Popisu stanovništva iz 2013. gotovo i da nije registrovano postojanje Egipćana dok je Roma bilo 12.583 osobe.⁴⁶

I u BiH osnovno obrazovanje je obavezno a u određenim pravnim dokumentima regulisano je kao i besplatno. Međutim to je bez suštinske pozitivne implikacije po obrazovanje Roma. Prema izvještaju Evropske komisije za borbu protiv rasizma i netolerancije iz 2005. manje od 15% romske djece u BiH se školovalo. U strateškim politikama koje se razvijaju na nivou države, obrazovanje se prepoznaje nosećim stubom socijalne inkluzije "jer od njega zavise i zapošljavanje i materijalna nezavisnost pojedinca".⁴⁷ "Obrazovanje utiče na razvoj dječije ličnosti, talenta, mentalnih i fizičkih sposobnosti. Također, utiče na razvoj njihovih punih mogućnosti: razvoj poštovanja prema ljudskim pravima i osnovnim slobodama, kao i principima garantovanih u Povelji Ujedinjenih nacija, na razvoj poštovanja prema roditeljima, na razvoj poštovanja prema kulturnim identitetima, na razvoj poštovanja prema nacionalnim vrijednostima zemlje u kojoj živi, zemlje iz koje može poticati, kao i prema nacionalnim vrijednostima drugačijim od njegovih, te na razvoj poštovanja prema životnoj sredini".⁴⁸

Istraživanja višestrukih pokazatelja organizacije Civil Rights Defenders, iz 2013. ukazivala su na uključenost u obrazovni sistem preko 30% romske djece školskog uzrasta.⁴⁹ Ovi podaci ukazuju i na činjenicu da više od pola djece ne završi osnovnu školu u predviđenom roku.

U mnogim izvještajnim i strateškim dokumentima kao jedan od bitnih činilaca koji ograničava napredak jeste složen sistem administrativnih i teritorijalnih podjela države, što predstavlja problem za koordinaciju, planiranje i upravljanje pa to dovodi do toga da 12 (dvanaest) obrazovnih sistema rade u najvećoj mjeri nezavisno jedan od drugog a to otežava i rješavanje problema nedostatka aktuelnih i tačnih podataka o broju Roma u obrazovnom sistemu. Prema rezultatima istraživanja Achievement

45 "Okvirni akcioni plan o obrazovnim potrebama Roma i Romkinja u Bosni i Hercegovini : (2018-2022), urednica Milena Jurić, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sarajevo, 2018, strana 9. Dostupno onlajn: <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/admin/docs/5e97ad15190aafb835bc659c1e50d258.pdf>; pristupljeno 02.05.2026.

46 Dostupno onlajn: https://popis.gov.ba/popis2013/doc/Knjiga2/K2_B_E.pdf. Pristupljeno 03.05.2026.

47 Isto, strana 13. Obrazovanje je u BiH decentralizovano u entitetu Federacija BiH a potpuno centralizovano u entitetu Republika Srpska, dakle nadležnost imaju entiteti, kantoni i distrikt Brčko.

48 strana 10. Dostupno onlajn: https://files.acquia.undp.org/public/migration/ba/Dropout_BHS-1.pdf; Pristupljeno 04.05.2026.

49 "Obruč anticiganizma: Romi u Bosni i Hercegovini", Civil Rights Defenders, Stokholm, 2018, prevod na bosanski jezik, strana 13. Dostupno onlajn: <https://crd.org/wp-content/uploads/2018/02/The-Wall-of-Anti-Gypsyism-%E2%80%93-Roma-in-Bosnia-and-Herzegovina-BiH.pdf>. Pristupljeno 03.05.2026.

fonda iz 2011. za područje BiH navode se ili bolje rečeno izdvajaju sljedeći razlozi odustajanja od osnovne škole: loša materijalna situacija porodice, doprinos djeteta budžetu porodice, nedostatak konkretne obrazovne podrške roditelja koji smatraju da njihova djeca ne treba da se obrazuju, udaljenost mjesta stanovanja od škole kao i rani brakovi.⁵⁰ Uzroci odustajanja od obrazovanja djece se najjednostavnije rečeno mogu podvesti pod individualne i društvene. Koliko god da navedeni lični razlozi preovladavaju, društveni imaju dominantan uticaj zbog kojeg i dolazi do osipanja romske djece iz obrazovnog sistema. U navedenim izvještajima je navedeno da djeca ne upisuju između ostalog školu zato što za državu - ne postoje kao registrovani pojedinci, budući da nemaju (matični) izvod, odnosno nemaju nikakav identifikacioni dokument a njihovi roditelji nijesu prijavljeni ili nijesu često upućeni kako se vrši registracija djeteta. Pored navedenog navodi se i stalna fluktuacija romskog stanovništva ili nomadski život i nizak nivo pismenosti. Jezička barijera djece je takođe značajan razlog. Službene jezike predstavnici ove populacije tek počinju učiti polaskom u školu.

U ranijim planovima (2004) vezanim za podršku obrazovnim potrebama Roma i drugih nacionalnih manjina navedeno je da se iskorijeni diskriminacija romske djece i djece iz drugih etničkih manjina, precizirajući posebno od strane učitelja, uprava škola i drugih učenika kao i njihovih porodica.

Komitet Ujedinjenih nacija za ekonomska, socijalna i kulturna prava u svojim zaključcima i preporukama za BiH konstatuje visok procenat djece iz romske zajednice koja ne pohađaju osnovno obrazovanje i koja odustaju od školovanja. Ukazuje se na postojanje prakse ranih brakova u dobi koja nije dozvoljena zakonom uz preporuku da se od strane države sprovedu preventivne aktivnosti u ovoj zajednici sa ukazivanjem na štetnost ranog braka, kao i na preduzimanje mjera za smanjenje ranih i prisilnih brakova. Isto konstatuje i Ombudsman u svom specijalizovanom izvještaju o položaju Roma u BiH ukazujući na jačanje obrazovnih mjera i politika za integraciju romske zajednice u obrazovni sistem.⁵¹ U Okvirnom akcionom planu o obrazovnim potrebama Roma i Romkinja u BiH (koji je važio do 2022) jasno se uočava povezanost ugroženosti u obrazovanju Roma kao najvažnijeg ljudskog prava u odnosu na sve (kasnije) pristupe političkim i društvenim funkcijama.⁵² U zaključcima ovog Akcionog plana konstatovani su, što je veoma interesantno, dokazi o neujednačnom kvalitetu obrazovanja romske u odnosu na drugu djecu. Tvrdi se da je interesovanje nastavnika

50 "Nepohađanje i napuštanje obrazovanja: studija formirana na osnovu istraživanja djece i mladih koji ne upisuju i koji napuštaju osnovnu i srednju školu", MDGIF (ACHIEVEMET FUND), Decembar, 2011, strane 4-6. Dostupno onlajn: https://files.acquia.undp.org/public/migration/ba/Dropout_BHS-1.pdf; Pristupljeno 04.05.2026.

51 Institucija ombudsmena/ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine – Specijalni izvještaj o položaju Roma u Bosni i Hercegovini, 2014, strane 10 - 35; Dostupno onlajn: https://www.ombudsmen.gov.ba/documents/obudsmen_doc2013121011144464bos.pdf. Pristupljeno 06.05.2026.

52 Okvirni akcioni plan o obrazovnim potrebama Roma/Romkinja u Bosni i Hercegovini (2018 – 2022) str. 23; Dostupno onlajn: <https://www.rcc.int/romaintegration2020/files/admin/docs/5e97ad15190aaf-b835bc659c1e50d258.pdf>; Pristupljeno 06.05.2026.

slabije pa samim tim ne dobijaju dovoljno povratnih informacija, pažnje u pregledanju domaćih zadataka, vrijednovanju sposobnosti i motivacije, drugu dodatnu pomoć a nastavnici se oslanjaju na roditelje koji ne mogu zbog dobro poznatih razloga da djeci pruže pomoć u savladavanju školskog gradiva jer su i oni najčešće bez obrazovanja. Navedeno je i da roditelja nema u tijelima konsultovanja i odlučivanja u odnosu na ostvarivanje interesa roditelja.

Međutim, Romski obrazovni fond (REF) konstatuje još 2019. godine bitan napredak, relevantan, za obrazovanje Roma u BiH: spremnost da se koriste i trend napretka u korišćenju testova za polazak u školu radi utvrđivanja pojedinačnih potreba a ne njihovog upućivanja na specijalno obrazovanje ali i na poboljšanu (unaprijeđenu) dostupnost udžbenika i materijala potrebnog za školu, hranu, prevoz i podršku za školarine.⁵³ Urednik ove knjige, Aleksandar Saša Zeković, još ranije je pisao o sličnim situacijama u Crnoj Gori.⁵⁴

Negativne trendove registruju i organizacije civilnog društva kao što je NVO "Kali Sara" koje bilježe da djeca ne znaju da čitaju i pišu u šestom razredu osnovne škole zbog činjenice da ih nastavnici bez provjera znanja puštaju da polože predmete, bilježe i nasilničko ponašanje i nazivanje pogrdnim imenima od strane školskih drugova kao jedan oblik vršnjačkog nasilja, primjere diskriminacije kao što je predlog predstavnika opštine da romsku djecu treba pratiti od kuće do škole i nazad da ne bi ostajala dugo na ulici ali i odbijanje neromske djece da sjede u klupama do učenika iz romske zajednice. Iz civilnog društva konstatuju da ovi ali i brojni drugi primjeri diskriminacije od strane druge djece, nastavnika i lokalne zajednice odvrćaju djecu od pohađanja nastave a roditelje od slanja djece u školu što povećava procenat djece koja napuštaju obrazovanje a posebno djevojčica.

53 Napredovanje u obrazovanju Roma u Bosni i Hercegovini, Roma Education Fund, Budimpešta, 2019, strane 9 i 12.

54 U opštini Berane, septembra 2003. godine, ispoljio se problem s upisom romske i egipćanske djece u prvi razred. Iako se očekivao upis 28 djece, primljeno je samo 18. Ostali iako su prošli sve testove (mikrobiološke, laboratorijske, fizijatrijske, psihološke i pedijatrijske), nijesu uspjeli da polože pedagoški test. Ocijenjeno je da su nesposobni za pohađanje redovne škole jer "nijesu intelektualno zreli". Međutim, problem je bio u jezičkoj barijeri, jer je djeci maternji jezik bio albanski, što organizatori testiranja nijesu prepoznali. Kancelarija beogradskog Fonda za humanitarno pravo u Podgorici, kojom je koordinirao Zeković, se obratila ministru prosvjete, nakon čega je, krajem septembra iste godine, organizovano ponovno testiranje, uz angažovanje prevodioca. Svi koji su se pojavili na testiranju primljeni su u redovno školovanje; "Ljudska i manjinska prava u praksi", autor mr Aleksandar Saša Zeković, "Ljudska i manjinska prava u praksi", urednica Daliborka Uljarević, CGO i CRNVO, Podgorica, 2006, strana 163. Dostupno onlajn: <https://media.cgo-cce.org/2013/10/cgo-ljudska-prava-u-praksi.pdf>. Pristupljeno 07.05.2026.

Obrazovanje romske djece u Srbiji: Pokazatelji stanja i podaci

Osnova i prioritet svakog društva je obrazovanje koje treba biti dostupno i pristupačno svakom djetetu. To podrazumijeva i nastavu u obrazovnom sistemu koja se izvodi i na jezicima nacionalnih manjina a njena svrha je da svi dobiju što kvalitetnije obrazovanje. Sasvim je jasno definisano u ovim dokumentima da je Inkluzivno obrazovanje jedan od najznačajnijih strateških ciljeva u Republici Srbiji (RS). Zakon o osnovama obrazovanja i vaspitanja definiše da je inkluzivno obrazovanje najvažniji strateški cilj. Inkluzivno obrazovanje ima za cilj da omogućući da svi učenici imaju uslove da napreduju, naročito oni koji dolaze iz ugroženih grupa. To podrazumijeva i učenike_ce koji dolaze iz siromašnih porodica kao i one koji imaju određene teškoće u učenju.⁵⁵

Kao i u slučaju Crne Gore i BiH, obrazovna i praksa poštovanja ljudskih prava u Srbiji odstupa od deklarativnih izjava i normiranih rješenja. Obrazovanje Roma u Srbiji prema podacima Civil Rights Defenders karakterisala je i dalje niska stopa upisane djece u škole, nizak nivo učešća u srednjem i visokom obrazovanju, visok procenat osipanja, (segregirana) odjeljenja koja rade po prilagođenim programima sa sniženim standardima postignuća i đaci koji se još uvijek pogrešno usmjeravaju na škole za učenike i djecu sa smetnjama u razvoju.⁵⁶

U Strategiji za socijalno uključivanje Roma i Romkinja u Republici Srbiji od 2016. do 2025. godine, koju je usvojila i primjenjivala Vlada RS, navedeni su interesantni podaci o disproporciji u pogledu polne strukture. Odnos romskog aktivnog stanovništva prema polu u odnosu je iznosio 77,5 kod muškaraca do 22,5 procenata kod žena. U dokumentu su navedeni i faktori koji pogoduju ovoj situaciji a koji su uglavnom poznati: nivo obrazovanja koji je u prosjeku mnogo niži kod žena nego kod muškaraca, rano stupanje u brak i odnos prema rađanju i materinstvu. Ovi faktori su prepoznati i u pojedinim izvještajima Evropske komisije o napretku Srbije kao i u istraživanjima višestrukih pokazatelja o obrazovanju žena i djece u Srbiji relevantnih međunarodnih organizacija.⁵⁷ Evropska komisija (2015) je istakla nužnost uvođenja

⁵⁵ "Nastavnici-refleksivni istraživači inkluzivne obrazovne prakse" urednici Vitomir Jovanović i Milića Grahovac, Centar za obrazovne politike, Beograd, 2015, strana 8. Dostupno i onlajn: https://www.cep.edu.rs/public/Nastavnici_refleksivni_istrazivaci_inkluzivne_obrazovne_prakse1.pdf. Pristupljeno 09.05.2026.

⁵⁶ "Obruč anticiganizma: Romi u Srbiji", Civil Rights Defenders, prevod Anica Milenković, 2018, strana 15; Dostupno onlajn: <https://crd.org/wp-content/uploads/2018/02/The-Wall-of-Anti-Gypsyism-%E2%80%93-Roma-in-Serbia-Srb.pdf>; Pristupljeno 09.05.2026.

⁵⁷ Za 2019. su navedeni zabrinjavajući podaci o obrazovanju i zapošljavanju: 9% romske djece je u predškolskom vaspitanju i obrazovanju, osnovnu školu upisuje 84% a završava 67% romske djece (u ostatku stanovništva to je 96%). Stopa nezaposlenosti Romkinja je iznosila čak 45%. Iz autor-skog teksta dr Slavice Denić, prve Romkinje na visokim dužnostima u RS, <https://socijalnouklucivanje.gov.rs/sr/%D1%81%D0%BE%D1%86%D0%B8%D1%98%D0%B0%D0%BB%D0%BD%D0%BE-%D1%83%D0%BA%D1%99%D1%83%D1%87%D0%B8%D0%B2%D0%B0%D1%9A%D0%B5-%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%B0-%D0%B8-%D1%80%D0%BE%D0%BC%D0%BA%D0%B8%D1%9A%D0%B0-%D1%83/>. Pristupljeno 09.05.2026.

pedagoških asistenata. Konstatuje se da je "povećan broj pedagoških asistenata za podršku učenicima romske nacionalne manjine na 281".⁵⁸

Inače u Srbiji živi 131.936 Roma što je 1,98% ukupnog stanovništva. Čine treću po brojnosti nacionalnu manjinu.⁵⁹ Juna 2024. godine, u Srpskoj akademiji nauka i umetnosti (SANU) održana je naučna konferencija pod nazivom "Romi Srbije prema popisu 2022. godine: Stanje i perspektiva" na kojoj se utemeljeno diskutovalo da li se socio-ekonomski jaz između romske manjine i ostatka stanovništva povećava, stagnira ili smanjuje.⁶⁰ Romi u Srbiji su prosječno stari 30,6 godina "što je 13,2 godine manje od republičkog prosjeka".⁶¹ Imajući u vidu da ovaj rad teži imati i regionalnu dimenziju, preporučujemo pažnji i izlaganja autora koji su se osvrnuli na sprovedene popise Roma u Sloveniji, Hrvatskoj, BiH i Crnoj Gori.⁶²

Važno je i pohvalno istaći da su vlasti RS pristupile i revidiranju strategije, negdje na polovini njenog trajanja i primjene kako bi se, na osnovu analize efekata javnih politika, kroz ažuriranja osnažio sistemski rad na socijalnoj integraciji. Takav pristup je nekoliko puta primijenila i Evropska komisija.⁶³ Revidirana strategija za socijalno uključivanje Roma i Romkinja za period od 2022. do 2030. godine predstavlja revidiranu zvaničnu politiku Vlade RS prema Romima i Romkinjama u Srbiji.⁶⁴

58 "Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u Republici Srbiji za period od 2022. do 2024. je nastao u okviru projekta "Unapređeni ravnopravni pristup i završavanje preduniverzitetskog obrazovanja za decu kojoj je potrebna dodatna obrazovna podrška", koji su sproveli Ministarstvo prosvete i UNICEF uz podršku Delegacije EU u Srbiji, Ministarstvo prosvete, Beograd, 2025 Dostupno onlajn: <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2025/09/Nacionalni-izvestaj-o-inkluzivnom-obrazovanju-u-Republici-Srbiji-2022-2024.pdf>; Pristupljeno 11.05.2026.

59 Dostupno onlajn: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2023/pdf/G20234001.pdf>. Pristupljeno 09.05.2026.

60 "Romi Srbije prema popisu 2022. godine: Stanje i perspektiva" naučna konferencija, jun 2024, predsjednik Organizacionog odbora akademik Tibor Varadi, SANU, Beograd, 2024. Dostupno onlajn: <https://www.sanu.ac.rs/wp-content/uploads/2024/06/Program-i-knjiga-apstrakata-konferencija-13-14-jun.pdf>. Pristupljeno 09.05.2026.

61 Isto. Izlaganje Jelene Stojiljković Gnjatović sa Geografskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.

62 V. izlaganja "Broj Romi u Sloveniji?: Zavisi ko broji i u koje svrhe se broji" dr Milan Komac (Fakultet društvenih nauka Ljubljana), "Romi u procjepu između pamfleta "Budi to što jesi" i naravoučenije "Bolje biti bilo što, samo ne - Rom" prof. dr Aleksandar Racz (Sveučilište u Zagrebu), "Popis bio i proš'o, a problemi ostali stari" Dervo Sejdić (Kali Sara - Romski informativni centar Sarajevo) i "Socio demografske karakteristike Roma u Crnoj Gori" dr Srđan Vukadinović (Centar za društvena istraživanja Podgorica).

63 Nakon petogodišnje primjene, Evropska komisija je 2026. ažurirala Strategiju za prava osoba s invaliditetom do 2030. "To je značilo da jeste vidljiv i značajan ostvareni napredak, ali i da je polovina perioda trajanja strateškog dokumenta pravi trenutak da se (iskreno) prizna, konstatuje, postajanje brojnih izazova i ograničenja, a na iste pruži blagovremen i korektivni odgovor. Fokus komunikacione intervencije bio je "na rezultate na terenu i stvarni uticaj na živote ljudi" (podrška za dobar i kvalitetan život)". "Podgorica i pristupačnost gradske kulture", N. Ljiljanić, A.S.Zeković i A.Radovanović, Glavni grad Podgorica, 2026, strana . Dostupno onlajn: . Pristupljeno 20.07.2026.

64 Dostupno onlajn: <https://minljmpdd.gov.rs/wp-content/uploads/2024/04/2-Revidirana-strategija-za-socijalo-ukljucivanje-Roma-i-Romkinja2022-2030.pdf>. Pristupljeno 09.05.2026.

Srbija je do danas u značajnoj mjeri napredovala kada je obrazovanje Roma u pitanju. Prilikom obilježavanja Međunarodnog dana Roma (2025) resorni ministar je saopštio podatke koji potvrđuju progres Srbije: "Danas 80 odsto romske dece pohađa predškolski program, što je povećanje od 20 odsto, dok 85,4 odsto njih upisuje osnovnu školu - za 15 odsto više nego ranije. Smanjila se stopa odustajanja od škole za 7 odsto, a povećala stopa prelaska iz osnovne u srednju školu. Istakao je da je 12 odsto više djevojčica u srednjim školama. Zdravstveno osiguranje ima 95 odsto romske dece do 5 godina starosti, 97 odsto dece uzrasta od 5 do 17 godina, kao i 97 odsto Romkinja starosti od 15 do 49 godina".⁶⁵ Usvojena je i Strategija za razvoj obrazovanja i vaspitanja do 2030. godine. Jedan od osnivača Pokreta Opre Roma Srbija Stevica Nikolić ističe da se zvanična statistika i podaci nevladinih organizacija "najčešće ekstremno razlikuju".⁶⁶ Pažnji preporučujemo i tekst BBC novinarke Kristine Kljajić koja analizira praktičnu, dakle stvarnu, stranu zapošljavanja Roma u Srbiji.⁶⁷

U Srbiji, za razliku od Crne Gore, ne postoji školska statistika (ne prikupljaju se podaci) o djeci na osnovu etničke pripadnosti. "Ministarstvo prosvete prikuplja podatke o broju dece u osnovnim školama koja izučavaju predmet "Romski jezik sa elementima nacionalne kulture". Dok je u školskoj 2020/2021. godini ovaj predmet pohađalo 2.467 učenika, u školskoj 2023/2024. godini taj broj je za 633 učenika veći i iznosio je 3.100 učenika".⁶⁸

Broj romskih učenika_ca u srednjim školama koji su upisani putem afirmativne akcije školske 2020/21 je iznosio 1.894 dok je 2023/24 iznosio 2.511 (naročito je došlo do povećanja upisa osoba ženskog pola u srednje škole: sa 833 (2020) na (2023) 1.155.⁶⁹

"Podaci za 2022. godinu pokazuju da je stopa upisane dece u srednje obrazovanje 87,2. U većini slučajeva oni koji ne pohađaju srednje obrazovanje dolaze iz siromašnijih ili više depriviranih domaćinstava. Razlika između najsirašnije i ostale dece po tome da li se nalaze van sistema obrazovanja statistički je značajna - 17,5 procenata u odnosu na 1 procenat. Situacija sa pohađanjem srednjeg obrazovanja

65 Dostupno onlajn: <https://europa.rs/vazan-nastavak-rada-na-integraciji-roma>. Pristupljeno 10.05.2026. Tomislav Žigmanov je svojevremeno učestvovao i u razvijanju romskog kadrovskog potencijala u Crnoj Gori. Kroz podršku Misije organizacije za evropsku bezbjednost i saradnju (OEBS) u Podgorici, Crna Gora je dobila novu generaciju Roma i Egipćana, sa učešćem oba pola, koja je osposobljena ne samo za liderske uloge u domaćem, regionalnom i širem pokretu za ljudska prava već i za pozicije odlučivanja u jedinicama lokalnih samouprava i centralnoj Vladi.

66 "Nova Strategija za Rome: Stara neispunjena obećanja", S.Ć., Vreme, 05.02.2022. Dostupno onlajn: <https://vreme.com/vesti/nova-strategija-za-rome-stara-neispunjena-obecanja>; Pristupljeno 10.05.2026.

67 "Romi i zapošljavanje u Srbiji: 'Nama je duplo teže', BBC, 17.06.2026. Dostupno onlajn: <https://www.bbc.com/serbian/articles/c3vylvr4lyxo/lat>; Pristupljeno 10.05.2026.

68 "Nacionalni izveštaj o inkluzivnom obrazovanju u RS za period 2022-2024", Ministarstvo prosvete, Beograd, 2025, strana 14. Dostupno onlajn: <https://prosveta.gov.rs/wp-content/uploads/2025/09/Nacionalni-izvestaj-o-inkluzivnom-obrazovanju-u-Republici-Srbiji-2022-2024.pdf>; Pristupljeno 10.05.2026.

69 Isto, strana 16.

je posebno zabrinjavajuća za decu iz romskih naselja. Samo nešto više od jedne četvrtine pohađa srednje obrazovanje”.⁷⁰

Na univerzitetima u RS školske 2024/25 upisano je putem mjere afirmativne akcije preko 2.000 romskih studenata_kinja (od čega 51% žena).⁷¹ Istraživanja pokazuju da je spremnost djece iz romske zajednice predškolskog uzrasta veoma nisko čak do 63 procenta, jer ne pohađaju pripremni predškolski program u uzrastu koji je potreban. Veoma je visok procenat djece iz romske zajednice koji uopšte ne pohađa osnovnu školu i taj procenat je do 15 odsto i veći je kod djevojčica nego kod dječaka. Kao što vidimo u određenim istraživanjima jasno se uočava da u Srbiji postoje problemi kod kojih je potrebno preduzeti određene mjere na otkrivanju uzroka: Slična situacija i u drugim zemljama regiona obuhvaćenim ovim komparativnim istraživanjem, pa se generalno može reći da je jedan od glavnih problema koji se odnosi na romsku djecu i njihovu inkluziju u obrazovni sistem RS i to što prema Sicurelli postoji sklonost romskih porodica da napuštaju svoje domove kako bi obavljali privremene poslove u drugim krajevima Srbije ili u inostranstvu što u stvari predstavlja potrebu ovog stanovništva za unapređenjem egzistencije i želju za izlaskom iz začaranog kruga siromaštva. Federico Sicurella u svojoj analizi početnog stanja predškolskog i osnovnog obrazovanja Roma naveo je i druge probleme: nepovoljan materijalni položaj i životni uslovi, što je evidentno kada su u pitanju pripadnici ove zajednice, kao i rano stupanje u brak koje kako on primjećuje naročito utiče na školovanje romskih djevojčica.⁷² “U romskoj zajednici dečiji brakovi su skoro deset puta češći nego u opštoj populaciji Srbije”.⁷³ Ugovereni, rani, brakovi sasvim sigurno najviše pogađaju djevojčice iz kog razloga one prvo napuštaju osnovno obrazovanje u cilju pripreme za brak, ali i dječake koji se izlažu neprimjerenim teškim poslovima ili privređuju porodici.

Obrazovanje romske zajednice može biti ključni faktor za unapređenje društvenog i ekonomskog položaja onda se moraju preduzimati mjere za unapređenje obrazovanja. Fond za otvoreno društvo i Unicef ukazuju da je stanovništvo sa osnovnim i nižim od toga obrazovanjem i u najvećem riziku od siromaštva i socijalne ekskluzije. Problem napuštanja škole prepoznaju i Biro i saradnici i Fond za otvoreno društvo Srbije. Za period od 2009-10. godine navode da neopravdano učenici iz romske zajednice dopijevaju u škole za učenike sa smetnjama u razvoju.⁷⁴

70 “Nacionalni tematski izveštaj „Obrazovanje socijalno i materijalno ugrožene dece u Srbiji”, Ministarstvo prosvete RS, Beograd, 2025, strana 8. Dostupno onlajn: <https://www.unicef.org/serbia/media/29991/file/04.%20Tematski%20izvestaj.pdf.pdf>. Pristupljeno: 10.05.2026.

71 Isto, strana 11.

72 F. Sicurella, (2016), Predškolsko i osnovno obrazovanje Roma: širenje mogućnosti za veći obuhvat i smanjenje osipanja - Analiza početnog stanja, Beograd, 2016, str. 4-7

73 Strana 19, <https://www.unicef.org/serbia/media/29991/file/04.%20Tematski%20izvestaj.pdf.pdf>. Pristupljeno 11.05.2026.

74 O ovom pitanju diskutovalo se i na tematskoj konsultaciji u MPNI, Glavnog grada Podgorica i Saveza organizacija Gluvih i nagluvih Crne Gore 08.07.2026. Civilno društvo je ukazalo da kontinuirano bilježi praksu da se Romi bez osnova upućuju u JU Resurni centar za sluh i govor “Dr Peruta Ivanović” u Kotoru.

U brojnim relevantnim izvještajima naglašava se dobro poznati problem jezičke barijere i nepoznavanja srpskog jezika ali i uzročno-posljedično i načina ocjenjivanja kao i rane udaje.⁷⁵

Istraživanje UNDP-a sprovedeno pod nazivom "Romkinje na Balkanu sumorna perspektiva" je potvrdilo brojne pretpostavke da je jaz u Srbiji između Roma i ostatka stanovništva izuzetno visok jer mladi Romi imaju za čak upola manje šanse da se zaposle ili budu na obuci ili obrazovanju od neromskih vršnjaka i taj odnos je (27 procenata naspram 58 procenata). Ovim istraživanjem je utvrđeno da je jaz između romske i neromske populacije u Srbiji drugi po visini na Zapadnom Balkanu.⁷⁶ Evidentno je da je u Srbiji u tom periodu zabilježen povećan procenat upisa djece u školski sistem gdje se i u prethodnom istraživanju konstatuje da je taj broj čak i najveći na Zapadnom Balkanu ali i dalje ako uzmemo u obzir zakononske obaveze države da je osnovno obrazovanje obavezno ipak jedno od šestoro romske djece je van škole a 1/3 Roma uzrasta od 18-21 godine nema završeno osnovno obrazovanje. Činjenicu drastično potkrepljuju podaci da samo 1 procenat ima završeno visoko obrazovanje u odnosu na nerome koji imaju 23 procenta. Dopunsko istraživanje UNDP-a daje još dodatnih podataka o jazu i lošim socio-ekonomskim uslovima života pa se uočava jak stepen marginalizacije, diskriminacije i socijalne isključenosti. Primjetno je da devet od deset Romkinja nije zaposleno. U ovom istraživanju se navodi i da je procenat ranih brakova poslije Albanije najprisutniji u Srbiji, jer se jedna od tri žene udala prije navršene osamnaeste godine života. Takođe, jedan od značajnih problema kada je u pitanju obrazovanje djece iz romske zajednice je i segregacija u osnovnom obrazovanju o kojoj se otvoreno govorilo.⁷⁷ Kao otvoreni primjer segregacije djece iz romske zajednice navodile su se škole u Nišu, Beogradu, Subotici. Prema podacima Fonda za otvoreno društvo Osnovnu školu "Vuk Karadžić" u Nišu su zbog neujednačenih i loših kriterijuma počela prvo da izbjegavaju djeca iz većinske populacije, a zatim i imućniji iz romske zajednice.⁷⁸ Dakle, nastavak školovanja romske djece u Srbiji karakterišu brojni faktori koji imaju neposredno veliku ulogu u tome da li će dijete iz romske zajednice nastaviti obavezno obrazovanje. Politike i strateška dokumenta moraju da obrate pažnju na sve faktore a na neke posebno, ukazuje UNICEF, koje u istraživanju nazivaju spoljašnjim a to je diskriminacija unutar cjelokupnog obrazovnog sistema ali i činjenica da li će se poslije okončanja obrazovanja moći zaposliti. U

75 "Analiza primjene afirmativnih mera u oblasti obrazovanja Roma i Romkinja i preporuke za unapređenje mera", Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Beograd, 2016, strane 7-9; Dostupno onlajn: <https://socijalnouklucivanje.gov.rs/wp-content/uploads/2016/07/Analiza-primene-afirmativnih-mera-u-oblasti-obrazovanja-Roma-i-Romkinja-i-preporuke-za-unapredjenje-mera.pdf>. Pristupljeno 11.05.2026.

76 http://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/presscenter/articles/2018/te_ak_polo_aj_roma_na_zapadnom_balkanu.html; Pristupljeno: 11.06.2026.godine.

77 <https://nova.rs/vesti/drustvo/comic-postoji-segregacija-u-skolama/>; Pristupljeno 12.06.2026.

78 "Jednaka dostupnost kvalitetnog obrazovanja za Rome u Srbiji", prevela Vanja Savić, Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2007, strane 37-38.

Studiji o efektima mjera prevencije i intervencije za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema RS navodi da se osipanje učenika iz redovnog školskog sistema događa jer djeca idu na sezonski rad ne samo u Srbiju nego i u inostranstvo.⁷⁹

Komparativni prikaz razloga odustajanja od osnovnog obrazovanja

Međusobno povezani uzroci i posljedice u kompariranim zemljama nijesu novitet uzimajući u obzir raniji društveno-politički kontekst u kojima su ranije egzistirale Srbija, Crna Gora i BiH. U nastavku slijede, po državama, koji su to najčešći uzroci i posljedice zbog kojih djeca napuštaju osnovno obrazovanje iz kojih se nedvosmisleno vidi da romsku i egipćansku zajednicu u svim zemljama okruženja pogađaju isti ili veoma slični problemi.

Crna Gora

- Diskriminacija djece i česta stigma,
- Teški uslovi života i siromaštvo,
- Higijena,
- Patrijarhat i tradicionalizam u zajednici Roma i Egipćana,
- Kulturološko uslovljeni stavovi tradicija u zajednici
- Nivo kvaliteta obrazovanja i loš monitoring za sprovođenje zakona,
- Jezičke barijere,
- Pojave poput ranih brakova,
- Neke izjave roditelja: „Prvo je pao razred, a onda se i oženio i nije više htio da ide zbog toga što je bio jedini Rom u razredu i imao je problema sa drugom djecom; Niko nije htio sa njim da se druži, djeca su bila bezobrazna prema njemu i odustao je, stalno je plakao zbog druge djece koja su ga nazivala „Cigane“ i nijesu htjela da se drže sa njim; Zadirivali su ga i rugali su mu se zbog izgleda”.⁸⁰

Bosna i Hercegovina

- Nedostatak podrške roditelja prilikom obrazovanja,
- Djeca u ranom uzrastu doprinose kućnim, porodičnim, finansijama,
- Težak socio-ekonomski položaj porodice,

⁷⁹ "Kako do škole društvene brige - studija o efektima mera prevencije i intervencije za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije" Urednici Vitimir Jovanović i Jasminka Čekić Marković, grupa autora_ki, Centar za obrazovne politike, Beograd, 2016, strana 26; Dostupno onlajn: https://www.unicef.org/serbia/sites/unicef.org.serbia/files/2018-05/Kako_do_skole_drustvene_brige.pdf. Pristupljeno: 09.06.2026.

⁸⁰ Zavisno od autora, strukture i obima istraživanja ili strateškog državnog dokumenta i njihovog prepoznavanja razloga osipanja djece iz školskog sistema može se reći da se kao jedan od razloga a koji nije isti u svim društvima prepoznaje kao selidba porodica u druge gradove ili države, koju praksa, izvori i dostupna literatura u Crnoj Gori ne prepoznaje.

- Udaljenost škole od mjesta stanovanja i loša saobraćajna komunikacija,
- Rani brakovi i zasnivanje bračnih i vanbračnih zajednica,
- Nerazvijena svijest roditelja o značaju i potrebi obrazovanja,
- Jezičke barijere i nedostatak programa podrške,
- Neka djeca iz romske zajednice ne znaju čitati ni pisati u šestom razredu,
- Nasilničko ponašanje i nazivanje pogrdnim imenima od strane vršnjaka u školi,
- Predlog lokalnih vlasti da romsku djecu treba pratiti od kuće do škole,
- Ignorisanje i bojkotovanje od neromske djece, odbijaju da sa Romima sjede u istoj klupi,

Srbija

- Romske porodice napuštaju mjesto boravišta kako bi obavljali sezonske poslove čak i u inostranstvu a ne samo na teritoriji RS,
- Loš materijalni status porodice i drugih životnih uslova,
- Jezička barijera u neposrednoj povezanosti sa ocjenjivanjem i odlukom da ne nastavljaju dalje obrazovanje,
- Drugi porodični problemi,
- Veliko siromaštvo,
- Rizik za djevojčice iz romske zajednice da odustanu od daljeg obrazovanja zbog rane udaje i potreba za vođenje domaćinstva.

Romska i egipćanska zajednica u regionu:

Identični razlozi ranog napuštanja osnovnog obrazovanja

Analiza pokazuje da veći broj faktora posredno i neposredno utiče na napuštanje osnovnog obrazovanja djece iz romske i egipćanske zajednice. U dostupnoj literaturi pominje se veliki broj zajedničkih razloga koji su međusobno povezani a koji utiču na osipanje djece iz obaveznog školskog sistema.

Zavisno od autora, strukture i obima istraživanja ili strateškog državnog dokumenta i njihovog prepoznavanja razloga osipanja djece iz školskog sistema identifikuje se jedan od razloga koji nije isti u svim posmatranim državama. Riječ o selidbi porodica u druge gradove ili države, koju dostupna literatura, ali i praksa, u Crnoj Gori ne prepoznaje.

Veliko (ekstremno) siromaštvo kao jedan od uzroka ranog napuštanja osnovnog obrazovanja značajno utiče na sve druge uzroke koji su prepoznati u svim posmatranim zemljama. Djeca iz romske i egipćanske zajednice rano napuštaju sistem osnovnog obaveznog obrazovanja šta dalje i dugoročno produbljuje i socijalnu isključenost cjelokupne romske i egipćanske zajednice. U zajednici se nastavlja primjena ustaljenih načina ponašanja, širi začarani krug siromaštva i

normalizuje se činjenica isključenosti iz društvenih tokova života. Analize siromaštva Roma urađene za pojedinačne zemlje u Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi dosljedno pokazuju da različiti uzroci siromaštva međusobno jačaju jedni druge stvarajući krug, što sve nalaže jedan višedimenzionalni pristup eliminaciji siromaštva. Ova tvrdnja se najbolje vidi u Strategiji o preprekama u obrazovanju UNCEF-a u kojoj se navodi da se najbolje pored prihodne dimenzije siromaštva i one dimenzije koja se odnosi na novčanu potrošnju, ovim pojmom određuje i neprihodna dimenzija siromaštva u oblasti obrazovanja, zapošljavanja, zdravstvene zaštite, stanovanja i drugoga, kao i u vezi sa preprekama koje postoje na putu pristupa javnim službama i koje dovode do nedovoljnog korišćenja javnih službi.⁸¹ Konsultovane analize ukazuju da se ne daje na značaju upisu u predškolsko vaspitanje i obrazovanje djece, kako bi se uklonila jezička barijera u ranom uzrastu. To se gotovo u svim studijama koje smo razmotrili prije objave ovog rada ističe kao jedan od glavnih uzroka ranog napuštanje osnovnog obrazovanja. To se kasnije prenosi sa svim posljedicama i na sljedeću generaciju.

Neophodno je naglasiti da je rani brak zajednički identifikovan razlog za napuštanje obrazovnog sistema. Govorimo o svim zemljama u regionu koje međusobno upoređujemo. Statistički podaci pokazuju da su rani dječji brakovi prisutni u BiH kod djevojčica i to pet od deset djevojčica stupi u brak prije navršene osamnaesete godine života a dva od deset dječaka. Broj djevojčica iz romskih i egipćanskih naselja koje stupaju u brak prije navršene petnaeste godine života je 18 procenata.⁸² Vlada Crne Gore u Strategiji za prevenciju i zaštitu djece od nasilja koja važila do 2021. godine je konstatovala da je u brak prije osamnaeste godine života stupilo 56% Romkinja i Egipćanki a kod opšte populacije svega 6,2%.⁸³ NVO Centar za romske inicijative u istraživanju "Ugovoren brak jači od zakona" navodi da u 59,1% slučajeva odluku o sklapanju braka donose roditelji mada to nekada čini i šira porodica ili takozvano Staro vijeće.⁸⁴ Pozitivni propisi i stateški dokumenti su komplementarni sa ranijim politikama socijalne inkluzije Roma i Egipćana što se naročito odnosi na obezbjeđivanje socijalne i pravne zaštite romske i egipćanske djece od nasilja u porodici, dječjeg braka i prosjačenja. Dakle, ugovoreni dječji brakovi u romskoj i egipćanskoj zajednici i dalje su stvarnost za žensku i mušku djecu. Važno je istaći da Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja za period od 2025. do 2029. godine, vodeći se međunarodnim i nacionalnim standardima, zastupa antidiskriminacioni pristup što podrazumijeva pažljivije sagledavanje nekih

81 Studija o preprekama u obrazovanju u Crnoj Gori – romska i egipćanska djeca, autor_ke: Ana Delić, Milica Erić, Milena Lazić, Predrag Kurčubić, Unicef, Podgorica, 2013, strane 45-46; Dostupno onlajn: <https://www.unicef.org/montenegro/media/2991/file/MNE-media-MNEpublication45.pdf>. Pristupljeno 30.04.2026.

82 U Crnoj Gori pored romske etničke manjine živi i egipćanska zajednica čije se postojanje najčešće ne registruje u BiH i u Srbiji. Govorimo o strateškim državnim dokumentima i relevantnim analizama.

83 Vlada Crne Gore, Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja sa Predlogom akcionog plana 2017 – 2021. Dostupno onlajn: <https://www.gov.me/dokumenta/c8d87363-6d2c-4108-8463-d367389bcba1>. Pristupljeno 13.05.2026.

84 "Ugovoren brak jači od zakona", Centar za romske inicijative, Nikšić, 2015, strana 25.

grupa djece u ranjivim situacijama.⁸⁵ Navedena su romska i egipćanska djeca, djeca sa invaliditetom, kao i djeca lišena slobode, djeca na alternativnom zbrinjavanju, djeca pogođene migracijama i prisilnim raseljavanjem te djeca koja se identifikuju kao lezbejke, gejevi, biseksualci, transrodne osobe i djeca koja su rođena kao interseksualci.⁸⁶ Koncept mogućeg djelovanja u suzbijanju dječjeg braka u Crnoj Gori detaljno je predstavljen i analiziran u izvještajnoj publikaciji.⁸⁷

Kada je u pitanju Republika Srbija, u Regionalnom izvještaju se navodi da 16,9% djevojčica iz romskih naselja stupilo u brak prije petnaeste godine, a 57% prije osamnaeste godine.⁸⁸

Romska i egipćanska zajednica vjekovima je izolovana, suočena stigmom i progonom. Brojne su generacije lišene obrazovanja što je definisalo i današnju nedovoljno razvijenu svijest o potrebi obrazovanja svoje djece. Diskriminacija i ogromne predrasude prema romskoj i egipćanskoj zajednici, uključuje njihove pripadnike ce koji su u Crnu Goru izbjegli s Kosova 1999. godine u školskom okruženju konstatovani su i od strane ECRI - Evropske komisije protiv rasizma i netolerancije u njenim izvještajima za Crnu Goru.⁸⁹

U BiH se polazi od stanovišta da treba raditi na rješavanju diskriminacije i predrasuda kroz nastavne planove i programe putem kojih se širi pozitivna slika o romskoj kulturi i tradiciji, čime se djeca iz romske zajednice zadržavaju u školi.⁹⁰

Prema izvještaju Civil Rights Defendersa u Srbiji se u uoblasti obrazovanja vidljive posljedice višegodišnje kumulativne diskriminacije - nizak nivo obrazovanja

85 Vlada Crne Gore, Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja 2025-2029. godine sa Akcionim planom 2025-2026. Dostupno onlajn: <https://www.gov.me/dokumenta/515a0cbe-e735-4db6-b875-db35d1ef9c57>; Pristupljeno 13.05.2026. Aktualna strategija zastupa uspostavljanje sistema za prikupljanje podataka, monitoring, evaluaciju i istraživanje, dodatno istražujući dječji brak kao oblik nasilja nad djecom i njegove efekte na crnogorsko društvo, te se bavi identifikacijom nasilja nad djecom iz romske i egipćanske zajednice od strane stručnjaka i poboljšanjem višesektorske reakcije na incidente nasilja nad djecom iz manjinskih grupa i poboljšanjem roditeljskih praksi koje sprečavaju izlaganje djece različitim oblicima nasilja, uključujući dječji brak.

86 Ta su djeca naročito ranjiva na kršenje ljudskih prava i u ukupnom društvenom kontekstu i iskustvu često su žrtve diskriminacije, maltretiranja i nasilja. Dostupno onlajn: <https://www.coe.int/en/web/children/lgbti-children>; Pristupljeno 13.05.2026.

87 "Sprečavanje dječjih brakova u Crnoj Gori: Izazovi, naučene lekcije i teorija promjena", autor Tanushree Soni, Dostupno onlajn: <https://crink.me/wp-content/uploads/2025/11/Sprecavanje-djecjih-brakova-MNE-v2-Copy.pdf>; Pristupljeno 14.05.2026.

88 Regionalni izvještaj o primjeni UN Kovencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Bibija, Beograd, 2019.

89 Za bliže informaciji o radu Komisije i njenim periodičnim izvještajima dostupno onlajn: <https://www.coe.int/en/web/european-commission-against-racism-and-intolerance/montenegro>; Pristupljeno 12.05.2026. Pažnji preporučujemo izvještaj iz 2012, strane 15-20.

90 "Položaj romske djece i porodica u Bosni i Hercegovini", UNICEF, Sarajevo, 2013; <https://www.unicef.org/bih/media/436/file/Polo%C5%BEaj%20romske%20djece%20i%20porodica%20u%20Bosni%20i%20Hercegovini.pdf>. Pristupljeno: 12.05.2026.

kod roditelja koji onda ponavljaju njihova djeca. Siromaštvo ili nezaposlenost – pojačani anticiganizmom i diskriminacijom - utiču na uslove stanovanja i učenja.⁹¹ Za sagledavanje uzroka napuštanja osnovnog obrazovanja i mogućih intervencija za spriječavanje osipanja učenika_ca iz obrazovnog sistema Srbije pažnji preporučujemo studiju “Kako do kvalitetne dopunske nastave - oslonci za unapređenje i primeri dobre prakse”.⁹² Postoje određeni faktori na koje jedino može uticati sama država. Brojni autori_ke a tvrde da se mogu rješavati samo kroz razvijanje i stalno jačanje inkluzivnosti škole. Dakle, hoćemo reći da je i škola sama po sebi uzrok napuštanja osnovnog obrazovanja.⁹³

Kao što smo vidjeli svi navedeni faktori rizika su karakteristični i za Crnu Goru i ostale posmatrane zemlje, jer slični problemi ukupnog društva na ovim prostorima uz dijeljenje nekada zajedničkog modela obrazovanja, kulture i tradicije vežu se i za Srbiju, Bosnu i Hercegovinu. Inkluzivno obrazovanje se identično shvata u svim posmatranim zemljama. Intencija je da se pruži snažnija podrška učenicima_ama iz marginalizovanih zajednica i siromašnih okruženja ili imaju teškoće u učenju.

Primjenjujući svoju Povelju o društvenoj koheziji, Glavni grad Podgorica je inicirao kod nadležnih državnih organa za poslove prosvjete, socijalnog staranja i ljudskih i manjinskih prava, saradnju škola povodom pitanja i izazova koje prate obrazovanje učenika_ca iz romske i egipćanske zajednice. Razmjena iskustava škola, civilnog društva i drugih aktrera na gradskom i nacionalnom nivou je izuzetno važna i može doprinijeti rezultatima učenika_ca. U tome nas može ohrabriti iskustvo s projekta “Includ-ed” sproveden u školama u nekoliko evropskih zemalja koje integrišu i učenike_ce iz siromašnih porodica a zahvaljujući kojem je doplo do njihovog napretka u ponašanju i rezultatima.⁹⁴ “Konkretno tri tipa saradnje sa zajednicom i porodicom su doprinele najvećem napretku - porodica i zajednica učestvuju u edukativnim programima, u donošenju odluka i u učenju i nastavi”.⁹⁵

U konačnosti veoma je važno napomenuti i edukaciju i stalno stručno usavršavanje nastavnog osoblja. Dizajniranje tih programa treba da podrazumijeva konsultovanje struktura i organizacija romske i egipćanske zajednice kao i neposredno učešće predstavnika_ca marginalizovanih grupa, pozitivni primjeri iz navedenih zajednica, konkretno iz romske i egipćanske zajednice kroz iznošenje sopstvenih

91 “Obruč anticiganizma: Romi u Srbiji”, Civil Rights Defenders, prevod Anica Milenković, 2018, strana 15; Dostupno onlajn: <https://crd.org/wp-content/uploads/2018/02/The-Wall-of-Anti-Gypsyism-%E2%80%93-Roma-in-Serbia-Srb.pdf>; Pristupljeno 12.05.2026.

92 “Kako do kvalitetne dopunske nastave - oslonci za unapređenje i primeri dobre prakse”, autorka Tin-de Kovač Cerović, Ivana Cenerić i Tijana Jokić, urednica Jasminka Čekić Marković, Centar za obrazovne politike, Beograd, 2017. Dostupno onlajn: https://www.cep.edu.rs/public/Kako_do_kvalitetne_dopunske_nastave2.pdf; pristupljeno 14.05.2026.

93 Isto, strane 21, 28, 34.

94 Malta, Finska, Litvanija, Španija i Ujedinjeno Kraljevstvo Veliko Britanije i Sjeverne Irske.

95 Isto, strana 28.

iskustava, uspjeha i problema, ali i konkretno učestvovanje na edukacijama. Dodatno pozitivne primjere iz romske i egipćanske zajednice treba uključiti u samu nastavu. S tim u vezi Glavni grad je inicirao, preko Službe Gradonačelnika, koncept "Inclusion Through Storytelling" kako bi se učeničkoj zajednici i nastavnom osoblju u školama na teritoriji Glavnog grada predstavljali uspješni primjeri (osobe) iz romske i egipćanske zajednice iz cijele zemlje.⁹⁶ Prenošnje iskustva kroz kazivanje autentičnih priča je dobra metoda za obrazovanje i podizanje svijesti, izgradnju empatije, prihvatanja, učenja, promjenu stavova i ponašanja.

Na kraju, kao prilog diskusiji o uzrocima napuštanja ili odustajanja od osnovnog obrazovanja navodimo i udaljenost škola od naselja u kojima uglavnom živi romska i egipćanska etnička zajednica i pitanje prevoza.

Školski, dački, prevoz i redovno pohađanje osnovnog obrazovanja

Dostupnost odnosno blizina škole je takođe važno pitanje kod razmišljanja o redovnosti pohađanja nastave i uzrocima odustajanja od školovanja. Podaci o prevozu djece zbog udaljenosti romskih naselja od gradskih sredina i škola nijesu zastupljeni u analiziranim i dostupnim dokumentima u Srbiji i BiH. U Crnoj Gori je uočljiva tendencija vlasti na svim nivoima da se poboljšava školski prevoz odnosno prevoz djece što ne bi trebalo da zaobiđe i djecu koja žive u sredinama, naseljima, sa romskim i egipćanskim stanovništvom. Ovaj problem je decenijama izražen u svim sredinama Crne Gore.⁹⁷ Za učenike ce osnovnih i srednjih škola na teritoriji Podgorice prevoz u gradskom i prigradskom linijskom saobraćaju je besplatan.⁹⁸ Takođe, prevoz je besplatan u prigradskom i gradskom linijskom saobraćaju za ranjive kategorije stanovništva na teritoriji Podgorice. Tako pravo na besplatan prevoz ostvaruju penzioneri, osobe preko 67 godina životne starosti, osobe s invaliditetom i lica u stanju socijalne potrebe.⁹⁹ Glavni grad Podgorica je pozitivan primjer po stabilnom i

⁹⁶ Glavni grad, Sekretarijat za socijalno stranje, kroz rad svojih odsjeka za LGBTIQ lica i osobe sa invaliditetom realizuje uspješne aktivnosti pod nazivom "Živa biblioteka"; Pozitivno je iskustvo i Kancelarije za mlade Sekretarijata za lokalnu samoupravu i saradnju sa civilnim društvom Glavnog grada, <https://mladi.podgorica.me/>

⁹⁷ "Romska djeca sa Vrela ribničkih ne idu u školu jer nema prevoza, roditelji: Vojinović da hitno riješi propust", autor Ne.V, portal Vijesti, 23.09.2022. Dostupno onlajn: <https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/622809/romska-djeca-sa-vrela-ribnickih-ne-idu-u-skolu-je-nema-prevoza-roditelji-vojinovic-da-hitno-rijesi-propust>; Pristupljeno 15.05.2026.

⁹⁸ "Od 1. septembra obezbijeđen besplatan prevoz za osnovce i srednjoškolce", web sajt Glavnog grada, 19.08.2025; Dostupno onlajn: <https://podgorica.me/od-1-septembra-besplatan-za-osnovce-i-srednjoskolce>; Pristupljeno 16.05.2026.

⁹⁹ "Besplatan prevoz za ranjive kategorije stanovništva na teritoriji Podgorice", web sajt Glavnog grada, 11.07.2025; Dostupno onlajn: <https://podgorica.me/od-1-septembra-besplatan-za-osnovce-i-srednjoskolce>; Pristupljeno 16.05.2026.

održivom postepenom razvijanju koncepta besplatnog gradskog prevoza.¹⁰⁰ Glavnom gradu se preporučuje da u sklopu napora da javni prevoz u Podgorici učini održivo pristupačnim i besplatnim za sve, naročito za građanke_ke koji_e su ugroženog zdravlja ili dolaze iz osjetljivih i marginalizovanih društvenih grupa da se obrati dodatna pažnja (istraživanja) o tome koliko je dostupan lokalnoj romskoj i egipćanskoj zajednici, postoji li diskriminacija, uključujući i segregaciju, i koliko je funkcionalan kod podrške djeci školskog uzrasta iz ovih etničkih zajednica.

Da zaključimo, zajednički faktori koji doprinose ranom napuštanju osnovnog obrazovanja u Crnoj Gori i posmatranim zemljama regiona (BiH i Srbiji) su: izraženo siromaštvo, jezička barijera, dječji ugovoren brak, nedovoljna svijest roditelja o važnosti obrazovanja njihove djece, udaljenost škola od romskih (i egipćanskih) naselja, diskriminacija od strane djece iz većinskog stanovništva i neriješen pravni status.

100 Odluka Skupštine Glavnog grada dostupna onlajn: <https://skupstina.podgorica.me/wp-content/uploads/2023/08/15.-Odluka-o-besplatnom-prevozu-u-prigradskom-i-gradskom-linijском-saobraćaju-za-ucenike-osnovnih-i-srednjih-skola-na-teritoriji-Glavnog-grada-Podgorice.pdf>; Nestranačka Građanska inicijativa "21. maj" i njen bivši koordinator u Podgorici Aleksandar Saša Zeković među prvima su predstavili i promovisali ideju besplatnog javnog prevoza za sve u Podgorici. Dostupno onlajn: <https://www.cdm.me/drustvo/skupstina-glavnog-grada-usvojila-izmjene-i-dopune-odluke-o-osnivanju-gradske-rtv/> i <https://gi21maj.com/wp-content/uploads/2022/09/Građanska-agenda-2022-26-1.pdf>; Pristupljeno: 16.05.2026.

ISKUSTVA RODITELJA, NASTAVNOG OSOBLJA I PEDAGOŠKO-PSIHOLOŠKE SLUŽBE

U istraživanju je učestvovalo 45 roditelja romske i egipćanske djece i 45 nastavnika_ca i stručnih saradnika_ca.¹⁰¹ Svi navedeni su iz tri opštine u Crnoj Gori - Glavni grad Podgorica i opštine Nikšić i Berane, tri grada odnosno opštine u Bosni i Hercegovini: Tuzla, Bijeljina i Kiseljak kao i tri grada u Srbiji: Beograd, Niš i Kruševac.

Struktura uzorka roditelja po gradovima u svim državama					
	Gradovi/opštine	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	Beograd	5	11.1	11.1	11.1
	Berane	5	11.1	11.1	22.2
	Bijeljina	5	11.1	11.1	33.3
	Kiseljak	5	11.1	11.1	44.4
	Kruševac	5	11.1	11.1	55.6
	Nikšić	5	11.1	11.1	66.7
	Niš	5	11.1	11.1	77.8
	Podgorica	5	11.1	11.1	88.9

Struktura uzorka roditelja po gradovima u svim državama					
	Gradovi/opštine	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
	Beograd	5	11.1	11.1	11.1
	Berane	5	11.1	11.1	22.2
	Bijeljina	5	11.1	11.1	33.3
	Tuzla	5	11.1	11.1	100.0
	Ukupno:	45	100.0	100.0	

101 Ukupno 36 nastavnika_ca i 9 pedagoga_škinja.

**Napuštanje osnovnih škola:
Intenzitet i širina problema sa rodnom dimenzijom**

Svi ispitanici_e (roditelji djece koja su napustili osnovno obrazovanje) a koji_e su ciljano obuhvaćeni istraživanjem u sve tri države su potvrdili da imaju djecu koja su napustila osnovno obrazovanje. To je jasno ukazivalo da i dalje imamo djecu iz zajednice Roma i Egipćana koja su van školskih sistema, iako je Ustavom i zakonom propisano da je osnovno obrazovanje obavezno (u sve tri države).

Da li imate djecu koja su napustila osnovno obrazovanje?					
		Frequency/frekvencija	Percent/procenta	Valid Percent/validan procenat	Cumulative Percent/kumulativni procenta
Valid	DA	45	100.0	100.0	100.0

Broj muške djece koja su napustila školu					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Jedno dijete	16	35.6	64.0	64.0
	Dvoje djece	9	20.0	36.0	100.0
	Total	25	55.6	100.0	
Missing	System	20	44.4		
Total		45	100.0		

Broj ženske djece koja su napuštala školu					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Jedno dijete	21	46.7	80.8	80.8
	Dvoje djece	5	11.1	19.2	100.0
	Total	26	57.8	100.0	
Missing	System	19	42.2		
Total		45	100.0		

Razlika na regionalnom nivou po polovima Chi-square (df=1) i McNamer Chi-square

Frequencies, row 1	16	21	37
Percent of total	31,373%	41,176%	72,549%
Frequencies, row 2	9	5	14
Percent of total	17,647%	9,804%	27,451%
Column totals	25	26	51
Percent of total	49,020%	50,980%	
Chi-square (df=1)	1,80	p= ,1798	
V-square (df=1)	1,76	p= ,1841	
Yates corrected Chi-square,	1,06	p= ,3041	
Phi-square	,03529		
Fisher exact p, one tailed		P=.1521	
two-tailed		p= ,2203	
McNemar Chi-square (A/D)	4,76	p= ,0291	
Chi-square (B/C)	4,03	p= ,0446	

Interesantno je istaći da po polnoj strukturi na regionalnom nivou u sve tri države ne postoji značajna razlika između dječaka i djevojčica iz zajednice Roma i Egipćana koji_e napuštaju osnovno obrazovanje. Dakle, uzimajući u obzir podatke dobijene na nacionalnim nivoima ipak se uočavaju razlike u analiziranim zemljama, što u konačnosti upoređivanjem i spajanjem dobijenih rezultata na regionalnom nivou daje ovakav dobijeni rezultat – bez značajnih razlika. U Crnoj Gori, Bosni i Herecegovini i Srbiji 50,980% djece koja su napustila osnovno obrazovanje je ženskog pola, a 49,020% je muškog pola. Na nacionalnim nivoima postoje značajne razlike između dječaka i djevojčica: u Srbiji taj procenat je čak u 66,7% djece koja su napustila osnovno obrazovanje kod ženskog pola. Sa druge strane, posebno je interesantan podatak da u BiH čak u 77,3% djece koja napuštaju osnovno obrazovanje su muškog pola. U Crnoj Gori ne postoje značajne razlike između dječaka i djevojčica koja napuštaju osnovno obrazovanje. Posmatranje podataka proizvodi logičan zaključak da su roditelji najčešće nemoćni (nesvjesni) jer u ranom uzrastu ne primjenjuju vaspitno-pedagoške mjere koji su dužni kao roditelji da primjenjuju prema svojoj djeci. U fazi puberteta, pogotovo kada su muška djeca u pitanju, najčešće se suprotstavljaju roditeljima i sami odlučuju da odustanu od redovnog, zakonski obaveznog obrazovanja. Sa druge strane, kada je BiH u pitanju, može se pretpostaviti da roditelji mušku djecu vaspitavaju da su obavezni da doprinose kućnom budžetu, te im je obrazovanje manje značajno, jer nažalost činjenica je i da su sami roditelji najčešće u potpunosti nepismeni ili su samo elementarno pismeni. Kada su ženska djeca u pitanju, roditelji su svjesno izbjegavali da kažu da su njihova ženska djeca prekinula osnovno obavezno obrazovanje jer su izvjesno upoznati sa sankcijama prilikom sklapanja dječjeg ugovorenog braka, pogotovo kad je Crna Gora u pitanju. Podaci dobijeni od strane nastavnog osoblja ukazuju da prekid osnovnog obrazovanja je izraženiji kod ženske djece. Ovu činjenicu potvrđuje i pitanje u nastavku koje je postavljeno roditeljima na regionalnom nivou:

Koji pol djece se najčešće ispisuje iz škole / najčešće napušta školu?					
	Pol	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	muški	4	8.9	9.8	9.8
	ženski	29	64.4	70.7	80.5
	oba pola	8	17.8	19.5	100.0
	Total	41	91.1	100.0	
Missing	System	4	8.9		
Total		45	100.0		

Razlika na regionalnom nivou koji pol djece se najčešće ispisuje iz škole Chi-square (df=1)

Frequencies, row 1	Frequencies, row 1	4	16	20
Percent of total	Percent of total	6,154%	24,615%	30,769%
Frequencies, row 2	Frequencies, row 2	29	16	45
Percent of total	Percent of total	44,615%	24,615%	69,231%
Column totals	Column totals	33	32	65
Percent of total	Percent of total	50,769%	49,231%	
Chi-square (df=1)	Chi-square (df=1)	10,94	p= ,0009	
V-square (df=1)	V-square (df=1)	10,77	p= ,0010	
Yates corrected Chi-square,	Yates corrected Chi-square	9,24	p= ,0024	
Phi-square	Phi-square	,16835		
Fisher exact p, one tailed	Fisher exact p, one-tailed		p= ,0010	
two-tailed	two-tailed		p= ,0012	
McNemar Chi-square (A/D)	McNemar Chi-square (A/D)	6,05	p= ,0139	
Chi-square (B/C)	Chi-square (B/C)	3,20	p= ,0736	

Najviše ispitanika - roditelja na nivou regiona je izjavilo da od osnovne škole odustaju djeca ženskog pola i to u 70,7%. Roditelji su na osnovu analize podataka pojedinačno po državama izjavili da u Srbiji odustane 78,6% ženske djece, u BiH taj broj je 69,2%, a u Crnoj Gori 64,3%. Evidentna je, dakle, značajna razlika u sve tri države kada je u pitanju pol djece. Iz ovog podatka može se zaključiti da je značajno manji broj djevojčica koje u konačnosti završe osnovno obavezno obrazovanje u odnosu na dječake. Pretpostavlja se da razlog ovako visokog procenta djevojčica koje napuštaju osnovno obrazovanje može da bude i rano zasnivanje dječjeg ugovorenog braka. Takođe se može povezati i sa tim da djevojčice treba da zasnivaju bračnu zajednicu kao "nevine", uzimajući u obzir običaj, te stoga roditelji im uskraćuju pravo na obrazovanje, kako bi u potpunosti mogli da "nadziru" i "kontrolišu" dijete do zasnivanja bračne zajednice.¹⁰²

Period (ciklus) u kojem dolazi do napuštanja osnovnog obrazovanja

Podatak da 61,1 % djeca od V do IX razreda napuste osnovno obrazovanje je alarmantan za sve posmatrane države u regionu. Ovaj podatak potvrđuju i neki od odgovora dobijenih u našem istraživanju od strane nastavnog osoblja iz regiona, odnosno država obuhvaćene istraživanjem.

Karakteristični odgovori nastavnog osoblja

- "Djeca najčešće prekinu školovanje kada napune 15 godina jer tada nijesu u obavezi osnovnog obrazovanja i ako ne želi, dijete može da prekine školovanje. Petnaest godina napune nekad u šestom razredu, nekada u osmom. Postoji taj problem, ne razumijem taj propust da dijete sa 10 godina tek počinje u prvi razred";¹⁰³
- "Djeca napuštaju obrazovanje najčešće u trećem ciklusu, sedmi, osmi ili deveti razreda. To je posebno tužno jer su nadomak toga da bar imaju osnovnu školu, ali oni nažalost odlaze";
- "Meni se čini da djeca odustaju u starijim razredima, može da se desi da dijete više puta ponovi razred";
- "Tu je neki prelaz između prvog i drugog ciklusa, odnosno onog trenutka kada krene predmetna nastava";
- "Kasnije kad se pređe na kompletnu predmetnu nastavu u posljednjem, trećem ciklusu, tad oni obično odustaju";

¹⁰² Brojna istraživanja potvrđuju da je, u većini slučajeva, "nevinost" jedina "prava vrijednost" romske i egipćanske djevojčice.

¹⁰³ Član 4: "Osnovno obrazovanje i vaspitanje je obavezno za svu djecu uzrasta od šest do 15 godina života. Roditelj mora obezbijediti da njegovo dijete ispunio osnovnoškolsku obavezu iz stava 1 ovog člana. Učenik je ispunio osnovnoškolsku obavezu nakon devet godina pohađanja škole. Učenik koji u toku školske godine navršio 15 godina života ne može napustiti školu do kraja te školske godine", Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju Crne Gore; Dostupno onlajn: <https://wapi.gov.me/download-preview/4b101cb1-b86a-41dc-b32a-99a010263281?version=1.0>; Pristupčeno 15.04.2026.

- "Odustaju od obrazovanja najviše u sedmom razredu. Dječaci tada već počinju da rade, a djevojčicama ili im ne daju da idu u školu zbog udaje ili su već udate. Obično im ne daju. Kažu one moraju da se udaju".
- "Najčešće u osmom razredu, deveti je već kritičan. Ostaju samo ona djeca koja iza sebe imaju porodice koja su na neki način već integrisane i oni će nastaviti školu".
- "Djevojčice zbog udaje odustaju pred kraj osmogodišnjeg obrazovanja".
- "Nema pravila".

Interesantne su i ove izjave nastavnika_ca:

- "Djeca napuste školu u starijim razredima, kada se njihov način života ne poklopi sa obavezama škole. Dok su manji i dolaze, ali kad su već stariji imaju obaveze. To su brojne porodice".
- "Pitamo se da li su djeca iz romske i egipćanske zajednice socijalno-emocionalno zrelija od (ne)romske i (ne)egipćanske zajednice ili mi kao društvo prilazimo u odnosu na djecu sa određenim predrasudama i da li ih ne posmatramo potpuno jednakim, bez obzira na njihove životne okolnosti".

Očigledene su izjave nastavnog osoblja da djeca najčešće odustaju iz redovnog obaveznog obrazovanja u drugom i trećem ciklusu, pa se može zaključiti da im roditelji onemogućavaju nastavak obrazovanje zbog brojnih faktora kao što su: siromaštvo, rana udaja, nepoznavanje jezika, slabo usvajanje gradiva u nižim razredima, odbačenost, psihičko, verbalno i fizičko nasilje koje doživljavaju od strane svojih vršnjaka, prihodoavanje porodici i slično. Takođe, izjave se mogu tumačiti i na način da nastavno osoblje u nižim razredima ne posvećuje dovoljno pažnje da djeca savladavaju gradivo koje je neophodno za nastavak drugog i trećeg ciklusa, što kasnije dovodi do problema da djeca ne mogu da prate predmetnu nastavu - pogotovo kompletnu predmetnu nastavu u posljednjem trećem ciklusu - pa jedini izlaz vide u odustajanju od redovnog osnovnog obrazovanja.

U kom periodu obrazovnog sistema dolazi do odustajanja djece da pohađaju školu?					
		Frequency	Percent	Valid Per- cent	Cumulative Percent
Valid	1-4	1	2.8	2.8	2.8
	5-7	14	38.9	38.9	41.7
	8-9	8	22.2	22.2	63.9
	Nema odgovora, zavisi od roditelja kad napuste zemlju, niži razredi, odustaju kad nema ko da im pomogne	13	36.1	36.1	100.0
	Total	36	100.0	100.0	

Na osnovu odgovora intervjuisanog i anketiranog nastavnog osoblja izvjesno je da se broj romske i egipćanske djece koja pohađaju nastavu kreće od jednog djeteta do čak sedamnestoro djece po odjeljenju. Sa najvećim brojem djece po odjeljenju ističe se Srbija i to grad Niš, dok je u BiH to opština Kiseljak. U Crnoj Gori nijesu značajne razlike između Glavnog grada i opština. Uvažavajući mišljenja nastavnog osoblja koje je učestvovalo u istraživanju, ističući veći broj prepreka među kojima je i jezička barijera, smatramo da bi broj djece u jednom odjeljenju veći od troje do četiri učenika mogao da spada u fazu rizika, jer se postavlja pitanje kako će nastavno osoblje moći da posveti pažnju djeci koja imaju veći broj prepreka da savladaju nastavno gradivo. Sa druge strane, jedna od ključnih posljedica može da bude slab kvalitet savladavanja gradiva, što kasnije dovodi do ranog napuštanja osnovnog obrazovanja, kao i nemogućnost da nastave srednje i visoko obrazovanje. Izjave roditelja dobijene prilikom istraživanja potvrđuju niži kvalitet obrazovanja romske i egipćanske djece: “Za šta da nas kazne, znaju i oni sami da djeca u četvrtom, petom, šestom razredu ne znaju ni da pišu, ni da čitaju”, “Treba sebe škole da kazne, a ne nas”.

Da li u Vašem odjeljenju imate učenika_cu iz romske i egipćanske zajednice, ako imate koliko je broj?					
Gradovi	Nastavnik 1	Nastavnik 2	Nastavnik 3	Nastavnik 4	Ukupno:
Podgorica	5	7	7	9	28
Nikšić	6	7	5	2	20
Berane	4	5	4	7	20
Tuzla	0	2	0	0	2
Kiseljak	10	12	7	0	29
Bijeljina	1	7	DA	8	16
Beograd	5	7	9	8	29
Kruševac	3	2	1	2	8
Niš	15	17	16	15	63
Ukupno:	49	66	49	51	215

Redovnost pohađanja nastave i razlozi odustajanja od školovanja

Uočava se da je na regionalnom nivou 41.7% djece koja slabo ili često izostaju sa nastave, dok 11,1% redovno ne pohađaju nastavu, što zajedno sagledavajući čini procenat neredovnog pohađanja nastave od čak 52,8% učenika_ca. Ovako visok procenat jeste zabrinjavajući i ukazuje na to da su ova djeca u riziku da odustanu od redovnog osnovnog obrazovanja, kao i da ne mogu da savladaju gradivo, da zaostaju sa gradivom u odnosu na svoje vršnjake koji redovno pohađaju nastavu i slično. Sve ovo dovodi do veoma slabog savladavanja gradiva i lošeg uspjeha na kraju školske godine. Takođe, naprijed navedeno dodatno utiče na to da po završetku osnovnog obrazovanja djeca gube motivaciju za nastavak daljeg obrazovanja, a djeca koja upišu srednje obrazovanje najčešće se sučavaju sa nedostatkom utvrđenog gradiva koje je bilo neophodno savladati u osnovnom obrazovanju, što dovodi do toga da veoma brzo odustaju i od srednjeg obrazovanja.

Redovno nastavu pohađa 38,9% učenika_ca, dok 8,35% učenika_ca ne pohađa nastavu zbog iseljavanja i česte kratkoročne promjene boravišta kao azilanti u inostranstvo, što dodatno osiromašuje fond znanja koji imaju djeca u redovnom obrazovanju.

Karakteristični komentari nastavnog osoblja iz Crne Gore, BiH i Srbije koji potvrđuju neredovnost pohađanja nastave od strane romske i egipćanske djece:

- “Jako slabo, jako slabo pohađaju nastavu. U suštini je veći problem kod ženske djece, ta zabrana i nesigurnost kod roditelja. Djeca imaju kapaciteta, jako su bistra ali prosto ih nema u školi”;
- “Nijesu baš redovni u pohađanju nastave. Pojedini jesu i imamo djecu koja imaju vrlodobar uspjeh, jako su redovna, rade sve kako treba, dok kod nekih to nije slučaj”;
- “Uglavnom djeca redovno pohađaju nastavu. Možda to nije zasluga roditelja, koliko je zasluga nas profesionalaca”;
- “Redovnost je djelimična odnosno polovična”;
- “Ne znam, ne bih redovnost nastave generalizovala, ima učenika koji dolaze redovno, a ima i onih koji ne dolaze redovno. Dolaze na strah, guranje, ucenjivanje da će im se ukinuti socijalno davanje”;
- “Veliki broj učenika često izostaje sa nastave”;
- “Nikako, vrlo rijetko pohađaju nastavu”;
- “Uglavnom redovno pohađaju nastavu”.

Kolika je redovnost pohađanja nastave od strane romskih i egipćanskih učenika_ca?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	redovno pohađaju nastavu	14	38.9	38.9	38.9
	redovno ne pohađa nastavu	4	11.1	11.1	50.0
	ne pohađa zbog iseljenja	3	8.3	8.3	58.3
	Slabo pohađaju i često izostaju	15	41.7	41.7	100.0
	Total	36	100.0	100.0	

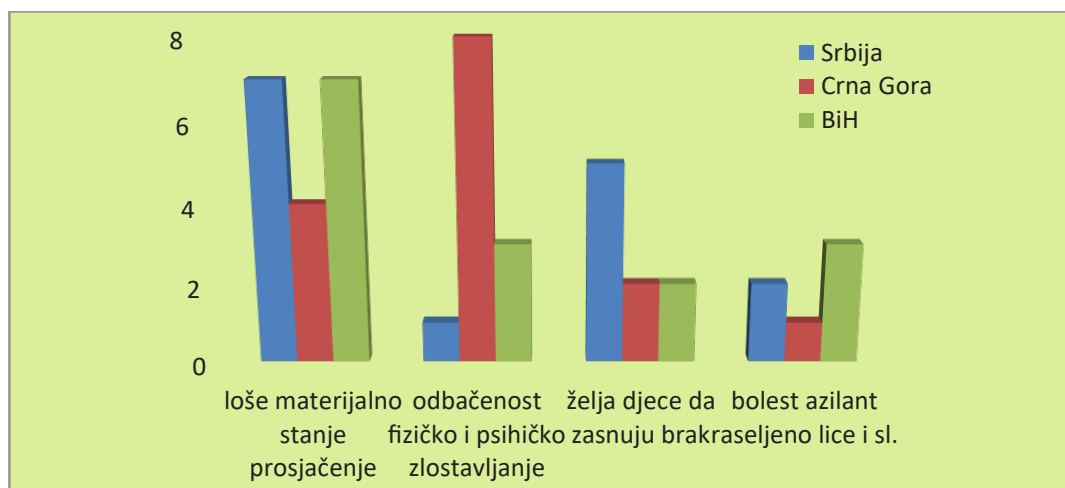
Razlozi zbog kojih djeca napuštaju školu na regionalnom nivou				
Razlozi	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Loše materijalno stanje, prosjačenje	18	40.0	40.0	40.0
Odbačenost, fizičko i psihičko zlostavljanje	12	26.7	26.7	66.7
Želja djece da zasnuju brak	9	20.0	20.0	86.7
Bolest, zbog iseljenja u drugu državu i sl.	6	13.3	13.3	100.0
Total	45	100.0	100.0	

Razlozi zbog kojih djeca napustaju školu na nacionalnom nivou					
Države	loše materijalno stanje, prosjačenje	odbačenost, fizičko i psihičko zlostavljanje	želja djece da zasnuju brak	bolest raseljeno lice i sl.	Total
Srbija	7	1	5	2	15
Crna Gora	4	8	2	1	15
BiH	7	3	2	3	15
Total	18	12	9	6	45

Observed vs. Expected Frequencies Chi-Square = 6,50 df = 2 p = ,03

- Postoji statistički značajna razlika na osnovu varijable Odbačenost fizičko i psihičko zlostavljanje.

Ostale tri varijable statistički se značajno ne razlikuju.

U odgovorima roditelja ključni razlozi zbog kojih su djeca napustila redovno obavezno obrazovanje u sve tri države odnose se na siromaštvo 40%, dok je zabrinjavajuće da 26,7% roditelja ističe postupanje druge djece prema njima u školi i van škole - fizičko i psihičko zlostavljanje, kao i odbačenost u školi.

Treba naglasiti da pojedinačna analiza po državama ukazuje na to da se značajno ističe odbačenost u školi i van škole, fizičko i psihičko zlostavljanje. U Crnoj Gori najizraženije, čak u 53,3%, dok je u Srbiji značajno manji procenat i to 6,7%, a u BiH 20%. Sa druge strane za ovako visok procenat može se pretpostaviti činjenica da su roditelji i djeca u Crnoj Gori značajno sposobniji da prepoznaju oblike nasilja ali da još uvijek nijesu spremni da se sa istim izbore i kao jedini izlaz vide, nažalost, odustajanje iz sistema obrazovanja.

Interesan je podatak da 20% ispitanika_ca, odnosno roditelja u sve tri države, ističe da njihova ženska djeca najčešće sama prekinu osnovno obrazovanje radi zasnivanja dječjeg braka i da roditelji ne mogu da odluče da li će njihova djeca nastaviti osnovno obrazovanje. Ovakvi odgovori upućuju na to da su i roditelji kao i njihova djeca prethodno zasnivali dječji brak, te ovakav brak ima za posljedicu da “dijete rađa dijete i da dijete vaspitava dijete”, te se indirektno prenose sa “koljena na koljeno” negativni aspekti običaja (tradicionalizam) i da je jedina vrijednost djevojčica da u što ranijem periodu zasnuju bračnu zajednicu. Pojedinačnom analizom se ističe Srbija: 33,3% djece prekida osnovno obrazovanje radi zasnivanja dječjeg ugovorenog braka, a kod ostale dvije države ovaj procenat je 13,3% za obje zemlje (Crna Gora i BiH). Sa druge strane se može zaključiti da roditelji već u ranom uzrastu gube uticaj nad svojom djecom, što dovodi do toga da roditelji nemaju razvijene kompetencije da na adekvatan način rade na vaspitnom razvoju svoje djece. Najčešće su djeca prepuštena da se sama razvijaju bez adekvatnih pedagoških mjera, te roditelji gube kontrolu nad njima i to najčešće kad djeca uđu u fazu puberteta.

Koји su prema vašem mišljenju ključni razlozi za njihovo odustajanje od škole?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Siromaštvo	5	13.9	14.3	14.3
	Nedostatak podrške i neodgovornost roditelja	13	36.1	37.1	51.4
	Rana udaja	4	11.1	11.4	62.9
	Nizak nivo obrazovanja roditelja, odlazak u inostranstvo da bi doprinijeli kućnom budžetu, zbog tradicije, ne može da prati više razrede	13	36.1	37.1	100.0
	Total	35	97.2	100.0	
Missing	System	1	2.8		
Total		36	100.0		

U dobijenim rezultatima uočava se da se odgovori roditelja, nastavnog osoblja i pedagoga_škinja značajno razlikuju. Zanimljivo je da nastavno osoblje u sve tri države u značajnoj mjeri, odnosno procentu, kao razloge za napuštanje osnovnog obrazovanja vidi nedostatak podrške i neodgovornost roditelja i to 36,1%.

Kada bismo uporedili odnosno objedinili podatak od 36,1% (nizak nivo obrazovanja roditelja, odlazak u inostranstvo da bi doprinijeli kućnom budžetu, zbog loših aspekata tradicije, ne može da prati više razrede) i nedostatak podrške i neodgovornost roditelja, koji je takođe 36,1%, došli bismo do značajnog procenta od čak 72,2%, što znači da su prema stavu nastavnog osoblja roditelji oni koji ne shvataju značaj obrazovanja svoje djece.

Upoređujući dobijene podatke roditelji razlog vide u siromaštvu u 40% a nastavno osoblje u 13,9%. Na osnovu navedenog može se zaključiti da nastavno osoblje ne prepoznaje u dovoljnoj mjeri probleme zbog čega najčešće djeca odustaju od obaveznog osnovnog obrazovanja, već prilaze problematici sa određenim stepenom predrasuda koje vladaju o zajednici Roma_kinja i Egipćana_ki uopšteno, što se može posmatrati kao diskriminatorno

Kada je dječji brak u pitanju, zapaža se da ga kao jedan od razloga prepoznaju nastavnici, pedagozi kao i roditelji. Posmatrano u procentima, nastavno osoblje prepoznaje dječji ugovoreni brak u 11,1%, dok roditelji značajno više i to u procentu od 20%. Roditelji u većoj mjeri prepoznaju problem dječjeg braka kao razlog za odustajanje od redovnog obrazovanja od nastavnika_ca, što bi moglo biti indikativno ili se može postaviti problem da nastavnici_e u dovoljnoj mjeri nijesu senzibilisani_e u prepoznavanju specifičnosti ove pojave. Posebno je interesantno, pa čak i zabrinjavajuće da nastavno osoblje u sve tri države ne prepoznaje probleme koje navode roditelji (26,7%) kao razloge napuštanja osnovnog obrazovanja i to: odbačenost, fizičko i psihičko zlostavljanje.

Generalno posmatrano, nastavno osoblje ne prepoznaje ulogu i odgovornost sistema kad su ovi razlozi za napuštanje osnovnog obrazovanja u pitanju, već takoreći prebacuju isključivo odgovornost na roditelje. Ovdje se sa sigurnošću može postaviti pitanje da li su obrazovne ustanove spremne da prepoznaju sopstvene propuste i preuzmu odgovornost ili se radi o međusobnom prebacivanju neposredne odgovornosti.

Slijede neki karakteristični odgovori nastavnog osoblja (regionalno objedinjeni):

- "Neozbiljnost roditelja, ne shvataju značaj škole za njihovu djecu".
- "Oni ne bi odustajali kad bi bilo podrške porodici".
- "Tradicija, običaj i to što se posebno ženska djeca drugačije tretiraju u porodicama, naravno ne u svim porodicama".

- "Djeca se uključe u rad kako bi pomagali svojim roditeljima i zbog toga ne dolaze u školu".
- "Po mom iskustvu razlozi su uslovi života jer imamo djecu pogotovo kada je lijepo vrijeme da oni moraju nešto da rade. Kada se drva spremaju dječaci idu da cijepaju i da slažu drva i oni ne dolaze u školu tih mjeseci (septembar, oktobar), onda preko zime su redovni".
- "Prošle godine sam imala problem sa ocem jedne djevočice u VIII razredu koja već puni 15 godina. Roditelj je došao u školu i rekao: Ona ne može više da vam dolazi u školu jer je vjerena".
- "Neodgovornost roditelja".
- "Nemaština, rana udaja, nizak nivo obrazovanja roditelja".
- "Odsustvo roditelja od kuće, djeca su prepuštena sami sebi".
- "Siromaštvo, udaja, strah od diskriminacije".
- "Nemaju uslova, motivacije i podrške roditelja".
- "Kontrola roditelja".
- "Odlazak u inostranstvo".

***Odustajanje od obaveznog osnovnog obrazovanja:
Institucionalni odgovor***

Obraćanje nadležnim institucijama					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	DA	21	46.7	47.7	47.7
	NE	23	51.1	52.3	100.0
	Total	44	97.8	100.0	
Missing	System	1	2.2		
Total		45	100.0		

Razlika na regionalnom nivou obraćanje nadležnim instirucijama
Chi-square (df=1) i McNamer Chi-square

Frequencies, row 1	Frequencies, row 1	21	23	44
Percent of total	Percent of total	23,864%	26,136%	50,000%
Frequencies, row 2	Frequencies, row 2	22	22	44
Percent of total	Percent of total	25,000%	25,000%	50,000%
Column totals	Column totals	43	45	88
Percent of total	Percent of total	48,864%	51,136%	
Chi-square (df=1)	Chi-square (df=1)	,05	p= ,8311	
V-square (df=1)	V-square (df=1)	,04	p= ,8321	
Yates corrected Chi-square,	Yates corrected Chi-square	0,00	p=1,0000	
Phi-square	Phi-square	,00052		
Fisher exact p, one tailed	Fisher exact p, one-tailed		p= ,5000	
two-tailed	two-tailed		p=1,0000	
McNemar Chi-square (A/D)	McNemar Chi-square (A/D)	0,00	p=1,0000	
Chi-square (B/C)	Chi-square (B/C)	0,00	p=1,0000	

Kada je u pitanju obraćanje nadležnim institucijama od strane roditelja iz romske i egipćanske zajednice, na regionalnom nivou njih 52,3% ispitanika, odnosno roditelja, nije se obratilo zaposlenima u školi i lokalnim Centrima za socijalni rad, nakon što su njihova djeca napustila osnovno obrazovanje. Ovakav podatak govori u prilog činjenici da roditelji, nažalost još uvijek ne shvataju značaj važnosti obrazovanja svoje djece kao i da ne prepoznaju zakonske norme koje regulišu ovu oblast, jer kada bi se uporedio odgovor dobijen iz prethodnog pitanja, uvidjeli bismo da roditelji u velikoj mjeri prebacuju odgo-vornost na svoju djecu, a sa druge strane ne rukovode se obavezama koje proističu iz za-kona. Analizirajući podatke dobijene istraživanjem, na nacionalnom nivou postoje razlike, pa se ispitanici iz BiH u značajnoj mjeri ističu i to čak 85,7% roditelja nije se obratilo školi ili drugim organima kada su njihova djeca napustila obavezno osnovno obrazovanje. U dru-gim zemljama ovaj procenat je nešto manji, i to u Crnoj Gori 46,7% roditelja, a u Srbiji pro-cenat roditelja koji se nije obratio nadležnim državnim organima je 26,7%.

Obavještenja i pozivi na razgovor					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	DA	28	62.2	63.6	63.6
	NE	16	35.6	36.4	100.0
	Total	44	97.8	100.0	
Missing	System	1	2.2		
Total		45	100.0		

Observed vs. Expected Frequencies Chi-Square = 3,27 df = 1 p = ,07

Prema iskazima ispitanika_ca, odnosno roditelja, obično su uglavnom pozvani od strane romskih medijatora ili pedagoga_škinja škole, dok 36,4% nije dobilo poziv od strane relevantnih institucija. Zanimljivo je to što i nakon dobijenog poziva od strane relevantnih institucija djeca nijesu vraćena u redovni školski sistem. Izjave od strane roditelja koje potvrđuju dobijene rezultate:

- “Na početku smo bili u kontaktu sa socijalnom radnicom iz Centra za socijalni rad i pedagogom škole, nakon nekog vremena više me niko nije kontaktirao” (roditelj iz Srbije).
- “Mi smo je sami ispisali jer iz škole su nas stalno zvali kako ona pravi probleme u školi” (roditelj iz Crne Gore)
- “Niko me nije zvao, jer oni nijesu vjerovali da moje dijete trpi svaki dan nasilje od svojih vršnjaka u školi i na putu od kuće do škole. Moje dijete se više puta obratilo pedagogu i psihologu škole ali ništa nije bilo od toga” (roditelj iz Crne Gore).

- “Njih dvije nijesu željele da idu u školu, iz škole su me zvali i iz Centra za socijalni rad ali jednostavno ni ja ni škola nismo mogli da ih vratimo u školu” (roditelj iz BiH)

Pojedinačna analiza prakse škola vezano za obavještenja i pozivanja roditelja na razgovor, a koja je sagledana po državama, ukazuje da u Srbiji 7,15% roditelja nije kontaktirano od strane relevantnih institucija, dok je u BiH ovaj broj značajno veći i to čak u 57,1%, a ovaj procenat je približan i u Crnoj Gori i to 46,7%.

Ovako visok procenat upućuje na činjenicu da u BiH i Crnoj Gori nadležni organi ne postupaju u skladu sa pravnim propisima kojima se reguliše oblast napuštanja osnovnog obrazovanja djece.

Sa druge strane, nastavno osoblje obuhvaćeno ovim istraživanjem u dijelu modela pozivanja roditelja ističe da u 52,8% slučajeva roditelje pozivaju na razgovor putem mobilnog telefona i društvenih mreža, dok u 23,5 % to čini putem romskog obrazovnog medijatora. Podatak da se samo 8,8% nastavnog osoblja obratilo roditeljima putem pisanog poziva, govori da osnovne škole u sve tri države ne shvataju ili olako shvataju svoje nadležnosti kada su romska i egipćanska djeca u pitanju.

Roditelji ovakve postupke mogu zloupotrijebiti, što se u praksi često i dešava jer najčešće koriste prethodni nemar institucija, posebno kada se radi od djevojčicama kojima roditelji pokušavaju da ugovore dječji brak ili kada su u pitanju dječaci koji doprinose kućnom budžetu kroz dječji rad.

Vrijeme u kome je uslijedilo obavještenje i poziv na razgovor					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	do 15 dana	19	42.2	55.9	55.9
	do 1 mjesec	9	20.0	26.5	82.4
	više od jednog mjeseca	4	8.9	11.8	94.1
	Ne, niko nas nije pozivao i obavještavao	2	4.4	5.9	100.0
	Total	34	75.6	100.0	
Missing	System	11	24.4		
Total		45	100.0		

Više od polovine ispitanika_ca na regionalnom nivou (55,9%) je izjavilo da su kontaktirani od strane relevantnih institucija do 15 dana od dana kada je njihovo dijete prestalo da pohađa nastavu. U dijelu vremena pozivanja roditelja radi utvrđivanja razloga odsustva djece iz škole za period do jednog mjeseca taj procenat je 26,5%, procenat 11,8% govori da su roditelji kontaktirani nakon više od jednog mjeseca, dok 5,9% roditelja niko nije pozvao nakon što su njihova djeca napustila redovno osnovno obrazovanje, što predstavlja generalno zabrinjavajuće podatke. Ovakav prikaz dobijenih procenata ukazuje na činjenicu da je čak 44,2% djece u veoma visokom riziku da se više ne vrati u redovni obrazovni sistem. Period duži od jednog mjeseca kod kontaktiranja roditelja predstavlja značajan problem i nije u skladu sa zakonskom regulativom. Ovo posebno uzimajući u obzir činjenicu i da se dijete vrati u redovni školski sistem, ono najčešće ne može da savlada gradivo koje je prethodno izgubilo odsustvovanjem iz redovne nastave. To potvrđuje činjenica iz odgovora roditelja da kada se dijete vrati nakon klasifikacionog perioda, ono ponovo odustaje ili ponavlja školsku godinu jer ne može da prati kontinuitet nastave. To potvrđuju i neki odgovori nastavnog osoblja na pitanje o redovnosti pohađanja nastave od strane romskih i gipćanskih učenika_ca. Evo nekih odgovora (izjava) nastavnog osoblja:

- "Ako redovno dolaze u školu mogu dovoljno da postignu kako bi mogli da idu dalje, bitna je redovnost";
- "Dajem primer: Kada učimo, učimo dva slova a tog deteta nema da dođe u školu. Mi već sutra prelazimo na dva druga slova i nemamo vremena da se vraćamo";
- "Imamo momenata kada duže vrijeme roditelji ne opravdaju časove. Broj neopravdanih časova, neocijenjenost učenika tačno pokazuje da je dijete u riziku od napuštanja škole".

Pokretanje postupka zbog napuštanja osnovnog obrazovanja

Da li je prema Vama od strane nadležnih pokrenut neki postupak					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	DA	8	17.8	18.2	18.2
	NE	34	75.6	77.3	95.5
	Nadležni nisu zainteresovan za nas Rome	2	4.4	4.5	100.0
	Total	44	97.8	100.0	
Missing	System	1	2.2		
Total		45	100.0		

Razlika na regionalnom nivou o pokretanju postupka Chi-square (df=1)

Frequencies, row 1	Frequencies, row 1	8	21	29
Percent of total	Percent of total	9,524%	25,000%	34,524%
Frequencies, row 2	Frequencies, row 2	34	21	55
Percent of total	Percent of total	40,476%	25,000%	65,476%
Column totals	Column totals	42	42	84
Percent of total	Percent of total	50,000%	50,000%	
Chi-square (df=1)	Chi-square (df=1)	8,90	p= ,0029	
V-square (df=1)	V-square (df=1)	8,79	p= ,0030	
Yates corrected Chi-square,	Yates corrected Chi-square	7,58	p= ,0059	
Phi-square	Phi-square	,10596		
Fisher exact p, one tailed	Fisher exact p, one-tailed		p= ,0027	
two-tailed	two-tailed		p= ,0054	
McNemar Chi-square (A/D)	McNemar Chi-square (A/D)	4,97	p= ,0259	
Chi-square (B/C)	Chi-square (B/C)	2,62	p= ,1057	

Podatak dobijen ovim istraživanjem govori da kod 77,3% ispitanika_ca na regionalnom nivou nadležne institucije nijesu pokrenule neki pravni postupak. Taj podatak je veoma zabrinjavajući i govori da se u sve tri države obuhvaćene istraživanjem još uvijek nedovoljno primjenjuju pravni propisi iz oblasti kojima se reguliše osnovno obrazovanje u odnosu na djecu. Na regionalnom nivou svega u 18,2% slučajeva pokrenut neki postupak od strane nadležnih institucija. Na potpitanje zašto škole nijesu pokrenule pravni postupak, 4,4% roditelja odgovorilo je da nadležni organi nijesu zainteresovani za djecu iz romske i egipćanske zajednice.

Sa roditeljima je razgovarano o sankcijama zbog neredovnog pohađanja škole od strane djece. Sankcije su prema riječima roditelja u sve tri države iste ili slične. Svode se na: upozorenje, novčanu kaznu i nadzor od strane Centara za socijalni rad.

Neke od izjava od roditelja tim povodom:

- "Išao sam na sud, dobio sam novčanu kaznu koju nijesam platio jer sam socijalni slučaj" (roditelj iz Srbije)
- "Novčana kazna ali ne za to što ne idu u školu, već zato što mi djeca prose" (roditelj iz Crne Gore)
- "Išao sam na sud, ali ima više od dvije godine nijesam dobio kaznu" (roditelj iz BiH)

Generalno, u sve tri države, roditelji ne znaju zašto ih (ne)kažnjavaju ukoliko njihovo dijete napusti osnovno obavezno obrazovanje. Roditelji takođe ističu (ukazuju) neke od sljedećih ocjena (činjenica):

- Institucije ne primijenjuju zakon kad su romska djeca u pitanju;
- Škole znaju da mi kao roditelji nijesmo krivi, djeca sama ne žele da idu u školu;
- I mi se čudimo zašto nas ne kažnjavaju, mislim da ih više nije briga za našu djecu;
- Ne interesuju se za našu djecu;
- Zato što smo Romi;

Zanimljive su dvije izjave koje su dva roditelja iznijela i to:

- "Nije do njih, do nas je. Ni oni više ne znaju šta da rade sa nama". (roditelj iz BiH)
- "Za šta da nas kazne, znaju i oni sami da djeca u IV, V, VI razredu ne znaju ni da pišu, ni da čitaju. Treba sebe škole da kazne, a ne nas". (roditelj iz Crne Gore)

Da li pokrećete neke od predviđenih postupaka i koji su to postupci?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Da	2	22.2	22.2	22.2
	Ne	1	11.1	11.1	33.3
	Nema odgovora	2	22.2	22.2	55.6
	Ostalo	4	44.4	44.4	100.0
	Total	9	100.0	100.0	

Stručni saradnici (pedagozi/pedagoškinje) koji su bili uključeni u istraživanje u sve tri države ističu da prvi korak koji škole preduzimaju je neposredni razgovor sa roditeljima. Prvi neposredni razgovor sa roditeljima obično obavljaju romski medijatori. U Crnoj Gori to su "saradnici u socijalnoj inkluziji", u Srbiji "pedagoški asistenti" u BiH "romski medijatori". U slučaju neodazivanja roditelja, nakon poslata dva poziva u toku dvije sedmice, škole dalje prosljeđuju podatke Prosvjetnoj inspekciji. Pedagozi_škinje uglavnom u sve tri države ističu da rade u skladu sa zakonskim mjerama, obavještavaju i druge službe koje su nadležne za postupanje. Takođe navode da rade na prevenciji, kao što su savjetodavni razgovori sa roditeljima i učenicima_ama i rad na uklanjanju prepreka sa kojima se djeca suočavaju kako bi spriječili rano napuštanje osnovnog obrazovanja. U sve tri posmatrane države škole preduzimaju iste ili slične korake u postupanju. Slijede odgovori na pitanje koje formalne obaveze (aktivnosti) nastavno osoblje i pedagozi_škinje na regionalnom nivou preduzimaju kada dijete ne dolazi redovno u školu:

- "Mi kao odjeljene starješine prvo pokušavamo telefonskim putem da stupimo u kontakt sa roditeljima, zatim šaljemo pozive, nakon toga preko medijatora";
- "Kad je to moguće zakažemo roditelju dolazak u školu. Ako se roditelj ne odaziva na takve pozive, onda se šalje poziv pismenim putem";
- "Ako pet dana u nizu ne dolazi u školu, mi šaljemo poziv. Ako i nakon toga dijete ne dolazi još pet dana, ponovo šaljemo poziv i ako i poslije toga nema odaziva roditelja, mi pozivamo roditelja telefonom, angažujemo upravu, PP službu";
- "Zadnjih godina imamo medijatore koji pođu direktno na teren i utvrde o čemu se radi";
- "Imamo Protokol koji kaže ako dijete ne dolazi tri dana i ako ne donosi opravdanje od ljekara, onda se piše Upravi škole. Uprava šalje poziv roditeljima. Ako se roditelj odazove obavlja se razgovor sa njim (pomoćnik direktora, razredni starješina) i ukoliko se situacija popravi, taj postupak se prekida. Ukoliko se roditelj ne pojavi na tom sastanku, uprava dalje obavještava Centar za socijalni rad koji treba dalje da se uključi u proces".
- "Obavijestiti nadležne".
- "Obavijestim Upravu škole".
- "Obavijestim pedagoga, direktora, razredno vijeće i roditelje".
- "Prijavim Centru za socijalni rad".
- "Šaljemo pozive roditeljima, a ukoliko se nakon tri poziva ne odazovu, šalje se dopis inspekciji".
- "Prijava Pedagoško-psihološkoj službi škole, direktoru škole i Centru za socijalni rad".
- "Obavještavaju se roditelji, a potom i ostale nadležne institucije".
- "Obavijestim pedagošku asistenticu kako bi ona stupila u kontakt sa roditeljima koji su u inostranstvu".

Analizirajući odgovore nastavnog osoblja, možemo uvidjeti da generalno posmatrano nastavno osoblje postupi po istom principu kao što su dali odgovori od strane pedagoga_škinja. Znači da se može zaključiti da unutar ustanove nastavno osoblje radi u skladu sa pravilima postupanja ukoliko neko od djece ne pohađa redovno osnovno obavezno obrazovanje. Međutim, neke od izjava nastavnog osoblja iz Srbije daju utisak da su formalno samo pristupili odgovorima iz našeg istraživanja jer je prosto nemoguće da asistent može kontaktirati roditelje koji su u inostranstvu i da dobije uvjerenje da je to dijete nastavilo obrazovanje u drugoj državi, a da pri tome ne dostavi materijalni dokaz. Taj utisak se potvrđuje i imajući u vidu da se najčešće gube kontakti sa roditeljima koji odu u inostranstvo, uključujući i zemlje u regionu. U istraživanju nismo dobili odgovore od nastavnog osoblja iz Srbije u kojem periodu preduzimaju mjere koje su naveli da preduzimaju. Iz dobijenih odgovora kada je u pitanju Crna Gora uočava se da se razlikuju periodi kada nastavno osoblje pokreće određene pravne postupke iz razloga što neki ističu da to čine nakon tri dana, neki nakon pet, neki nakon slanja dva poziva roditeljima. Ovakve izjave govore da nastavno osoblje ne postupi po Protokolu ili po drugim važećim aktima koji se primjenjuju unutar njihovih škola. U BiH je pružen odgovor od samo jedne škole da nakon tri poziva roditeljima obavještavaju prosvjetnu inspekciju. Ostaje nejasno koliko dana ili mjeseci prolazi između prvog, drugog i trećeg poziva, ako djeca ne dolaze redovno na nastavu. Ono što je interesantno istaći jeste da nastavno osoblje nije upoznato da li njihova pedagoška služba pokreće postupke prema nadležnim organima kada nastavno osoblje prijavi pedagoškoj službi da dijete ne pohađa nastavu jer te postupke ne prate. Prema riječima nastavnog osoblja, oni nisu obavezni da pokrenu postupak prema prosvjetnoj inspekciji, već to treba da čini pedagoška služba, nakon njihovog postupka pozivanja roditelja. Ono što je za sve države jednako, jeste da medijatori prvi stupaju u direktan kontakt sa porodicom.

Interesantna su iskustva nekih ispitanika_ca odnosno pedagoga_škinja u određenim školama:

- "U Protokolu je definisano da se prijavljuje Prosvjetnoj inspekciji. Mislim da je bolja saradnja na lokalnom nivou, zato što su institucije bolje uvezane jer tada brže možemo i da reagujemo";
- "Postoje modeli na nivou institucije. Ako se hoće, definitivno se može!" i
- "Nekad može da se desi samo usmeni razgovor sa roditeljem i da riješite problem".

Analizirajući odgovore nastavnog osoblja, pedagoške službe i roditelja u značajnoj mjeri se isti razlikuju, odnosno možemo zaključiti da sa jedne strane roditelji ne prepoznaju napore koje nastavno osoblje preduzima u dijelu prevencije da se njihova djeca vrate u redovni obrazovni sistem, dok sa druge strane, nadležne institucije odnosno škole, ne preduzimaju pravovremeno mjere kako bi se spriječilo odustajanje od redovnog obrazovnog sistema i dijete vratilo u nastavni proces u što kraćem roku.

Praćenje pokrenutog postupka

Praćenje toka postupka je značajno kako se ne bi smatralo da se samim pokretanjem postupka završava obaveza pedagoga_škinje ili nastavnika_ce. Pedagozi_škinje iz Srbije najčešće navode da povratne informacije dobijaju od strane Centra za socijalni rad. U Crnoj Gori stanje se prema mišljenju pedagoga_škinja posljednjih godina bitno nabolje poboljšava. Međutim, tvrde da najčešće nemaju povratnu informaciju od strane prosvjetne inspekcije. Neki odgovori pedagoga_škinja iz regiona takođe ukazuju na slično iskustvo:

- "Učenici nijesu nastavili nastavu. Zaključili smo da Prosvjetna inspekcija nije ništa preduzimala. Imali smo utisak da Prosvjetna inspekcija ne želi da procesuiru slučajeve".
- "Sistem ne funkcionise kako bi trebao. Postoji saradnja sa Centrom za socijalni rad ali nije onolika koliko bi trebalo da bude da se djeca vrate u školu".
- "Nemamo povratnu informaciju, već takvu informaciju dobijamo na lični zahtjev da je to institucionalno riješeno kad ja nešto prijavim. Ako se ja kao pedagog škole ne interesujem, ne dobijamo nikakvu zvaničnu informaciju".

U BiH povratne informacije o postupanju dobijali su od strane romskog medijatora i socijalnog radnika. Generalno gledano, u sve tri države nije bilo zvaničnih odgovora o postupanju, odnosno povratnih informacija o pokretanju postupaka prema roditeljima od strane nadležnih institucija. Nastavno osoblje u sve tri države ranije nije registrovalo slučajeve pokretanja postupaka, odnosno nijesu upoznati sa podacima da li su nadležni unutar ustanove u kojoj rade (pedagoške službe) pokrenuli postupke (prijava), protiv roditelja ukoliko je njihov učenik_ca prestao da pohađa nastavu.

Kućne posjete

Pedagozi_škinje kućne posjete obavljaju po potrebi, u izuzetnim situacijama, posebno u slučaju onih učenika_ca koji su u riziku da napuste školu. Kućne posjete uglavnom obavljaju medijatori_ke, pedagoški_e asistenti_kinje i saradnici_e socijalne inkluzije. Oni redovno obilaze porodice. Sistemski su prepoznati da budu spona između porodice i škola. Pedagozi_škinje tvrde da "ima efekta ukoliko se posjete porodice". Zanimljiva je izjava jedne pedagoškinje: "Ranije su odjeljske starješine direktno mogle da vide sa čime se suočava dijete, kako je njegova porodica, da li ona ima podržavajuće okruženje za dijete. Samim tim, kad oni prepoznaju sve ono što nijesu prepoznali u učionici, odmah imaju drugačiju sliku, a samim tim i odnos prema tom djetetu jer mu pružaju dodatnu podršku".

Važnu poruku nosi i ova izjava: "Nakon obilaska određenog broja porodica, uvijek se nekoliko djece vrati u školu".

Nastavno osoblje na isto pitanje odgovara takođe pozitivno, tj. da su ranije išli u kućne posjete kako bi utvrdili razloge zašto djeca ne dolaze u školu. Posljednjih godina posjete porodicama isključivo obavljaju medijatori_ke. U tom cilju navodimo jednu intresantnu i poučnu izjavu jedne nastavnice: "Ja sam čak vodila i djecu u kućne posjete kod romskih zajednica jer neke djevojčice nijesu bile dobro prihvaćene od djece većinske populacije, pa sam organizovala da oni idu i upoznaju njihove porodice. Dobro su nas primili. To je jako bitno kako bi djeca bila prihvaćeni od strane djece većinskog stanovništva".

Obrazovanje romske i egipćanske djece: Prepreke u radu pedagoške službe i nastavnog osoblja

Pedagozi_škinje na regionalnom nivou prepoznaju obostrane prepreke koje se odnose na učenike_ce, roditelje, nastavno osoblje i ostale službe. Dodaju da službe ne sarađuju adekvatno i dovoljno, niti se blagovremeno reaguje kod preduzimanja određenih mjera. Takođe, preprekom vide i stereotipe i predrasude kod nastavnog osoblja kao i neadekvatnu saradnju između roditelja i škole. Takođe kod diskusije o preprekama ističe se da djeca neredovno pohađaju nastavu, roditelji često navode neprimjerene razloge, veliki broj opravdanih i neopravdanih i neregulisanih izostanaka. "Neobrazovanost roditelja je glavna i najveća prepreka". Prepreka obrazovanju djece je i siromaštvo, jezička barijera kao i to što djeca nemaju pribor.

Nastavno osoblje prepreke vidi isključivo kod roditelja, kao i jezičku barijeru. Interesantna i dirljiva izjava jedne nastavnice glasi: "Jezička barijera, slaba socijalizacija, mislim da se djeca romske i egipćanske populacije grupišu, oni jako fino rade kada ih odvajate. Međutim, primijetila sam da se stide. Kad imam sa njima individualne razgovore (sastanke), vidim da oni znaju, ali pred grupom na času to ne pokazuju. Kada ih pitam šta je u pitanju kažu "stid" da ne budu ismijani, da ne budu loše shvaćeni i loše prihvaćeni od strane druge djece".

(Ne)postojanje razlika

Ispitanici_ce iz nastavnog osoblja tvrde, njih 52,8%, da ne postoje razlike između romske i egipćanske djece i drugih učenika_ca. Analizirajući odgovore nastavnog osoblja, ono što ohrabruje jeste da ne postoje razlike u intelektualnom i mentalnom sklopu. Nastavnici_ce primjećuju:

- "Imate romsku i egipćansku djecu koja se uopšte fizički ne razlikuju ali ima i onih koji se baš razlikuju jer dolaze iz siromašnih porodica i to se odmah vidi, ali i u vaspitanju djece koje je zasnovano u porodici";
- "Razlike svakako postoje ali u intelektualnom nivou nema, to su razlike u kućnom vaspitanju. Djeca iz drugih naroda dolaze u školu zato što znaju da će to njima da treba, da će da uče nešto za sebe, a romska djeca dolaze zato

- što moraju i odmah na startu je odnos prema školi drugačiji”;
- “Po mentalnom sklopu ne, oni su izuzetno inteligentni”;
 - “Romi su dosta asocijalni. Kad kažem asocijalni, ne mislim na to da neće nikako da se druže, ali se jako teško uklapaju sa drugom djecom, mnogo teško, koliko god ih djeca prihvatila. Međutim, nijesu sva djeca asocijalna. Ima razlike, od garderobe, od svega”;
 - “Razlika je u podršci koju romska djeca nemaju u porodici”;
 - “Razlika je u školskom postignuću”.

Uočavate li eventualno neke razlike između djece iz romske i egipćanske zajednice i drugih učenika_ca?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Postoje razlike	19	52.8	52.8	52.8
	Ne postoje razlike	11	30.6	30.6	83.3
	Nema odgovora	1	2.8	2.8	86.1
	Sva djeca su različita	5	13.9	13.9	100.0
	Total	36	100.0	100.0	

Koliko igra ulogu nastavno osoblje u prevazilaženju predrasuda i stereotipa, najbolje potvrđuje izjava jedne učiteljice: “Postoji razlika jer djeca nijesu navikla da se druže međusobno, tu je velika uloga nastavnika koji treba da učini nešto da ih spoji ili da ih razdvoji. Veliku moć igra tu nastavnik i u očima roditelja većinskog stanovništva, jer sam imala priliku da me roditelji djece zovu i kažu kada ih vodim u školu prirode – nemojte da moje dijete spava u sobi gdje je romsko dijete. Vjerujte mi da je pidžama romskog djeteta čistija nego većine djece iz većinskog stanovništva. Imamo ljude koji ne žele da upoznaju druge, ali ja se zaista trudim”.

PREPORUKE

Predlozi roditelja, nastavnog osoblja i pedagoško-psihološke službe

Roditelji iz sve tri države - Crna Gora, BiH i Srbija - jedinstveno ističu sljedeće preporuke: da je neophodan rad sa roditeljima, djecom i nadležnim institucijama u procentu od 43,6%. Takođe, u procentu od 15,4% roditelji su izjavili da je neophodno obezbijediti obuču, odjeću i udžbenike, a 28,2% ispitanika_ca smatra da država treba obezbijediti veću finansijsku i materijalnu pomoć. Interesan je podatak da 12,8% roditelja ne zna šta je potrebno uraditi da bi se smanjio stepen napuštanja redovnog osnovnog obrazovanja kod romske i egipćanske djece.

Prijedlozi i preporuke					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Rad sa roditeljima, djecom i nadležnim institucijama	17	37.8	43.6	43.6
	Da djeca imaju obuču odjeću i knjige	6	13.3	15.4	59.0
	Veća finansijska i materijalna pomoć države,	11	24.4	28.2	87.2
	Ne znam šta treba raditi i ja sam neobrazovana	5	11.1	12.8	100.0
	Total	39	86.7	100.0	
Missing	System	6	13.3		
Total		45	100.0		

Neke od preporuka nastavnog osoblja iz regiona: "Romsku djecu od treće godine života treba uključiti u vrtić kako bi pripremljena pošla u školu, te još više treba raditi sa roditeljima o važnosti obrazovanja"; "Poboljšati uslove života Roma, uključiti ih u rani razvoj i institucije koje se time bave"; "Timski rad, institucija - nastavnik - razredni, škola, nastavničko vijeće, uprava, pedagoško-psihološka služba, centri za socijalni rad, državni organ zadužen za poslove prosvete. Uspostaviti mrežu koja će uspostaviti saradnju sa roditeljima i pružiti podršku koja je neophodna, pa tek onda sankcije"; "Treba možda izmijeniti i dopuniti zakone i prosto da se definiše šta ko mora da radi"; "Da se insistira na sprovođenju zakona za sve jednako, da se ne gleda za koga će se zakon sprovesti. Ako se ne-romsko dijete ne pošalje redovno u školu,

taj roditelj će dobiti kaznu, ako se romsko dijete ne pošalje svaki dan u školu, taj roditelj neće imati kaznu". "Treba što više dopunske nastave, ali se dopunska nastava treba raditi individualno, jer svi imaju različiti nivo znanja".

Imate li neku preporuku kojom bi se smanjilo odustajanje od osnovnog obrazovanja?					
		Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
Valid	Rad sa roditeljima	8	22.2	22.2	22.2
	Rad na koordinaciji roditelja, djece i skola	10	27.8	27.8	50.0
	Da redovno pohađaju nastavu	2	5.6	5.6	55.6
	Kažnjavanje roditelja, reago- vanje institucija, uključivanje mentorstva	16	44.4	44.4	100.0
	Total	36	100.0	100.0	

Kada je riječ o preporukama od strane pedagoga_škinja u posmatranim zemljama regiona - Crna Gora, BiH i Srbija - jedinstveno se ističe opredjeljenje za unapređenje rada i institucionalne odgovornosti:

- "Nije poenta samo da se dijete upisuje, pogotovo dijete koje je odraslo za upis. Ja imam dijete koje sam upisao u novembru prošle godine sa 13 godina. Ministarstvo treba da preduzme strateške mjere za takve učenike, ima načina";
- "Da se prati učenik, ako ide u drugu školu ili državu, treba da se ustanovi neki sistem da bi znali da li je taj učenik nastavio školu";
- "Ima šta država da radi, odnosno mjere koje postoje da se podignu na viši nivo. Treba predložiti dugogodišnja rješenja";
- "Digitalno povezivanje institucija: osnovna škola, policija, centri za socijalni rad, nevladine organizacije, i dr. Ne možemo gubiti vrijeme, jedan dan može biti jako bitan, kako bi istovremeno institucije znale da se nešto dešava. Na primjer, ako je dijete doživjelo nasilje u porodici, a nema ga u školi, tada bi znali šta se dešava i na koji način treba djetetu pružiti podršku";
- "Obrazovanje nastavnog kadra kako bi se smanjile predrasude, ostavilo puno uvažavanje svakog djeteta, roditelje uključiti u Savjet roditelja a djecu u školski, đачki, parlament";
- "Izrada Plana prevencije i konkretnih aktivnosti, pojačanog praćenja i pružanja podrške roditeljima i učenicima";
- "Veća saradnja između roditelja i škole";
- "Kontinuirana saradnja sa svim akterima u procesu obrazovanja romske dece".

- “Rad sa roditeljima na temu važnosti obrazovanja, veće angažovanje i uključivanje lokalne zajednice i nevladinih organizacija u rješavanju problema” i
- “Organizovanje aktivnosti koje njeguju i zastupaju interkulturalnost, antidiskriminaciju, poštovanje drugih i poštovanje različitosti u cjelini”.

Dalje političke, institucionalne i programske akcije

Sveukupno analizirajući dobijene podatke, preporuke za smanjenje napuštanja osnovnog obrazovanja kod romske i egipćanske djece se razvijaju u nekoliko mogućnosti. Odgovori od roditelja, pedagoga_škinja i nastavnog osoblja ukazuju na neophodan rad sa roditeljima i relevantnim institucijama iz oblasti obrazovanja. Kada su institucije u pitanju potrebno je raditi na sljedećim poljima:

- U svim posmatranim država regiona treba kreirati rješenja kako bi se sva romska i egipćanska djeca od treće godine životne starosti uključila u predškolsko vaspitanje i obrazovanje, kao i da se omoguće medijatori u vrtićima na način kao što imamo praksu u osnovnom obrazovanju, imajući u vidu da je jedna od ključnih prepreka jezička barijera. Na osnovu ove inicijative može se prevazići problem sa kojim se djeca susrijeću prilikom upisa u prvi razred, što kasnije stvara i produbljuje probleme da ne mogu da prate nastavu, odnosno prvi ciklus, koji je od velikog značaja za prelazak na predmetnu nastavu gdje i najveći broj djece odustane od osnovnog obaveznog obrazovanja.
- Da država omogući mentorske usluge učenicima_ama završnog trećeg ciklusa osnovnog obrazovanja, kako bi na taj način dali podršku djeci da nastave i uspješno završe obrazovanje te upišu i srednju školu.
- Potrebna edukacija nastavnog osoblja kako bi bili upoznati sa procedurama koje postoje unutar njihovih ustanova i u skladu sa njima postupaju, kako bi se djeca u što kraćem roku vratila u obrazovni sistem. Ukoliko ne postoje, potrebno je kreirati i pratiti Smjernice za sprečavanje napuštanja osnovnog obrazovanja kada su romska i egipćanska djeca u pitanju. To bi pomoglo nastavnom osoblju da adekvatno, pravovremeno i jednako postupaju u svim slučajevima odustajanja od obrazovnog sistema, bez obzira o kojoj se državi radi.
- Komunikaciju s roditeljima romske i egipćanske djece treba unaprijediti i učiniti formalnijom. Smatramo da formalizovanje procedure, poput recimo kontinuiranog slanje pisanih dopisa roditeljima (uz pomoć, učešće i podršku medijatora, asistenata, saradnika u nastavi), može dovesti do toga da oni prepoznaju svoju odgovornost, osjete da su nesporno važan akter i uvažen partner kako bi podržali strategiju da se u što kraćem roku svako dijete vrati u osnovno obrazovanje. Nužno je graditi i snažiti povjerenje i p(d)okazati kredibilitet škola.
- Od strane nastavnog kadra Crne Gore dobili smo mnoštvo korisnih i praktičnih inputa koji se odnose na resorno Ministarstvo prosvjete, nauke i inovacija kako

bi se neki od konstatovanih uzroka spriječili na vrijeme, odnosno da država mora da pronađe metode i načine da svako dijete upiše školsku godinu u skladu sa zakonskim uzrastom za upis u prvi razred, jer određena djeca iz romske i egipćanske zajednice u prvi razred krenu čak i sa 10 godina starosti, što kasnije stvara probleme za nastavak osnovnog obrazovanja, posebno nakon 15. godine života, kad djete više nije obavezno da pohađa osnovno obrazovanje, a i uzrasno je starije od druge djece u svom odjeljenju.

- Da škole treba da nađu model za rad sa djecom u nižim razredima koja imaju više prepreka u savladavanju gradiva, s obzirom da dosadašnji rad, odnosno modeli nijesu imali neke adekvatne ishode, kako bi se spriječilo odustajanje djece iz redovnog osnovnog obrazovanja u višim razredima, odnosno kako bi se osigurao kvalitet osnovnog obrazovanja, a djeca iz romske i egipćanske zajednice sticala neophodno gradivo za praćanje predmetne nastave u drugom i trećem ciklusu osnovnog obrazovanja.
- Da država omogući djeci iz socijalno ugroženih kategorija stipendije pogotovo u drugom i trećem ciklusu osnovnog obrazovanja, kako bi djeca imala mogućnost nadoknade troškova ishrane za dnevne potrebe, a ujedno bi se motivisali i roditelji da podrže djecu da završe osnovno obrazovanje.
- Uključivanje romskih i egipćanskih roditelja u savjete roditelja u svim osnovnim školama sa većim brojem upisane djece iz zajednice Roma i Egipćana.

Kada razmišljamo i diskutujemo o roditeljima i djeci, potrebno je raditi:

- Da se konkursne politike, ciljevi i odluke jedinica lokalnih samouprava i državnih organa značajno i konkretnije približe definisanim ciljevima i akcijama iz strateških dokumenata i akcionim, implementacionim, planovima koji ih prate;
- Podizanju svijesti roditelja o značaju obrazovanja njihove djece;
- Uključiti roditelje u što više projektnih aktivnosti koje imaju za cilj integraciju Roma i Egipćana i poboljšanje njihovog statusa;
- Raditi sa roditeljima na jačanju pedagoških vještina o načinu vaspitavanja njihove djece;
- Rad sa cjelokupnom zajednicom na ukazivanju na posljedice dječjeg ugovorenog braka i radnom angažovanju djece;
- Da se roditelji djece uključe u određene vannastavne aktivnosti u kojima učestvuju njihova djeca kao npr. dječji bazari, sekcije, dopunski muzički i umjetnički rad djece i slično, kao i da se roditelji djece koja su u riziku od napuštanja osnovnog obrazovanja pozivaju najmanje jednom u petnaest dana od prvog dana odsustva iz škole od strane razrednog stariješne kako bi razmijenili iskustava o napredovanju njihove djece u savladavanju gradiva i zajednički radili na uklanjanju prepreka i smanjenju rizika od napuštanja osnovnog obrazovanja;
- Rad na uspostavljanju povjerenja između roditelja, nastavnog osoblja i djece na način da se roditelji više uključuju u rješavanje problema njihove djece, uspostavljanjem kontinuirane saradnje između roditelja i nastavnog osoblja, organizovanje radionica na kome bi učestvovali roditelji i nastavno osoblje.

ZAVRŠNA RAZMIŠLJANJA

Obrazovanje zasnovano na saradnji, ljudskim pravim i vladavini prava

Tokom diskusije predstavljeni su i analizirana mišljenja roditelja, nastavnog i stručnog osoblja o razlozima zbog kojih romska i egipćanska djeca napuštaju obavezno obrazovanje. Pružena je i analiza stavova roditelja o obrazovanju djece. Utvrđene su postojeći i mogući oblici saradnje škole sa zajednicom. Takođe, identifikovani su postupci i mjere koje se institucionalno preduzimaju kada romska i egipćanska djeca napuste obavezno obrazovanje. Napuštanje škole je razmotreno i iz rodno osjetljive perspektive.

U osnovnom obrazovnom sistemu i dalje se osjeća snažna potreba da se odgovornost zbog ranog napuštanja školovanja prebaci na roditelje romske i egipćanske djece.

Promjene vezane za odustajanje od redovnog osnovnog obaveznog obrazovanja kod romske i egipćanske djece i njihovih roditelja, kao i u obrazovnom sistemu, ne mogu se svakako desiti brzo i naglo. Pružena je za Crnu Goru detaljnija hronologija stanja koja jasno ukazuje na napredak koji ostvarujemo i na koji možemo biti ponosni. O izazovima i problemima treba nastaviti otvoreno razgovarati i zajednički, držeći se definisane odgovornosti, tražiti načine poboljšanja. I dalje se pojavljuje više faktora zbog kojih djeca odustaju od redovnog obrazovnog sistema, kao što su: siromaštvo, rana udaja i ženidba, nepismenost roditelja, slabo usvajanje gradiva u nižem razredima (prvi ciklus), nepoznavanje jezika u kojem se razvija nastava, radno angažovanje djece kako bi doprinijeli kućnom, porodičnom, budžetu i sl.

Škole uglavnom imaju razvijene modele za spriječavanje ranog napuštanja osnovnog obrazovanja unutar svojih ustanova. Međutim na osnovu dobijenih podataka zaključuje se da se procedure nedosljedno primjenjuju, nedosataje proaktivni pristup, i tako izostaju očekivani ishod. Škole treba da razvijaju modele u skladu sa prepoznatim stanjem i potrebama romske i egipćanske djece kako bi spriječile posljedice ranog napuštanja osnovnog obrazovanja jer škole moraju zadovoljavati potrebe svih svojih učenika_ca.

Uprkos višedecenijskim naporima i ulaganjima u obrazovanje Roma i Egipćana, zabrinjavaju ponuđeni podaci, kako zvanični tako i alternativni. Nakon završene dvije dekade, Roma čak 43,6% ispitanika_ca ističe da je neophodan rad sa roditeljima na podizanju svijesti o značaju obrazovanja, dok 44,4% ispitanika_ca ističe da je nužna primjena kaznenih normi. Analizirajući dobijene podatke može se zaključiti da državne institucije prividno rade na uklanjanju uzroka i posljedica ranog napuštanja obaveznog obrazovanja u sve tri države. Takođe, ne primjenjuju se

dosljedno sva raspoloživa sredstva i ne reaguje se pravovremeno kako bi spriječilo napuštanje osnovnog obaveznog obrazovanja djece.

Smatramo da nastavno osoblje treba da posveti mnogo više vremena i pažnje romskoj i egipćanskoj djeci, pogotovo učenicima koji slabo razumiju jezik na kome se izvodi nastava.

Ne treba zaboraviti značajne procese koje škola omogućava. Jedan od njih bi trebalo da bude jednak pristup bez obzira na boju kože, vjeru i zemlju u kojoj se djeca nalaze, što je i osnovno ustavno načelo u svim posmatranim zemljama.

Jedna od izjava iz nastavnog osoblja zaokružuje cjelinu ovog rada i ključnu poruku svima: "Čim vi edukujete roditelja, dajete mu moć. Odnosno znanje je moć, a dajete im moć u njihove ruke. Onda ste automatski to dijete podigli tri-četiri stepenice više. Jer kad roditelj daje podršku, sve je to drugačije. Ako imate nepismenog roditelja, on automatski ne daje podršku svom djetetu da dijete nastavi dalje" (nastavnik iz Crne Gore).

Svjesni smo činjenice da u porodicama gdje su roditelji nepismeni manja je šansa da djeca nastave svoje obrazovanje. Međutim, neophodno je da se razgovara o tome koliki je značaj i uticaj obrazovanja na društvo, koji su prioriteti za sprječavanje ranog napuštanja osnovnog obrazovanja i gdje ćemo na polju obrazovanja Roma i Egipćana biti za pet, deset, petnaest i više godina, ako se nastave isti izazovi, problemi, nedosljedna vladavina prava. Nove generacije roditelja biće nepismene. Neće moći da daju podršku svojoj djeci u daljem procesu obrazovanja i isti će sa svojom djecom postupiti kao što su sa njima njihovi roditelji. Treba temeljno analizirati uzroke i posljedice koje utiču na rano napuštanje osnovnog obrazovanja kod romske i egipćanske djece, procijeniti specifične potrebe i na osnovu toga odrediti prioritete i smjernice koje će smanjiti broj djece koja rano napuštaju osnovno obavezno obrazovanje. Stoga smatramo da kao društvo treba da težimo da izvedemo generaciju Roma i Egipćana koji će kroz svoju djecu promijeniti svijest kod roditelja koliko je obrazovanje važno za jedno društvo.

Važno je da kao društvo shvatamo značaj obrazovanja romske i egipćanske djece i nastojimo da radimo na njihovoj uključenosti u obrazovni sistem. Obrazovanje je moć i snažno oružje za buduću i uspješnu integraciju Roma i Egipćana u sve društvene, ekonomske i kulturne tokove. Rođeni smo da budemo svi jednako korisni građani, a to ćemo postići samo ako se svi jednako obrazujemo po istim pravilima i kriterijuma jednakim za svakog čovjeka.

IZ RECENZIJA

Perspektiva romske i egipćanske djece u vaspitno-obrazovnom procesu

Autorka Fana Delija posvećeno, analitično, inovativno i pregledno ukazuje na uzroke i posljedice ranog napuštanja osnovnog obrazovanja djece iz romske i egipćanske zajednice u Crnoj Gori, Srbiji i Bosni i Hercegovini. Rad je na zasnovan na istraživanju koje je empirijsko-kvalitativnog karaktera, uz korišćenje metode prvenstveno namijenjene istraživanju vaspitne empirije. Podaci su sakupljeni u prirodnim okolnostima. Delija pokazuje i izvjesnu naučnu hrabrost i nesumnjivu sposobnost da teorijski i empirijski obuhvati vrlo složenu naučnu problematiku stavova roditelja, nastavnika i pedagoga o karakterističnoj temi odustanka od redovnog i obaveznog školskog sistema. Njen rad nesumnjivo dopunjava relativno siromašnu naučnu građu o ovoj problematici.

prof. dr Saša Milić,

Filozofski fakultet Univerziteta Crne Gore

Osigurati da sva djeca završe osnovnu školu

Stručni rad autorke Fane Delije, kako je to prepoznao i izdavač Glavni grad Podgorica, doprinosi etabliranju politika koje zastupaju i podstiču društvenu koheziju, uvažavanje svih etničkih zajednica i njihove kulturne različitosti i jednakost svih u društvu. Fana Delija pripada novim generacijama koje odlučno ističu svoja prava i identitete kojima pripadaju. Prepoznaje i otvoreno govori o posljedicama ranije višedecenijske društvene i institucionalne diskriminacije. Posvećena je identifikaciji i detaljnoj analizi prepreka koje crnogorskoj romskoj i egipćanskoj zajednici stoje na putu napretka u obrazovanju. Svoj aktivistički duh i stručnost usmjerila je na društveno uzdizanje zajednica kojima i sama pripada.

U kontekstu institucionalne prakse i stvarne primjenjivosti javnih politika naročito mi je blizak pristup Glavnog grada Podgorica. Kao naučni radnik podržavam pokretanje posebne izdavačke edicije "Društvena kohezija". Jasna mi je i razumljiva intencija da se promijeni ukupna paradigma prema društvenom (socijalnom) uključivanju romske i egipćanske etničke zajednice u Podgorici. Administracija Glavnog grada Podgorica zagovara i zastupa političku i komunikacionu strategiju u kojoj Romi i Egipćani nijesu tema (problem) već autorke i autori, dakle liderke i lideri, koji društvo vode i usmjeravaju ka uspjehu, rezultatima i integraciji. Cijenim da je odabran uspješan način za uklanjanje i odbacivanje stereotipa i predrasuda s kojima se etničke zajednice Roma i Egipćana istorijski suočavaju u Podgorici i Crnoj Gori.

Autorka Fana Delija se zalaže za snažnije uključivanje Roma i Egipćana i jačanje partnerstva sa njima. Njena je poruka da se tradiocionalizam kod ovih zajednica može i treba uspješno prevazići (odbaciti) kroz poboljšanu primjenu zakona. Tako ćemo postići da sva djeca u Crnoj Gori, uključujući i romsku i egipćansku djecu, završe barem osnovnu školu.

Slavko Milić,
magistar javnog prava i magistar pedagogije,
predsjednik Centra za bezbjednosna, sociološka i
kriminološka istraživanja Crne Gore "Defendologija"

Obrazovanje je stvaranje mogućnosti za jednakost i kvalitetan život

Društvena marginalizacija i diskriminacija Roma i Egipćana je jedan od najvećih izazova savremene i dominantno proevropske Crne Gore. Slično je i u njenom okruženju. Bosna i Hercegovina i Srbija i dalje se suočavaju sa visokom stopom napuštanja školovanja od strane romske djece.

Autorka Fana Delija nam pomaže da praktičnije razumijemo loše rezultate u sprovođenju osnovnoškolske obaveze. Sve društvene aktere argumentovano usmjerava na saradnju sa roditeljima i njihovo osnaživanje u razumijevanju rodne ravnopravnosti, psihologije i pedagogije. Ističe se važnost izgradnje povjerenja i prevazilaženja stereotipa. Kako u samoj zajednici, tako i u širem okruženju. Istovremeno, autorka poziva, bez izuzetka, na dosljednu vladavinu prava. Odustajanje djece od redovnog osnovnog školovanja je porazno po obrazovni sistem i državu u cjelini. Ponudila je mnoštvo kvalitetnih podataka i pokazatelja koji pružaju osnovu za zaključak o sporosti društvenih promjena u oblastima obrazovanja i društvene kohezije. Odustajanje djece od redovnog osnovnog školovanja je porazno po obrazovni sistem i državu u cjelini. Značajan je podatak iz studije da Crna Gora ima koherentne podatke o školovanju romske i egipćanske djece. Taj primjer razvijanja školske statistike treba da slijede i zemlje u regionu - Bosna i Hercegovina i Srbija. Objavljivanjem ovog i sličnih stručnih radova, očito je da Glavni grad Podgorica jača svoje inicijativu i djelotvornost na polju socijalne inkluzije romske i egipćanske etničke zajednice.

Dordije Radulović,
psihiolog iz Sarajeva

LITERATURA

1. Bjekić, D. (2007) Komunikologija, Univerzitet u Kragujevcu, Tehnički fakultet u Čačku, 2016.
2. Čekić, Marković, J. (2015) Nastavnici – reflektivni istraživači inkluzivne obrazovne prakse - Centar za obrazovne politike, Beograd
3. Čekić, Marković, J. (2017) Kako do škole društvene brige – studija o efektima mera prevencije i intervencije za sprečavanje osipanja učenika iz obrazovnog sistema Republike Srbije - Centar za obrazovne politike, drugo izdanje
4. Čekić, Marković, J. (2017) Sprečavanja osipanja učenika iz obrazovnog sistema – kako do kvalitetne dopunske nastave - Centar za obrazovne politike, Beograd
5. Federico Sicurella, (2016) Predškolsko i osnovno obrazovanje Roma: širenje mogućnosti za veći obuhvat i smanjenje osipanja - Analiza početnog stanja, Beograd
6. Florić, O. i dr. (2012) Horizonti istraživanja u obrazovanju, Novi Sad
7. Delija, F. i dr, Ugovoren brak jači od zakona, CRI Nikšić, Nikšić, 2014
8. Delija F., (2018) Diplomski rad odbranjen na Filozofskom fakultetu - Nikšić
9. Soni, T., Sprečavanje dječjih brakova u Crnoj Gori: Izazovi, naučene lekcije i teorija promjene, Nikšić, 2018
10. Milić, S. i dr. Studija slučaja, O mogućnostima redovnog pohađanja osnovnog obrazovanja romske i egipćanske djece, CRI Nikšić, 2018.
11. Petričević, Ivana, Sejdović Senad i Zeković Aleksandar Saša, Unaprijeđenje obrazovanja Roma u Crnoj Gori: Procjena situacije u zemlji i strateški smjerovi Romskog obrazovnog fonda (Roma Education Fund), Budimpešta, 2009
12. Zeković, Aleksandar Saša i Delić Sabahudin, (2008) Prilozi socijalnoj inkluziji Roma i Egipćana u Crnoj Gori, Fondacija za otvoreno društvo i dr., Podgorica, 2008
13. Zeković, Aleksandar Saša, "Ljudska i manjinska prava u praksi", Centar za građansko obrazovanje, Podgorica, 2008
14. Tamara Srzentić, Miloš Bešić, Nada Koprivica i Fana Delija, Jednak pristup kvalitetnom obrazovanju za Rome, prevoditeljke Milica Kadić Aković, Vesna Bulatović i Tanja Luburić, Institut za otvoreno društvo, Budimpešta, 2007

IZVJEŠTAJI I STUDIJE:

1. Analiza primjene afirmativnih mera u oblasti obrazovanja Roma i Romkinja i preporuke za unapređenje mera, Tim za socijalno uključivanje i smanjenje siromaštva, Beograd. 2016.
2. Civil Rights Defenders, Srbija, 2018.
3. Dječji brakovi u romskoj populaciji u Srbiji – UNICEF Beograd. 2019.
4. Evaluacija sistema za praćanje stanja dječjih prava u Crnoj Gori za 2014-

2017. godine i planirani pristup ovoj temi za period 2017-2021. godina – Izvještaj o evaluaciji, UNICEF, Podgorica.
5. ECRI Report on Montenegro, February 2012, Podgorica.
 6. Romi u Bosni i Hercegovini – Civil Rights Defenders, Stockholm, 2018.god.
 7. Regionalni izvještaj o primjeni UN Kovencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena, Bibija, Beograd, 2019.
 8. Studij o preprekama u obrazovanju u Crnoj Gori – romska i egipćanska djeca, UNICEF, 2013.
 9. Stanovništvo Crne Gore prema polu, tipu naselja, nacionalnoj, odnosno etničkoj pripadnosti, vjeroispovijesti i maternjem jeziku po opštinama u Crnoj Gori, preuzeto dana 10. 01. 2020.god.
 10. Strategiji za socijalnu integraciju Roma i Egipćana u Crnoj Gori 2021-2025, Podgorica
 11. Studija o preprekama u obrazovanju u Crnoj Gori – romska i egipćanska djeca, UNICEF, Podgorica, 2013.
 12. Socijalna integracija Roma u Crnoj Gori NVO – Mladi Romi - Monitoring izvještaj za 2016. godinu, Herceg Novi
 13. Save the Children za Zapadni Balkan, Sarajevo, 2018. godine
 14. Studija o preprekama u obrazovanju u Crnoj Gori – romska i egipćanska djeca, Unicef, 2013, str. 45-46
 15. Strategija za ostvarivanje prava djeteta u Crnoj Gori 2019-2023. Podgorica, 2019.
 16. Unapređenje obrazovanja Roma u Crnoj Gori, Roma education fund, Budimpešta, 2009.
 17. Ugovoren brak jači od zakona, Centar za romske inicijative, Nikšić, 2015.

INTERNET STRANICE:

1. https://wcmprod.unicef.org/montenegro/sites/unicef.org.montenegro/files/201912/MNE_MICS6%20Statisti%C4%8Dki%20pregled%20Obrazovanje%20MNE_Romska%20naselja%20u%20Crnoj%20Gori%202018_FINAL.pdf, preuzeto sa sajta UNICEF-A, dana 10.01.2020 godine
3. <https://www.slobodnaevropa.org/a/obrazovanje-romi-crna-gora-predrasude/29912415.html> preuzeto 08.01.2020 godine
4. http://www.rs.undp.org/content/serbia/sr/home/presscenter/articles/2018/te_ak-polo_aj-roma-na-zapadnom-balkanu.html
5. https://www.opensocietyfoundations.org/uploads/aac8da0e-9d61-4540-9a0d-a9bce6611b78/montenegro2_20071217_0.pdf
6. Vlada Crne Gore, Strategija zapreventivju i zaštite od nasilja sa Predlogom akcionog plana 2017–2021, dostupno na: <http://www.gsv.gov.me/biblioteka/>

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9911-633-00-2 (SSS GG)
COBISS.CG-ID 38957316

ISBN 978-9911-633-00-2

9 789911 633002